

■ ■ ■ NEM MALMOZUNK, ÉS MÉGIS

Az elmúlt negyedévben is arra törekedtünk, hogy a *Catastrum* hasábjain a katasztertörténet szélesebb tematikájába illeszkedő tanulmányok jelenhessenek meg. Nemzetközi összefogásra is szükségünk volt, mert a Kárpátalján született Móricz Vince pontos születési helyének és időpontjának megállapításához előbb az ottani, majd a romániai levéltáros kollégák segítségét vettük igénybe, és ebben a magyarországi társlevéltárak munkatársai működtek közre. Mindannyiuknak hálásan köszönjük önzetlenségüket.

Sáfrány Tímea és Bósz Attila életrajzi tanulmányai a prozopográfiai kutatások eredményeit gazdagítják, Timár Gábor és Nagy Péter a kataszteri felmérés során keletkezett térkép- és iratanyagot (is) használták kutatásaikhoz, ami tovább erősíti az ilyen jellegű emléktanyag feltárásának szükségességét. A földrajzi névanyag egységességének kialakításában fontos szerepet játszanak az e célra létrehozott szervezetek, Mikesy Gábor cikksorozatának újabb epizódjában a Földrajzinév-bizottság (így!) 1980-as évekbeli tevékenységét mutatja be.

Budapest Főváros Levéltára jelentős értékű térkép- és iratanyaga a magánérdekű és tudományos kutatók széles rétegének kedvelt forrása. Az intézmény munkatársai a rendelkezésre álló gyűjtemények alapján mutatják be a fővárosi ingatlan-nyilvántartás történetét, hozzásegítve az érdeklődőket az anyagban való könnyebb eligazodáshoz.

Nem malmoztunk tehát a tavasszal, és ennek eredménye az is, hogy a pápateszéri vízimalmok teljes katalógusát adhatjuk most közre!

■ ■ ■ TARTALOM

Sáfrány Tímea: A nemesszívű jótevő és felejthetetlen főnök. Móricz Vince családja, élete és munkássága.....	3
Bósz Attila: Pechán János, a zeneszerző mérnök.....	13
Timár Gábor: Kataszteri területet magyar lakosságért. Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során.....	21
Mikesy Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1980-as évek (1. rész).....	29
Nagy Péter: Hogyan keressünk vízimalmot a kataszteri térképen? Pápateszér malmai.....	39
Homok Zsolt – Jakab Réka – Kárpáti Attila István: A budapesti ingatlan-nyilvántartás áttekintő története.....	51
NKFIH-pályázat: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása (OTKA K 132475, K 132606). Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022).....	61

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ X. évfolyam, 2. szám

A címlapon: Horgos nagyközség kataszteri térképe jóval Trianon előtt, 1879-ben készült. Ezt a települést ajánlotta fel a Szerb–Horvát–Szlovén Állam delegációja Szabadka városnak a trianoni határ magyar oldalára került északi külterületéért (a mai Tompa, Kelebia és Csikéria falvakért) cserébe. A magyar fél ebbe a – területileg kissé kedvezőtlen – változtatásba csak akkor ment volna bele, ha a délszlávok elfogadják a Népszövetség esetleges, várhatóan hazánknak kedvező döntését a Muravidék egy kisebb részéről. Ebbe a másik fél nem ment bele: csak egy ottani kisebb területet – egy útszakasszal – ajánlottak. Így csere sem lett, és a Népszövetség sem döntött a mai szlovén határ vidékéről (mapire.eu). L. ehhez Timár Gábor cikkét.

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila, Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Zemplén-Vektor Kft., 3900 Szerencs, Csalogány köz 5.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 6000 Ft, számonként 1500 Ft.

ISSN (papíralapú): 2064-5805 ■ ISSN (online): 2064-6542

SUMMARY

SÁFRÁNY, Tímea: The Noble-hearted Benefactor and Unforgettable Boss. The Family, Life and Work of Vince Móricz

safrany.timea@mnl.gov.hu

Vince Móricz of Técső (1845–1915) was born into an old noble family that had worked in the office, and his ancestors included county officials and members of the parliament for generations. The study of Móricz's extensive family background, his family, and his career presents the person after whom his colleagues named the aid fund supporting the needy family members of cadastral officials.

BÓSZ, Attila: János Pechán, the Composer Engineer

bosz.attila@mnl.gov.hu

Due to his talent, János Pechán did not stand out primarily in engineering, but he gained merit in the field of music composition. His personality was suitable for understanding the abstract world of the arts, but in addition, he carried out his work at the land surveying inspectorate, which he was also the head of for a few years in Pécs, with the utmost dedication and diligence.

TIMÁR, Gábor: Cadastral Area for Hungarian Population. Failed Territorial Exchange during the Establishment of the Hungarian–Yugoslav Border

timar.gabor@ttk.elte.hu

As far as we know, the Hungarian–Yugoslav border demarcation was not particularly interesting from a tactical point of view: in four of the six border sections, the border was placed in the agreed position after the Serbs had made similar proposals for Hungarian corrections to a few villages. The only exceptions to this were the border demarcation committee's proposal for the Lendva region and the asking around the possible swap of northern Szabadka / Subotica and Horgos. According to the League of Nations files, published in 2022, these two spatially distant topics were linked in the League of Nations debates, contributing to the fizzling out of the Commission's border adjustment idea.

MIKESY, Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Selections from the History of the Geographical Names Committee, 1980s (Part I)

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

The Geographical Names Committee has carried out its work in close cooperation with the Kartográfiai Vállalat / Institute of Cartography within a slightly fluctuating legal and organizational framework since the end of the 70s. In addition to the large-scale work (the county volumes of the Hungarian Geographical Directory, the nomenclature of the new world atlas), tasks also arose in the field of locality names and, later, the names of public areas. The revised edition of two earlier works with a map appendix is an emblematic product of the first years.

NAGY, Péter: How to Find a Water Mill on the Cadastral Map? Pápateszér's Mills

npluszp@gmail.com

The cadastral map taken in 1857 shows 25 grain grinding mills in the interior and exterior of the village of Pápateszér, on the waters of the karst springs of Bakonyalja in Pápa. In the 19th century, 14 watermills operated on the Bánya stream, 3 on the Körtvél stream, and 8 on the Szakács stream. Based on the cadastral survey (map and plot register), processing of plot registers, water registers and several years of field work, I present the 25 Pápateszer stream mills, of which four buildings have now been renovated by their owners. In 2019, the Pápateszeri Molnár Guild Association was founded.

HOMOK, Zsolt – JAKAB, Réka – KÁRPÁTI, Attila István: Overview History of the Budapest Real Estate Register

homokzs@bparchiv.hu, jakabr@bparchiv.hu, karpatai@bparchiv.hu

The land and real estate registry collection is one of the most frequently used collections of the Budapest Capital Archives (BFL). Research requests and customer service inquiries submitted for land register deposits, title deeds and land register records are primarily related to land office administration, however, some researchers want to learn more

about a property for their art history or family history research. An overview of BFL's collection of land registers and real estate records and the history of the Budapest real estate registry helps with research.

SZEPESINÉ SIMON, Éva: Processing of Cadastral Documents (tapu-defter) of the Hungarian Occupation and Subjugation Periphery II. (K 132475, K 132609). Professional Report on the Second Year (2020–2021)

simon.eva@mnl.gov.hu

The four-year project covers the Ottoman censuses (mufassal-defters, timar-defters, timar-ruzhnamches, dzizje-defters) of the Szeged, Szekcső, Szekszárd and Koppány sandsacs (the areas of Bács-Kiskun, Csongrád Counties, Bácska area of Vojvodina, the northern parts of Tolna and Somogy Counties, as well as the southern parts of Fejér and Veszprém Counties) by compiling databases of comparable Hungarian portal censuses and the work is being continued by visualizing the data to make the 16th and 17th century cadastral records available. Professional report on the third year.

SÁFRÁNY TÍMEA

*A nemesszívű jótevő és felejthetetlen főnök Móricz Vince családja, élete és munkássága**

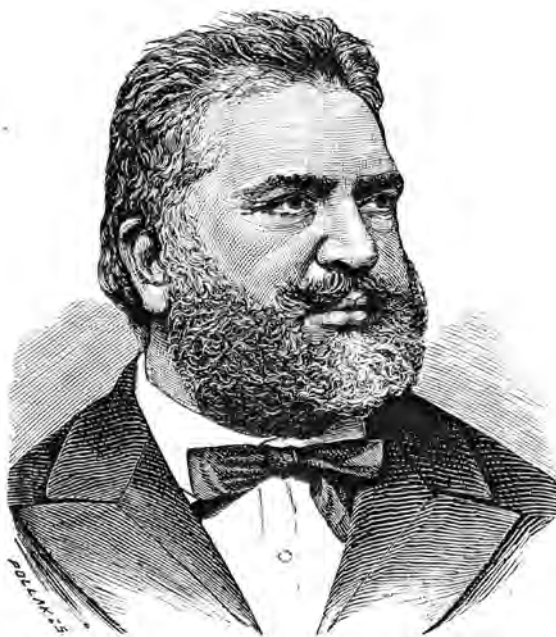

A Móricz család

A técsői Móricz család férfi tagjai nagy számban vettek részt vármegyéjük és hazájuk közéletében, így nem meglepő, hogy Vince is hivatali karriert futott be. A források szabta keretek között a kiterjedt család férfitagjainak bemutatása nagy hangsúlyt kap, nem mellőzve azt a gondolatot, hogy Móricz pályájának alakulását családi háttere is befolyásolhatta.

A család 1610-ben nyert nemességet és címet Báthori Gábortól.¹ Birtokaik a Máramaros megyei Técsőn és Taracközön voltak. Vince dédapja, István (1771–?) Kempelen Béla szerint Máramaros főjegyzője, gyerekei közül Sámuel alispán és országgyűlési követ volt.² A nagyapa, Péter (Máramarossziget, 1791 – Debrecen, 1861) szintén eljutott az alispáni tisztségig és Máramaros országgyűlési követeként részt vett az 1832–36. évi és az 1839–40. évi diétákon, a szerepléséről készült titkosrendőri jelentések szerint nem rendelkezett túl nagy tudással, és az ellenzéki párthoz húzott, de követutasítása miatt nem velük voksolt.³

Péternek és Darvay Annának öt fia született, Antal (Máramarossziget, 1817 – Nagykároly, 1888), Károly (Taracköz, 1819 – Máramarossziget, 1894), Sámuel (Taracköz?, 1821 – Pancsova, 1849), Pál (Taracköz, 1826 – Berettyóújfalu, 1903) és Lajos (Taracköz?, 1832 – Szatmárnémeti, 1910).⁴ Károly a neme-

■ Pollák Zsigmond Móricz Pált ábrázoló metszete (Szabad-
elvűpárti naptár, 1884. 121. Országos Széchényi Könyvtár Di-
gitális Képtárház, DKA-035562)

si testőrség tagja volt, majd Sámuellel együtt részt vett az 1848–49. évi szabadságharcban, utóbbi Pancsovánál elesett. Károlyt Aradon 1849-ben halálra ítélték, majd büntetését 16 évnyi várfogságra enyhítették, végül 1852-ben szabadult. Felesége a máramarosi volt alispán, Pogány Károly lánya, Antónia volt. 1878-ban a leköszönő Pogány Ödön helyére a Szabadelvű Párt tagjaként megválasztották a huszti kerü-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) A 130 A Magyar kancelláriai levéltár, Levéltári segédletek (= A 130), Illésy - 1m - 1541 (elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon).

2 KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. 7. Maár-Nizsnyay. Bp., 1913. 276. A teljes családról: 275–277.

3 PÁLMÁNY BÉLA: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848*. Bp., 2011 (= PÁLMÁNY, 2011). 1042.

4 PÁLMÁNY, 2011. 1042. A Móricz-családfa a Family Search – ingyenes, de regisztrációhoz kötött – szolgáltatásában elérhető: <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/GJRV-CFX>, itt az anyakönyveket és gyászjelentéseket az egyes személyekhez hozzákötötték, a még hiányzókat pótoltam, a cikket nem terhelem további internetes elérhetőségekkel. Ha más forrást nem jelölök meg a továbbiakban, akkor azok a családfán megtalálhatóak.

let országgyűlési képviselőjévé, a mandátumát 1881 és 1884 között is betöltötte.⁵

A bihari nábobnak vagy aranyparasztnak is nevezett Móricz Pál 1854-ben Berettyóújfaluban feleségül vette Miskolczy Borbálát, és elhagyva megyéjét itt telepedett le. Testvéreihez hasonlóan ő is országgyűlési képviselő lett, először 1865-ben a Bihar vármegyei Bárándon a Balközép Párt színeiben választották meg képviselőnek, ott, ahol 1848-ban apósa, Miskolczy Károly volt képviselő.⁶ Ezt követően 1869 és 1892 között hét cikluson keresztül képviselte – a bárándin kívül – a szerdahelyi, szarvasi és újvidéki választókerület lakosait. Parlamenti beszédeit, viselkedését a korabeli élclapok is célba vették, Tisza Kálmán hívei közé tartozott, Pált, avagy Palyát tartották a „főmameluknak”.⁷ A *Bolond Istók* jellemzése szerint „Móricz Palya de kövér, Talán mandulával él, Azzal bizony fenyével, a Tisza kenyerével”.⁸ Tiszával való kapcsolatát jelzi az is, hogy az 1869-ben született Pál nevű fiának Tisza Kálmán volt a keresztapja, míg a többi gyerekek általában a családtagok közül választott keresztszülőt. Mikszáth Kálmán *Mameluk élet* című írásában (1899) a miniszterek arról beszélgetnek, hogy Pál haragszik. Ekkor azt kérdezi – „szemrehányóan” – a király személye körüli miniszter, hogy miért, talán nem nevezték ki valakijét, mire az igazságügyi miniszter: „mindenkije hivatalban van”.⁹ Ennek alapján vélelmezhető, hogy Vince karrierjében – Mikszáth véleményétől függetlenül is – szerepet játszhatott a nagybátyja.

Móricz Antal legfiatalabb öccse, Lajos Fényes Bertát (?), 1839 – Szatmárnémeti, 1906)

■ Móricz Antal arcképe, 1870–1871 körül (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 5265 P.)

vette feleségül, így Vince nagybátyja egyben a sógora is lett, hiszen feleségének féltestvére volt Berta.¹⁰

Vince apja, Móricz Antal a családi hagyó-

5 VÉKONY ANTAL: Móricz Károly emlékezete. *A máramaros-szigeti helv. hitv. Lyceum értesítője az 1893/4. évről*. Kiad.: SZILÁGYI ISTVÁN. Máramarossziget, 1894. 15–20.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 9. Bp., 1903. 300–301.; BALLABÁS DÁNIEL – PAP JÓZSEF – PÁL JUDIT: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon. 2. Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. Eger, 2020. 226. (= BALLABÁS–PAP–PÁL, 2020).

6 BALLABÁS–PAP–PÁL, 2020. 114., 133., 138., 432., 472.; Miskolczy Károlyról: *Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja*. Szerk.: PÁLMÁNY BÉLA. Bp., 2002. 571–573. (= PÁLMÁNY 2002); Móricz Pál. *Budapesti Hírlap*, 23. (1903) 145:2.

7 KÁKAY ARANYOS (KECSKEMÉTHY AURÉL): *Újabb országgyűlési fény- és árnyképek*. Bp., 1866. 75–80.; KÁKAY ARANYOS (KECSKEMÉTHY AURÉL): *Nagy férfaink: legújabb fény- és árnyképek*. Bp., 1874. 59–65.

8 Mameluk melódiák. *Bolond Istók*, 1. (1878) 16:6.

9 MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Cikkek és karcolatok, III.* Bp., 1999. 712.

10 Móricz Lajosné Fényes Berta és Móricz Lajos gyászjelentése: Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény, amely a Pannon Digitális Egyesített Archívum oldalán érhető el (= PanDEA Gyj.), técsői Móricz Lajosné Fényes Berta (1906) és técsői Móricz Lajos (1910).

■ Serly Mórincz Ilka arcképe, 1873 (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 11587 P.)

mányt követve Máramaros vármegye tisztkarában vállalt hivatalt, 1841-től négy éven át a szigeti járás alszolgabírója, ezt követően pénztárnok és házi főadószedő volt. Az 1848. évi első népképviselési választáson Técsőn országgyűlési képviselővé választották. Az országgyűlésről 1849. április 5. után távozott, a szabadságharc leverése után hadbíróság elé került, de mint „kevésbé terhelt egyén” kegyelmet kapott. Az 1850-es években Taracközben, később Nyírbélteken élt, állami hivatalt 1854-ben vállalt újra törvényszéki ülnökként, ekkor már Bereg-

■ Dr. Serly Gusztáv arcképe, 1870–1871 (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 5290 P.)

száson élt.¹¹ Felesége Freyseysen Tullia (1822 – ?), két fiuk és három lányuk született: Vince Miklós (Taracköz, 1845 – Budapest, 1915), Erzsébet (Taracköz, 1847 – Debrecen, 1908), Ilka (Taracköz, 1850 – Nagykároly, 1916), Katalin Tullia (Taracköz, 1854 – ?), Sámuel (Nyírbéltek, 1855 – 1888 e.).¹² Vince testvérei közül Erzsébetről és Ilkáról vannak csekély ismereteink. Erzsébet 1866. szeptember 6-án ment férjhez péchujfalusi Péchy Kálmánhoz Encsencsen,

11 PÁLMÁNY, 2002. 580–581.

12 Taracköz (ma: Tepecba, Ukrajna) településen csak görögkatolikus anyakönyvet vezettek. Dr. Haraszi Viktor, Budapest Főváros Levéltára főigazgató-helyettese kérésünkre a kárpátaljai levéltáros kollégák segítségét kérte abban, hogy hol keresztelték a taracközi reformátusokat, mint kiderült, Hosszúmezőn (ma: Câmpulung la Tisa, Máramaros megye, Románia), az ottani református közösség anyakönyvében. Varga Zsolt, az MNL Heves Vármegyei Levéltára igazgatója, az erdélyi magyar-román fondjegyzék szerkesztője közbenjárásával a Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Hivatala megküldte Vince (1845. 12. 05.), Erzsébet (1847. 12. 28.) és Katalin Tullia (1854. 04. 16.) születési adatait, a szülők lakhelye mindig Taracköz volt. A magyarországi, ukrainai és romániai levéltáros kollégák segítségét ezúton is köszönöm.

■ Mórícz Vince arcképe, 1866–1867 körül (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 2578 P.)

gyermekük közül később Tibor vált ismertté, aki részt vett a búr háborúban.¹³

Ilka dr. Serly Gusztávhoz, Szatmár vármegye főorvosához ment feleségül 1872. június 4-én Encsencsen, a róla szóló megemlékezés szerint egész életét a jótékonykodásnak szentelte a Nagykárolyi Nőegyesület élén, emellett alelnöke volt a Nagykárolyi Vörös Kereszt-Egyletnek is, vezetése alatt épült meg a Melin-

■ Lonovics Karolin arcképe, 1867 (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 3383 P.)

da árvaház.¹⁴ Sámuel apja 1888. évi gyászírésben nem említi meg, ezért feltehetőleg akkor már nem élt.¹⁵ Katalin Tulliáról annyit tudunk, hogy 1872-ben római katolikus vallásra tért át.

Mórícz Vince 1845. december 5-én született, 1868. szeptember 22-én Bojton feleségül vette Lonovics Karolinát, Lonovics Miklós orvos és mezőtelegdi Miskolczi Karolina lányát, ezzel jeles bihari családok közé házasodott be.¹⁶ Házassági tanúik Miskolczi György, a menyasszony testvére és Vince nagybátyja, Mórícz Pál

13 SZABÓ-ZSOLDOS GÁBOR: XIII. Leó pápa unokaöccse a második angol–búr háború harcterein? (A debreceni Péchy Tibor dél-afrikai tevékenysége a közvélemény tükrében). *Debreceni Szemle*, 19. (2011) 3:280–288.

14 Özv. dr. Serly Gusztávné. *Szatmármegyei Hírmondó*, 4. (1916) 31:2–3.

15 Gyászbeszéd. *Nemzet*, 7. (1888) 1942. sz. Ugyanakkor a *Pesti Hírlap* a gyászbeszéd közreadásánál megjegyezte, hogy Mórícz Antal öngyilkos lett. Halálozások. *Pesti Hírlap* (= PH), 10. (1888) 26:7.

16 A mezőtelegdi Miskolczi családról: NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. L–Ö. Pest, 1860. 513–515. (= NAGY, 1860). Birtokairól: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., 1901 (= BOROVSKY, 1901). Mórícz Vince nem pontos születési ideje (1845. dec. 6.) a halála után felesége által igényelt temetési járulék és özvegyi nyugdíj igényléséhez leadott iratokban pontatlanul szerepel. MNL OL, K 255. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Elnöki iratok (= K 255) 1915–51–20628.

voltak. Nem lehetetlen, hogy Pál közrejátszott a házasság létrejöttében, így már nemcsak apai ágon, hanem házastársaik révén is családi kapcsolatban álltak, hiszen Vince anyósa és Pál apósa, Miskolczi Károly testvérek voltak.

Miskolczi Karolina (Mezőtelegd, 1813 – Berettyóújfalu, 1894) apja, Lajos Bihar megyei főszolgabíró volt, Karolina testvérei közül Károly 1848-ban, Lajos 1860 és 1861, valamint 1867 és 1872 között volt a megye alispánja.¹⁷ Miskolczi Lajos 1865-ben a Balközép Párt tagjaként Székelyhid országgyűlési képviselője lett, de karrierjének csúcsa mindenképpen az 1876-ban létrejövő Hajdú vármegye első főispáni tisztiségének betöltése volt.¹⁸ Karolina Rozália nevű testvére Hodossy Miklóshoz ment hozzá, aki Bihar vármegye táblabírója és országgyűlési követje volt az 1839–1840. évi országgyűlésen. 1848-ban kormánybiztos lett, a következő évben ünnepélyesen kihirdette a Függetlenségi nyilatkozatot és szétosztatta, tevékenységéért 1851-ben a császári-királyi haditörvényszék két év várfogságra és vagyonelkobzásra ítélte.¹⁹ Karolina két házasságot kötött, első férje Fényes Dániel volt, aki 1842-ben elhunyt, házasságukban hét gyermek született.²⁰

Karolina második férje krivinai dr. Lonovics Miklós (Nagyvárad, 1809 – Berettyóújfalu, 1883), Bihar vármegye orvosa volt, akivel 1846 előtt házasodhattak össze, első gyermekük ebben az évben született.²¹ Lonovics Miklós 1843-ban kapott nemesi címet testvéreivel és apai nagybátyjával, Lonovics József (Miskolc, 1793 – Pest, 1867) csanádi püspök, egri érsekkel együtt, aki az 1839–1840. évi országgyűlési titkosrendőri jelentés szerint a „magyar papság legnagyobb tehetsége” volt.²²

■ Lonovics Miklós arcképe, 1865 (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 1183 P.)

Móricz Vincének és Lonovics Karolinának hat gyermeke volt, a lányok anyjuk válását követve római katolikusok, a fiúk apjuk után reformátusok lettek. Elsőként Bojton egy ikerpár, Béla (1869. 08. 20. – 1888 e.) és Ernő Emil (1869. 08. 20. – Nagyvárad, 1933. 08. 10.) született, keresztszüleik az anya családtagjai, Jedlicska Zsigmond és Fényes Ilona voltak, a keresztelési bejegyzésnél rögzítették, hogy a

17 BOROVSKY, 1901. 581–582.

18 BALLABÁS–PAP–PÁL, 2020. 146.; SZIKLA GERGŐ: Bihar és Hajdú vármegyék közigazgatási változásai a 19. század második felében. *Századok*, 150. (2016) 5:1302.

19 PÁLMÁNY, 2011. 940–941.

20 Csiky Lajos, Nagy Iván és Kempelen Béla csak öt gyermeküket sorolja fel a családfán. Fényes Dániel testvére volt Fényes Elek statisztikus. MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltár (= HBVL), XIII. 22. A Miskolczi család iratai (XIII. 22) 1. d. *Andaházy Szilágyi Mihály rokonságának és a Nadányi családnak leszármazási táblái*. Összeáll.: CSIKY LAJOS. Debrecen, 1899. VII. tábla; NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. C-Gy. Pest, 1858. 151.; KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. 4. kötet, Fa-Házy. Bp., 1912. 99–100.

21 NAGY, 1860. 156. Vö. KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. 6. kötet, Khár-Lyukáts. 1913. 413. Nagy Iván adatai hiányosak. PanDEA, Gyj. dr. Lonovics Miklós orvos tudor (1883).

22 PÁLMÁNY, 2011. 96.

■ Lonovics Miklósna Miskolczy Karolina arcképe 1867 körül (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 3382 P.)

gyermek és szülei nyírbéteki lakosok.²³ Ernő – talán épp nagyapja példáját követve – orvos lett, 1897. augusztus 10-én vette feleségül Berettyóújfaluban Szilágyi Karolinát, Szilágyi Jenő földbirtokos és Fényes Ilka lányát. Ernő így sógora lett a Berettyóújfaluban 1916-ban és 1922-ben országgyűlési képviselőnek választott dr. Szilágyi Lajosnak. Ernő nekrológiájából

ismert, hogy Budapesten a Református Főgimnáziumban végzett, majd az orvosi egyetemre járt, később itt kezdett dolgozni, először Korányi Frigyes asszisztenseként. 1895-től lépett Bihar vármegye szolgálatába, előbb körorvos Pocsajon, majd 1906-tól a vármegye tiszti főorvosa lett. 1919 után a vármegye kórházához került főorvosként, és innen ment nyugdíjba. Nyugdíjas éve alatt szervezte meg az Irgalmasrend kórházát. A Nagyvárad Agrár Takarékpénztár egyik alapítója volt.²⁴

Móricz Géza születése után egy évvel, Encsencsen keresztelték meg (Nyírbétek, 1871. 09. 27. – Budapest, 1910. 11. 14.), keresztapja a nagyapja, Móricz Antal lett, keresztanyja pedig apai nagynénje, Móricz Ilka. Géza, bátyjához hasonlóan, a budapesti Református Főgimnáziumba járt, majd ezt követően jogi tanulmányokat folytatott.²⁵ Apja nyomdokaiba lépve a Pénzügyminisztérium kötelékében kezdett dolgozni, ahol – a *Pénzügyi Közlöny* tanúsága szerint – először 1892-ben léptették elő, számgyakornokból ideiglenes minőségű III. osztályú számtisztté a fővárosi pénzügyigazgatóság-nál.²⁶ Halála előtt, 1909-ben miniszteri segéd-titkárból miniszteri titkárrá lépett elő.²⁷ Rövid ideig tartó házasságát tassi és egecsei Végh Ilonával 1909. március 17-én, Tasson kötötte. 1910. november 14-én bekövetkezett halála után a tassi családi sírboltba temették el.²⁸

Nem élte meg az egyéves kort Móricz Emericia (Bojt, 1875. 08. 14. – Bojt, 1876. 08. 04.), akit Mezőkeresztesen kereszteltek meg, szülei az anyakönyv szerint bojti lakosok ekkor, a Lonovics családnak ott volt birtoka. Hét évvel később ismét egy lány, Jolán (Budapest, 1882. 11.

23 Bélát nagyapja, Móricz Antal halálakor nem említik a gyászírban, ezért feltételezhető, hogy ekkor már nem élt. Gyászbesz. *Nemzet*, 7. (1888) 1942. sz.

24 Meghalt dr. Móricz Ernő, Bihar megye ny. főorvosa. *Erdélyi Lapok*, 2. (1933) 179:4. 1879 és 1889 között végzett gimnáziumi tanulmányairól: *Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1879–80. tanévben*. Szerk.: VÁMOSSY MIHÁLY. Bp., 1880. 38., *Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1889–90. tanévben*. Szerk.: VÁMOSSY MIHÁLY. Bp., 1890. 65.

25 1881 és 1888 között járt gimnáziumba. *Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1881–82. tanévben*. Szerk.: VÁMOSSY MIHÁLY. Bp., 1882. 41., *Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1888–89. tanévben*. Szerk.: VÁMOSSY MIHÁLY. Bp., 1889. 42–43. A nyolcadik osztályban kimaradt.

26 Kinevezések. A magyar királyi pénzügyminiszter által. *Pénzügyi Közlöny* (= PK), 19. (1892) 18:1008.; Pályájáról: SZÉKELY VERA: *A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában*. 3. rész: *Magyar Királyi Pénzügyminisztérium*. Bp., 1985 (= SZÉKELY, 1985). 51., 65.

27 Kinevezések. A m. kir. pénzügyminiszter által. PK, 36. (1909) 27:1325.

28 Gyászrovat. *Magyarország*, 17. (1910) 272:8.

12. – 1889) született, akit már Ferencvárosban kereszteltek meg, keresztszülőket az anya családjából választottak, Miskolczi Imre orvost és Boda Jolánt. Ekkor már a Csillag utca 10. szám alatt éltek, Budapesten.²⁹ Utolsóként egy fiú született Budapesten, István (1885. 06. 23. – Budapest, 1954. 01. 04.), keresztszülei apai nagynénje, Móricz Erzsébet és férje, Péchy Kálmán voltak. István tanulmányairól nincs információ, Székely Klárával 1920. november 6-án kötött házasságakor magántisztviselőként jegyezték be a budapesti anyakönyvbe, tanújuk dr. Szilágyi Lajos volt. A házasságot 1932-ben felbontották, és István még ugyanezen év augusztus 20-án elvette az anyakönyv szerint vele egy házban lakó Mattyasovszky Máriát. Ekkor foglalkozásaként okleveles gépészmérnök szerepel. Legfiatalabbként ő élt legtovább, már özvegyként halt meg 1954-ben.

Móricz Vince 70 éves korában, 1915. december 10-én hunyt el tüdőgümőkórban, Budapesten, temetése 12-én fél négykor volt a Kerepesi (mai Fiumei) úti temetőben.³⁰ Felesége, Karolina nyolc évvel élte túl, 73 évesen, 1923. július 5-én Budapesten hunyt el, temetése július 7-én volt.³¹

Hivatali pályafutás

Vince tanulmányairól nagyon kevés az információ, 1859-ben és 1861-ben a pozsonyi Evangélikus Főiskola nyolcosztályos gimnáziumi

részében a 6. és 8. osztályba járt.³² Szolgálati adatlapja nem maradt ránk (vagy nem ismert), de az özvegye temetési járulékot és özvegyi nyugdíjat igényelt, a benyújtott iratok alapján készült szolgálati összefoglaló fennmaradt, továbbá a tisztii címtár, a különböző közlönyök és sajtóhírek alapján legalább részben rekonstruálható a pályafutása. Halálakor a *Kataszteri Közlöny* is röviden vázolta a karrierjét, a korabeli kiadványokból ez az ismeret bővíthető. A szakmai életúthoz az Országos Levéltárban található pénzügyminisztériumi iratok nyújthatnak többletinformációt, ezek feldolgozására egy későbbi tanulmány keretében kerül sor.³³

1875 májusában nevezték ki a földadó-kataszteri munkálatok elvégzésére szervezett tisztii állomások közül a 10., szegedi kerületi felügyelőségre kerületi felügyelőnek Rihmer Lajos mellett, esküjét május 28-án tette le.³⁴ Ezt megelőzően a Tisza biztosító intézetnél volt alkalmazásban mint felügyelő és kárbecslő.³⁵ Mindössze néhány hónapig volt Szegeden, 1875. november 24-én Széll Kálmán pénzügyminiszter központi felügyelővé nevezte ki a minisztériumba, a II. főosztály földadó kiigazítással kapcsolatos 4. b. ügyosztályában dolgozott még 1879-ben is.³⁶ 1885. június 29-én az uralkodó I. osztályú pénzügyminiszteri titkárrá nevezte ki, addigi munkája elismeréseként pénzügyi főtanácsosi címet kapott.³⁷

A következő évben megalakuló Taracvölgyi Helyiérdekű Vasút Részvénytársaság igazgató-

29 Móricz Jolán halálának pontos idejéről és helyéről egyelőre nincs információ. Azt, hogy 1889-ben elhunyt, Serly Gusztáv (apai nagynénjének, Móricz Ilkának a férje) családi sírboltjáról írtak alapján tudjuk, eszerint a kriptá falán több más Serly családtag mellett Móricz Jolánka neve is fel van írva egy táblára, ott 1889 szerepel halálozási évként. HÁGÓ ATTILA NÁNDOR: Adatok a nagykarolyi Mesterrészi temető történetéhez. *Sugárút*, 5. (2019) 4:106.

30 Halálozás. *PH*, 37. (1915) 344:11.

31 PanDEA, Gyj. özv. técsői Móricz Vinczéné krivinai Lonovics Karolina (1923).

32 CSECSETKA SÁMUEL: *Tudósítvány a pozsonyi ágostai hitvallású evangyelmi Főiskoláról 1859–60-ki tanévben*. Pozsony, 1860. 43.; LICHNER PÁL: *Tudósítvány a pozsonyi ágostai hitvallású evangyelmi Főiskoláról 1861–62-ki tanévben*. Pozsony, 1862. 25.

33 MNL OL, K 255. Elnöki iratok, évente az 51. tételben a személyügyi iratok. Ezek darabszintű feltárása jelenleg folyik.

34 MNL OL, K 255. 1915–51–20628.; *Magyarország tisztii cím- és névtára* (= MTCN), 1875. 340.

35 *PK*, 2. (1875) 23:295.

36 MNL OL, K 255. 1915–51–20628.; Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* (= BK), 10. (1876) 40:1093.; MTCN, 1879. 84.; SZÉKELY, 1985. 92. Az ügyosztályok számának változását nem követem, hiszen az ügykör nem változott, ezért mindig a kinevezéskor, előléptetéskor aktuális számú ügyosztályt jelölöm meg. Ha másik ügykörrel foglalkozó osztályra került, azt jelzem. A *Budapesti Közlöny* 1876-ban írja, hogy központi felügyelővé nevezték ki.

37 MNL OL, K 255. 1915–51–20628.; Személyi hírek. Kitüntetések és kinevezések. *PK*, 12. (1885) 25:357. A címadományozások jelentéséhez l.: REISZ T. CSABA: Cím és rang vagy jelleg. Sártory Antal miniszteri tanácsosi címadományozása. *Catastrum*, 9. (2022) 3:29–38.

sági tagjai között ott találjuk Vincét és nagybátyját, Pált is, előbbi felügyelő bizottsági tag lett.³⁸ Karrierjében újabb előlépést hozott 1887 vége, amikor a király osztálytanácsosa nevezte ki.³⁹ Ugyanakkor ebben az évben komoly pénzügyi problémákkal küzdött, a *Budapesti Közlöny* értesítése szerint a Sárre-ti Takarékpénztár Egylet mint felperes 1500 és 2000 Ft követeléssel élt Vincével szemben, ezért március 28-án IX. kerületi, Csillag utca 10. sz. alatti házában árverést hirdettek, az ügy további sorsa ismeretlen.⁴⁰

1887-től a Pénzügyminisztérium VI., az állami jószágok és jogügyek főosztályának állami jószágok eladásával foglalkozó 13. ügyosztályában dolgozott mint pénzügyi főtanácsos, egy évvel később ugyanitt előadó.⁴¹ 1889-ben már egy másik vasúti fejlesztéssel kapcsolatos, nevezetesen a Bihari Helyiérdekű Vasutak részvénytársaság igazgatósági tagja lett, amelyben a taracvölgyihez hasonlóan nagybátyja, Pál is igazgatósági tag volt.⁴²

Karrierjében 1892 hozott némi előléptetést, amikor pénzügyi osztálytanácsosként a fizetési fokozat első osztályába került.⁴³ A következő évben már a IX., állandó kataszter, földadó-nyilvántartás és horvát-szlavón ügyekkel foglalkozó főosztályának 22. számú, földadó ügyosztályában tevékenykedett, amely a földadó kivetésével, nyilvántartásával és az elemi károk által okozott károk után adandó adóelengedéssel foglalkozott.⁴⁴

Köszeghy Antal pénzügyi főtanácsos 1900. februári nyugdíjazása után Móricz Vince a

Pénzügyminisztérium 21., az országos kataszteri felmérés és az állami nyomdával foglalkozó ügyosztályának előadója lett.⁴⁵ 1907-ben újabb uralkodói előléptetésnek örülhetett, amikor miniszteri tanácsosi címet kapott, 1909-től ténylegesen miniszteri tanácsos lett.⁴⁶ Ugyanebben az évben megbízták a IX. – az országos kataszteri felméréssel, földadó-nyilvántartással és az állami nyomdával foglalkozó – főosztály vezetésével, amelyet nyugdíjba vonulásáig, 1914. május végéig betöltött.⁴⁷ Vince ügyosztályi előadóként 1893-tól dolgozott azon a főosztályon, amelynek vezetését karrierje végén rábízták. 1910-ben egy újabb társaság, az országos földadó-bizottság alakuló ülésén vett részt.⁴⁸

Móricz 1910-ben ünnepelte 35 éves szolgálati jubileumát. Makray Domonkos kataszteri igazgató a lakásán üdvözölte – a kataszteri helyszínelési felügyelőségek nevében –, és átadta neki a tisztviselők emléktárgyát, a nap megkoronázásaként pedig a Katona-féle vendéglőben ebéd volt a két ünnepelt, Vince és a 30 éves jubileumát ünneplő Benkő Gyula miniszteri tanácsos tiszteletére.⁴⁹

A kataszteri felmérés bensőséges kis ünnepséget szervezett a tiszteletére június 30-án, amelyen az állami nyomda igazgatója és a felmérési felügyelők, térképtárnokok vettek részt. A külső személyzet nevében az ünnepi beszédet Dobrovits Viktor, a háromszögelő hivatal főnöke mondta, aki Vincét nem szigorú főnökként, hanem „jószágos atya”-ként jellemezte, humánus gondolkodásmódját és igazság-

38 A taracvölgyi helyi érdekű vasút-részvénytársaság. *Nemzet*, 5. (1886) 1355. sz.

39 MNL OL, K 255. 1915–51–20628.; Személyi hírek. *Kinevezések. PK*, 14. (1887) 49:1174.

40 Árverés. *BK*, 21. (1887) 64:5.

41 MTCN, 1887. 161.; MTCN, 1888. 209. Vö. SZÉKELY, 1985. 77., aki vezetőként és nem előadóként említi.

42 *Központi értesítő*, 14. (1889) 11:79.; Helyi érdekű- és másodrangú vasutak Budapesten. *Magyar Compass*, 1889. 598.

43 Személyi hírek. *Előléptetések. PK*, 19. (1892) 1:14.

44 MTCN, 1893. 184.; SZÉKELY, 1985. 23.

45 Vegyesek. Személyi hírek az országos felmérés köréből. *Kataszteri Közlöny* (= *KK*), 9. (1900) 3:50.; MTCN, 1901. 268. Vö. SZÉKELY, 1985. 23. Székely vezetőként jegyzi.

46 MNL OL, K 255. 1915–51–20628.; Személyi hírek. *Kinevezések. PK*, 34. (1907) 2:34.; Személyi hírek. *Kinevezések. PK*, 36. (1909) 9:296.

47 MTCN, 1910. 177. Vö. Técsői Móricz Vincze. *KK*, 24. (1915) 11–12:213.; SZÉKELY, 1985. 14.; BALÁZS LÁSZLÓ – RAUM FRIGYES: Tények és emlékek a magyar földmérés szervezetéről és tevékenységéről. I. rész az 1945 előtti időszak. *Geodézia és Kartográfia*, 35. (1983) 2:74.; REISZ T. CSABA: Az Állami Földmérési Igazgatóság. *Catastrum*, 6. (2019) 1:28.

48 Az országos-földadó bizottság. *Az Ujság*, 8. (1910) 172:17.

49 Szolgálati jubileum. *KK*, 19. (1910) 6:156–157.

szeretét helyezte a középpontba a *Kataszteri Közlöny*ben megjelent beszámoló is. Dobrovits tájékoztatta az ünnepeket, hogy a munkatársak 2500 koronát gyűjtöttek össze arra a célra, hogy a beleegyezésével létrehozzák a Móricz Vince Alapot, amelyet az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus- és Segélyegylete fog kezelni, Vince ezt elfogadta. Dobrovits mellett beszédet mondott Dréher János, az állami nyomda vezetője, valamint az általa vezetett ügyosztály nevében Antalfy Andor pénzügyi főtanácsos is.⁵⁰ 1914 május végén, 68. életének betöltése után az akkor hatályos törvényi szabályozás miatt nyugdíjazták, összesen 39 évet és 4 napot dolgozott a Pénzügyminisztérium kötelékében.⁵¹

Alig több mint egy évvel később meghalt, halálakor a *Kataszteri Közlöny* is megemlékezett róla, szeretetre méltóként, segítőkészként és jó kedélyű emberként jellemezve őt. A nekrológban röviden vázolták a pályáját, és a temetésről is tájékoztattak, volt munkatársai a ravatalhoz helyezett koszorújuk szalagjára az alábbi szöveget írták: „A nemesszívű jótévőnek és felejtethetlen főnöknek!”. A temetésen jelen voltak korábbi munkatársai, köztük Benkő Gyula miniszteri tanácsos, dr. Fejér Elemér miniszteri osztálytanácsos és Antalfy Andor pénzügyi főtanácsos is.⁵²

A Móricz Vince Alap

1896 végén a 9., budapesti székhelyű felmérési felügyelőség kezdeményezte az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus- és Segély-

egyletének létrehozását, amelynek célja a felmérésben részt vevő személyzet családjainak támogatása volt.⁵³ Ezen belül működött később a Móricz Vince Alap az 1909 végén létrejött Witlaczil Klementina és a korábban létrejött Báró Amelin Alappal együtt. A Witlaczil Alapot Witlaczil Antal a felesége emlékére hozta létre és évi 1000 koronát osztott szét a felmérési tisztviselők gyermekei részére, amelyre pályázni kellett.⁵⁴ Báró Amelin Viktor Móricz Vince főnöke volt a IX. főosztálynál.⁵⁵ A segélyegylet minden év végén a *Kataszteri Közlöny*ben tette közé a pályázati felhívását az egylet és a különböző alapok ösztöndíjaira.

A Vince nevét viselő alap ösztöndíját minden évben a jubileum ünneplésének napján kapta meg egy felmérési tisztviselő jól tanuló és jó magaviseletű gyermeke.⁵⁶ Az 1910. évi jubileum ünneplésekor olvashatunk az alap létrejöttéről, azonban már 1909-ben is szerepel a *Kataszteri Közlöny*ben az alapra befolyt összegek felsorolása.⁵⁷ A közlöny 1910. évi utolsó számában adta közre a pályázati felhívást az internátus ösztöndíjaira, ahol az Amelin, a Witlaczil és a Móricz alapra egy 50 koronás, az egylet alapjából öt 50 koronás díjra lehetett pályázni. Elsősorban a tisztviselők árvái, illetve a dolgozó vagy nyugdíjba vonult munkatársak azon gyermekei pályázhattak, akik közép- vagy felsőfokú iskolába jártak, tanulmányi előmenetelük legalább jó minőségű volt.⁵⁸ 1911-ben pontosították a korábbi felhívást, az egylet csak az általuk kiadandó öt ösztöndíjas személyéről döntött, a Móricz alapról

50 Móricz Vince min. tanácsos szolgálati jubileuma. *KK*, 19. (1910) 7:173–174.

51 MNL OL, K 255. 1915–51–20628.

52 Técsői Móricz Vince. *KK*, 24. (1915) 11–12:212–213.

53 ZÁVOCZKI ADRIENN: Az Országos Felmérési Tisztviselők Internátus- és Segélyegylete. *Catastrum*, 3. (2016) 1:35–41. (= ZÁVOCZKI, 2016).

54 ZÁVOCZKI, 2016. 38.

55 Változás a fővezetésben. *KK*, 8. (1899) 3:39. Vö. MTCN, 1903. 265.; 1908-ban báró Amelin Viktor sírkövének elkészítésére Vince 10 koronát adományozott. Adakozás báró Amelin Viktor síremlékére. *KK*, 17. (1908) 5:122.; Amelin Viktor 1906. május 19-én halt meg Budapesten. Báró Amelin Viktor. *KK*, 15. (1906) 5:129.

56 Móricz Vince min. tanácsos szolgálati jubileuma. *KK*, 19. (1910) 7:174.

57 Kimutatás az Internátus részére befolyt adományokról. *KK*, 18. (1909) 4:117–118.; Móricz Vincze alapra befolyt május hóban. *KK*, 18. (1909) 5:144.; Kimutatás az „Orsz. felm. tisztviselők Internátusa és Segélyegylete” részére 1909. évi június, július és augusztus havában befolyt összegekről. *KK*, 18. (1909) 8:200.

58 A Witlaczil alap feltétele ezentúl még az is volt, hogy csak keresztény szülők gyermekei pályázhattak. Pályázat *KK*, 19. (1910) 12:309–310.

a névadója döntött, míg a másik kettőről a központi igazgatóság, ennek megfelelően újra meghirdették a pályázatot, és az addigi 50 helyett 100 koronára emelték Vince ösztöndíját.⁵⁹ 1912 januárjában hirdették meg újra azonos feltételekkel, amelyet ebben az évben Szepessy József műegyetemi hallgató nyert el.⁶⁰ Az 1913. évi pályázaton Szabó István 5. osztályos tanuló nyerte el a díjat.⁶¹ 1914-ben csak a meghirdetést adta közre a *Kataszteri Közlöny*, az ered-

mény 1915-ben derült ki, ekkor Rozgonyi Irén volt a nyertes.⁶² 1915-ben – még halála előtt – nem Vince, hanem a közgyűlés döntött a nyertes személyéről, aki a pályázók közül a legtöbb szavazatot kapó Abaffy Lajos lett.⁶³ 1916-ban nem találtam a díjról információt, az 1917. évi ösztöndíjat ismételten Abaffy Lajos nyerte el. 1918-ban utoljára hirdették meg a *Kataszteri Közlönyben* az ösztöndíjat, annak további sorsa ismeretlen.⁶⁴

1914. évi A. 688/1. sz. határozat.

Szolgálati és nyugilletményi kimutatás

Móricz Vince miniszer tanácsos részére

A nevezettek		A beosztás vagy beosztás nélküli jogviszonyok szabályairól (1912. LXV.) vonatkozó rendelkezésekre (10.-23. §) való hivatkozással a egyéb éreztetések annak az időtartamnak pontos megjelölésével, hogy állástól kezdve vagy felügyelvéstől vagy pedig felügyelvéstől nem volt.		
a) vezetéknév és utónév (keresztneve); b) születési évszám, hónap, nap; c) szolgáltsági feljegyzés, amelyben a szolgáltsági minőség, a szolgáltsági kezdési időpont, a szolgáltsági végleges vagy korábbi jogviszonyok, a szolgáltsági évek, esztendőszáma (stb.) közt és számát ki kell mutatni?	Azonos szolgálati ideje, részletesen és időrendben kimutatva szolgálata látszólagos kezdési és megszűnésének, amelyen az a kimutatás összeállítását (állásviszonyok megjelölése a működés állomásaitól, a rendeltetési évről vagy évről, az állásviszonyok közt, továbbá kimutatva az egyes állásviszonyok évi részleteit, esetleg azokról, bárrel vagy egyéb beosztásokról, amelyekről a szolgáltsági adatok mellé jogszabályok szerinti szolgálati évek számát (rendeltetési évek, esztendőszáma stb.) közt és számát ki kell mutatni?	A beosztás vagy beosztás nélküli jogviszonyok		
		évi	hónap	
a) Móricz Vince	Budapesten kezdett felügyelő és 1800 Ft fiz. és 200 Ft lakásköltséget, minitől kezdve 1892. évi május 28. a...	5	26	
b) 1845. december 6.	P.ú. min. 1875. évi november 24. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	9	7	5
c) miniszer tanácsos	1885. június 24. kelt. Kézfőnöki B. Budapesti és j. k. 1147 Ft. q. r. P.ú. min. titkár, j. k. 1885. évi május 24. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	2	5	7
	1887. július 2. kelt. Kézfőnöki B. Budapesti és j. k. 1147 Ft. q. r. P.ú. min. titkár, j. k. 1885. évi május 24. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	19		25
	1907. július 2. kelt. Kézfőnöki B. Budapesti és j. k. 1147 Ft. q. r. P.ú. min. titkár, j. k. 1885. évi május 24. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	2	1	21
	1909. évi február 24. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	5		
	P.ú. min. 1914. évi február 14. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	3		
	Összes beosztás nélküli szolgálati idője 1914. évi május 28. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel...	39	0	4

Jelölés: J. k. 1885. évi május 24. a rend. 29. 886 Ft. Budapesti kőműves felügyelő 2000 Ft fizetésű és 400 Ft lakásköltséggel.

■ Móricz Vince nyugállományba vonulása-
kor a nyugdíj összegé-
hez a szolgálati időket
vették alapul. Az erről
készült jegyzéket az
özvegy benyújtotta az
özvegyi nyugdíj és a te-
metési járulék megál-
lapításához (MNL OL,
K 255. 1915-51-20628.
p. 6.)

59 Értesítés. KK, 20. (1911) 2:90.

60 Pályázati hirdetés. KK, 21. (1912) 1:44.; Az „Országos Felmérési Tisztviselők Internatus- és Segély Egylete”. KK, 21. (1912) 4:153–154.

61 Pályázati hirdetés. KK, 22. (1913) 1:42.; Közgyűlés. KK, 22. (1913) 2:90.

62 Pályázati hirdetés. KK, 23. (1914) 1:35.; Az Országos kataszteri felmérési Tisztviselők Internatus és Segélyegylete által 1914. év folyamán adományozott ösztöndíj és segély nyertesek névjegyzéke. KK, 24. (1915) 1–2:43.

63 Pályázati hirdetés. KK, 24. (1915) 1–2:42.; Az „Országos felmérési Tisztv. Internatus és Segélyegylet”-nek 1915. évi közgyűlése. KK, 24. (1915) 5–6:114.; Feltételezhetően az 1914. október 17-én elhunyt Abaffy Jenő felmérési felügyelő fia lehet Lajos. PanDEA, Gyj. Abaffy Jenő.

64 Pályázati hirdetés. KK, 26. (1917) 7–8:155.; Országos felmérési tisztviselők Internatus és Segélyegylete. Jegyzőkönyv. KK, 27. (1918) 1–2:28.; Pályázati hirdetés. KK, 27. (1918) 3–4:53.

BŐSZ ATTILA

*Pechán János, a zeneszerző mérnök**

Pechán János életét nem lehet bemutatni zeneszerzői működése nélkül, tulajdonképpen fontosabb is volt ez számára, mint a kenyérkeresetként űzött, bár láthatóan általa is tisztelt mérnöki szakma, ezért talán helyesebb volna „mérnök zeneszerzőként” hivatkozni rá, mint fordítva. Jelen tanulmány is figyelembe vette ezt, valamint azt a tényt, hogy a forrásadottságok szintén az életpálya e része felé terelik a kutatót. Pechán karrierje egy szorgalmas, de nem kimagaslóan tehetséges tisztviselő hivatali működését mutatja, pályája töretlenül ívelt felfelé a felmérési díjnoktól a műszaki tanácsosi pozícióig. Ami életét érdekessé teheti számunkra, az a reáltudományokhoz, a hivatali, mérnöki munkához szükséges világlátástól eltérő lelkület, ami által tehetséges zenésszé és a korszakban elismert komponistává lett.¹

Pechán János Pancsován született 1860. január 21-én Pechán (Pechan) Antal és Kolb (Kolp) Anna legkisebb gyermekeként. Felmenői minden jel szerint német betelepülők voltak, és iparos szakmákkal foglalkoztak, mint apai nagyapja, aki cipésmester volt, vagy apja, aki kőműves, majd kötélygyártó lett. Anyjának ez volt a második házassága, az elsőből három gyermeke született, a másodikból hat, így Pechán Jánost nyolc nagyobb gyermeke után

hozta a világra 44 éves korában.² A család szerény körülmények között élt, mégis tehetséges polgárokat adott a monarchiának, mivel a gyermekekből tanár, mérnök, iskolaigazgató vagy éppen zeneszerző lett.³ A családban korábban nem fordult elő olyan személy, aki zenei pályára lépett volna.

Pancsovát a nemzetiségek együttélése jellemezte, az elemi iskola nyelve a német volt, és Pechán még a reáliskola első három osztályát is így végezte, csak negyedikes korától lett az iskola nyelve a magyar. Németül és magyarul tökéletesen beszélt, de tudott szerbül, horvátul és franciául is. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy a német volt az anyanyelve, kottáit, dalait legtöbbször így írta.⁴ A nyelvészet és az irodalom mindig érdekelte, műkedvelőként haláláig foglalkozott ezekkel a tudományokkal is. De általában lenyűgözte a művészet, az iskolában amatőr színjátszó kört alapított „Dilettanten Theater” néven, amely saját házukban tartotta előadásait.⁵

Mégis leginkább a zene vonzotta, római katolikus vallásúként 11 éves korától tagja lett a templomi énekkarnak, ahová Funke József zongoraművész és zeneszerző vette fel. Zenét szeretett volna tanulni, de családja anyagi körülményei ezt nem tették lehetővé, így auto-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Baranya Vármegyei Levéltára (= BaVL), X.56.b. Pécsi Dalárda általános iratai. Pechán Jánosra vonatkozó iratok (= Pechán), illetve MNL BaVL, X.56.c. Pécsi Dalárda kottatára (= Kottatár). Tanulmányom forrásbázisát Pécs város egyik legnagyobb hatású, országosan is elismert egyesületének, a Pécsi Dalárdának (1861–1949) ránk maradt, levéltárunkban található iratai adták. Itt olvasható egy kézirat, amely Pechán Jánost mutatja be ismeretlen szerző tollából, aki azonban vagy személyesen ismerte őt, vagy a család által közölt adatok alapján dolgozhatott, feltevésem szerint a művész-mérnök halála után, az 1930-as években. Az iratok közt van egy kötet is, amely valószínűleg a szerző tulajdona lehetett, és a művein kívül rá vonatkozó újságkivágatokat tartalmaz. Úgy vélem, hogy halála után a családja ajándékozhatta a dalárdának, így őrződött meg és került a levéltárba. A dalárda kottatára őrzi továbbá Pechán műveinek egy részét, 8 kottát.

2 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

3 Pechán Antal a petrinjai tanítóképző igazgatójaként a tanügy terén végzett kiemelkedő munkája jutalmául 1894-ben az uralkodótól megkapta a koronás arany érdemkeresztet. *Budapesti Közlöny*, 28. (1894) 282:1. (dec. 7.).

4 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.; MNL BaVL, X.56.c. Kottatár.

5 Uo.

didakta módon sajátította el a hegedülés művészetét, miután a zene alapjait az énekarban megtanulta. Tehetsége abban is megmutatkozott, hogy mindössze 14 évesen ő lett a reáliskola vegyes karának karmestere. Ekkor már próbálgatta a zeneszerzést is, több darabját az iskolai kórus énekelte. A hegedülésben olyan szintre jutott, hogy már órákat adott és továbbképezte magát. Első komolyabb művét 16 évesen szerezte, *Die Welt Gottes* volt a címe, ezt jelölte meg Op. 1-ként.⁶

Mivel ez a mű nagy sikert aratott, a szerző úgy döntött, hogy beküldi egy bécsi zenei lapnak, a *Deutsche Kunst und Musikzeitung*nak, amely le is közölte 1878. december 29-i számában. Később számos alkalommal kiadták a műveit Németországban és a Monarchiában, aminek köszönhetően a 20. század első évtizedére – amikor Pécsre kerül, a 11. felmérési felügyelőséghez – immár nemzetközileg elismert zeneszerző lett.⁷

1879-ben fejezte be tanulmányait a pancsovai főreáliskolában. Nem volt jó tanuló, meg kellett ismételnie a 8. osztályt, mert megbukott a bölcsészettől – későbbi pályáját tekintve legalábbis érdekes módon – mennyiségtanból és a mértani rajzolás és ábrázoló mértan tantárgyakból is.⁸ Az ismétlés sem sikerült túl fényesen, mértani rajzolás és ábrázoló mértanból csak elégségest kapott (négy jeggyel érté-

■ A Morgenthau és a Berggruss férfikarra írt művek kottaborítója (MNL BaVL, X.56.b. Pechán)

keltek, az egyes a kitűnő, a négyes az elégtelen volt).⁹ A reáliskola elvégzése után, a következő tanévben a budapesti Műegyetemen matematikát, fizikát és ábrázoló geometriát hallgatott, erről a tanévről május 26-án kapta meg bizonyítványát.¹⁰ A nyári szünetre hazautazván ismét a zenének szentelte magát. A következő

6 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

7 Uo.

8 *A Pancsovai m. kir. állami főreáltanoda 1877/1878. évi értesítője*. Pancsova, 1878. 38.

9 *A Pancsovai m. kir. állami főreáltanoda 1878/1879. évi értesítője*. Pancsova, 1879. 40.

10 Pechán János szolgálati és minősítési táblázata. MNL Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92), No. 25/6. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak törzslapjai, Régi szolgálati és minősítési táblázatok, P, Q, R nevék (= No. 25/6.), fol. 93. Ezekről a forrásokról bővebben lásd: REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat. *Catastrum*, 4. (2017) 2:29–48.

tanévre anyagi hiányában nem tudott beiratkozni, és azt is be kellett látnia, hogy pusztán zeneszerzésből nem lehet megélni.

Az, hogy végül a kataszteri munkálatokat végző felmérési felügyelőséghez került, tulajdonképpen a véletlen műve volt. Mielőtt a fővárosból hazahajózott volna Pancsovára, egyik barátjánál egy pályázati kérvényt hagyott, aki azt – Pechán tudta nélkül – elküldte a Pénzügyminiszteriumba. Ezért váratlanul érte a nyár végén kapott hivatalos levél, amely tudatta vele, hogy felvételt nyert, és 1880. szeptember elsejével kinevezik felmérési díjnoknak a nagyváradi székhelyű 8. felmérési felügyelőséghez. 1882 áprilisában felmérési növendék lett, és ezt a dátumot tekinthetjük pályája kezdetének, minthogy e munkakör már a szolgálati ágazat állományában megjelent, 1912-ben ünnepelték munkássága 30 éves jubileumát. 1882 októberéig Cegléden szolgált, ahol szintén több zeneművet szerzett hegedűre, zongorára és férfikarra (*Berggruss, Vor deinem Bild, Am heiligen Abend*).¹¹

Katonai szolgálatát 1882. október 1-jétől egyéves önkéntesként Bécsben töltötte, beosztása élelmezési járulnok volt. Természetesen kihasználta a lehetőséget, hogy Bécsben lehet, és igyekezett minél több időt a zenének szentelni, előadásokat hallgatott, kapcsolatot épített, ekkor ismerkedett meg például a már említett *Deutsche Kunst und Musikzeitung* zenei szerkesztőjével is.¹²

Önkéntesi évének lejártával hosszú idő után újra találkozhatott menyasszonyával, Zsónya Herminával, aki Pancsován a szomszédjuk-

■ Két, feleségének ajánlott zongoradarab kottaborítója (MNL BaVL, X.56.c.3.97. Kottatár)

ban lakott, így gyermekkoruk óta ismerték egymást. Hozzá a zene révén került közelebb, ugyanis az úri leány kitűnően zongorázott, jó kíséretet adva ezzel Pechán hegedűjátékához. A zeneszerző korai műveit neki ajánlotta („*Meiner Braut Fräulein Hermine Zsonya gewidmet*”).¹³

1884 áprilisától véglegesítették állását a hivatalnál kataszteri mérnöksegédként – 500 forint rendes fizetéssel, amihez 300 forint munkaátalány járult – és Kecskemétre helyezték a 6. felmérési felügyelőséghez. Kecskeméti hivatali ideje alatt vette feleségül jegyesét, akit

11 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

12 Uo.

13 Uo.

■ Az *Özvegyi bú* című kottaborítója (MNL BaVL, X.56.c.3.97. Kottatár)

1885. november 18-án vezetett oltár elé szülővárosában. Két leányuk is született, Aurora és Hulda, ám mindketten meghaltak pár hónapos korukban. Az alföldi városban 1888-ig dolgozott, ez alatt az idő alatt komponálta meg első magyar dalát Kölcsey *Vágy* című költeményének megzenésítésével, ami nyilvánvalóan a gyermek elvesztése miatt keletkezett trauma feldolgozásában segítette („*Megenyhűl majd sebem, / Mely most kínnal temet*”).¹⁴

1888-ban a 7. felmérési felügyelőséghez került, ahol már önállóan működő mérnökse-

gédde lépett elő. Itt, Vácon sem szakadt el a zenétől, komponált, hangversenyeken szerepelt, de az újévet is dallal köszöntötte: „*A helyben lakó kataszteri mérnökök rendeztek egy kedélyes estét az év utolsó napján [...]. Éjjél előtt Pechán János hegedűn, neje zongora kíséréte mellett előadta Pablo de Sarasate: »Spanyol táncok« című művét [...]. A sikerült s egyes helyeken művészileg előadott hegedűjáték zajos tapsokra ragadta a közönséget.*”¹⁵

1890 szeptemberében Barsbén született meg harmadik leányuk, Corona. Hermina a szülés után, még a gyermekágyban fertőzést kapott és nemsokára elhunyt, a kisgyermek pár nap múlva követte őt. *Özvegyi bú* című kompozíciója korán távozott, szeretett feleségének állít emléket.¹⁶ Pechán 1891-ben Nyitrára került, itt komponálta meg *Kitekintek* című művét, amely Jakab Ödön, egykori magyar irodalom tanára versének a megzenésítése.

1893-ban nyelvtudása miatt a Zágrábi Felmérési Vezetőséghez helyezték át még mindig önállóan működő mérnökségként. Talán a zene volt az, ami átsegítette a nehéz éveken, régebbi szerzeményei kiadásával foglalkozott, és munkatársa volt több zenei lapnak is, többek között ezt bizonyítják azok az újságkivágatok, amelyeket beragasztott saját munkásságát összefoglaló könyvébe.¹⁷ 1897. augusztus 15-i lapszámának címlapján életrajzát és fotóját hozza le az *Österreichische Musik- und Theaterzeitung*, majd az év végén a magyar *Zenelap* is.¹⁸ A századforduló táján

14 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

15 Szilveszter este. *Váczi Hírlap*, 3. (1889) 1:2. (jan. 6.).

16 Pechan János. *Zenelap*, 11. (1897) 29:3. (dec. 25.).

17 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

18 Jean Pechan. *Österreichische Musik- und Theaterzeitung*, 9. (1897) 24:1–2. (aug. 15.); Pechan János. *Zenelap*, 11. (1897) 29:3. (dec. 25.).

■ A Zenelap 1897. karácsonyi számának címlapja

vált igazán ismertté, pályadíjat nyert *Umsonst* című műve, és a külföldi kiadók is előszeretettel adták ki munkáit.

Ismét a zene az, aminek révén megismerkedett második feleségével, Czigliányi Alojziával. Czigliányi Béla pécsi táblabíró, műfordí-

tó szintén nagy zenebarát volt, és nagyon megtetszettek neki a németül írt művek, amelyeket ő fordított magyarra.¹⁹ Czigliányi meginvitálta Pechánt magához Pécsre, majd szoros barátság alakult ki közöttük.²⁰ A zeneszerző mérnök Pécsre látogatása egyébként eseményszámba ment, a sajtó is foglalkozott vele, a zenei egyesületek képviselői pedig megérkezésekor a pályaudvaron fogadták.²¹ Kialakuló pécsi kötődésére, de általában zenei sikereire szűkebb hazájában is felgyeltek, a *Donau-Temes-Bote* című pancsovai lap számolt be róla, illetve pécsi utazásáról 1898-ban.²²

Pechán így megismerhette Czigliányi Béla leányát, a nála 17 évvel fiatalabb Alojziát, akivel aztán 1899. április 20-án keltek egybe Pécssett, és Pechán haláláig, mintegy 33 évig hű társai voltak egymásnak.²³ A házasságból öt gyermek született, sorrendben Dóra (1900), Alfonz (1902), Anna (1903), Corona (1905) és János (1912), aki azonban néhány hónaposan meghalt tüdőgyulladásban.²⁴ A felnőtt kort megért gyermekek – talán nem véletlenül – kivétel nélkül a bírói és a mérnöki szakmában tevékenykedő családokból találtak maguknak élet-társat: Dóra Szakáts Imre mérnök, Anna dr.

19 „Czigliányi Béla pécsi kir. ítélőtáblai bíró neve, mint műfordító, immár ismeretes nem csupán Magyarországon, hanem a külföldön is. A lipcsei »Neue Musikzeitung«, Maily Koch stuttgarti költőné, Pechan János zeneköltő (Zágráb) sokhelyütt ráterelték a figyelmet Czigliányi hasznos munkálkodására.” Műfordítások mint dalszövegek. *Pécsi Napló* (= PN), 7. (1898) 231:9. (okt. 8.). MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

20 „Pechan János jeles zeneszerző [...] a »Pécsi Zenekedvelők egyesülete« elnökénél, Czigliányi Béla törvényszéki bíró barátjánál volt a múlt napokban mint vendég és ez alkalommal a »Pécsi Dalárda« is meghívta”. *Ujdonságok. Zenelap*, 12. (1898) 15:4. (máj. 25.).

21 A „Pécsi Dalárda” vendége. *PN*, 7. (1898) 102:5 (máj. 4.); Vendég a Pécsi Dalárda próbáján. *Pécsi Figyelő* (= PF), 26. (1898) 102:4. (máj. 5.).

22 „Der Gast der Fünfkirchner Liedertafel.« Die Fünfkirchner Liedertafel hatte heute abends einen namhaften Gast: den Komponisten Jean Pechan, unseren Landsmann, dessen name sowohl in unserem Vaterlande, als auch im Auslande gleich bekannt ist.” MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

23 A sajtó egész hasábot szentelt a házasságkötés hírének, ami nem volt gyakorlat, az ilyen eseményekről pár sorban szoktak megemlékezni. Házasságkötés. *PN*, 8. (1899) 91:3. (ápr. 21.); Égben kötött házasság. *PF*, 27. (1899) 91:3. (ápr. 21.)

24 Anyakönyvi hírek. *Dunántúl* (=DU), 2. (1912) 276:3. (dec. 3.).

Dóry Dénes pécsi törvényszéki bíró, Corona pedig dr. Cziglányi Aladár sásdi járásbíró, másod-unokatestvére felesége lett.²⁵ Az egyetlen fiú, Alfonz Budapesten a tanári pályát választotta, középiskolai tanárként dr. Fenes Ferenc ny. törvényszéki bíró leányát, Fenes Margitot jegyezte el.²⁶

Pechán 1895 augusztusában, még a zágrábi vezetőség kötelékén belül lépett elő mérnökké és ilyen minőségében mutatkozott be a 11. felmérési felügyelősnél is, ahová – vélhetően saját kérésére – 1901 januárjától osztották be. Itt fizetése már jóval magasabb, 2000 korona, majd miután 1904-ben főmérnökké lépett elő, 2600 korona lett, amit 640 korona munkaátalány és lakbértámogatás egészített ki. Pécsen először az Árpád utca 30. számú házba költözött, majd 1905-től családjával a középkori eredetű belvárosban, a Felsőmalom utca 18. alatt rendezkedett be, ahol haláláig élt.²⁷

1905-től a felügyelőség helyettes vezetője lett, 1911-től kataszteri főmérnök.²⁸ 1912-ben ünnepelte hivatali munkássága 30. évfordulóját, aminek tiszteletére kollégái díszes ünnepséget szerveztek.²⁹ Jubiláló alkalmazottját Ruttkai Vilmos felmérési felügyelő dicsérte.

Felettesei mindig jó munkaerőnek tartották, rendkívül precízen és lelkiismeretesen dolgozott, egyedüli kifogás a munkatempójával kapcsolatban merült fel. Berczeli István, a felügyelőség vezetője ezt írja Pechán minősíté-

si lapján: „*túlzott óvatosság folytán igen lassú*”, Ruttkai Vilmos, 1910-től Berczeli utóda pedig így fogalmaz: „*mint helyettes igen jól alkalmazható, igen szorgalmas és megbízható, de lassú*”.³⁰ Berczeli búcsúztató bankettjén egyébként ő mondta a tisztelgő beszédet, megemlítve például az éppen akkor (1910 áprilisában) földköznelben elhaladó Halley-üstökös, amelynek ragyogó pályájához és fényes távozásához hasonlította főnöke útját és búcsúját.³¹

Az első világháború alatt a vezetőt, Ruttkait, elszólította a katonai szolgálat, amit mérnökként mint a 19. népfőlkelő gyalogezred erődítési munkálatokért felelős főhadnagya teljesített.³² Pechán János minősítési lapját ekkor Vajna Károly központi felmérési felügyelő vezette tovább Ruttkai hazaérkezéséig. Vajna így ír: „*mint vezető helyettes, jól alkalmazható, teljesen önálló vezetésre kevésbé alkalmas*”.³³

Amíg Ruttkai távol volt, a felügyelőség vezetését, a tényleges ügymenet irányítását Pechán vette át.³⁴ A háború alatt, mint szinte mindenkinek, neki is fokozódtak anyagi gondjai, zongoráját is el kellett adnia „alkalmi vételként” meghirdetve az eredetileg 1800 koronát érő hangszer, amelyet most 700-ért volt kénytelen továbbadni. A város szerb megszállása idején színházi és mozi zenekarokban is játszott, hogy keresetét kiegészítse, nagy családját elláthassa.³⁵

1919-ben műszaki főtanácsossá léptették

25 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

26 Eljegyzés. PN, 38. (1929) 120:7. (máj. 30.).

27 MNL BaVL, IV.1403.a.-I.-1901-1905. Pécs város Központi Választmányának iratai; *Pécs-Baranyai címtár*. Szerk.: KALOTAI LÁSZLÓ. Pécs, 1930. 141.

28 A pécsi mérnökök pályafutásának összefoglalását l.: KISS MÁRTON: A kataszter mint a gavallérélet harmadik stációja. A pécsi kataszteri felmérés személyzeti adataira (1884–1918). *Catastrum*, 8. (2021) 3:21–34.

29 Az ünnepségről a sajtó is megemlékezett. Jubilált hivatalfőnök. PN, 21. (1912) 99:2. (ápr. 30.); Pechán János kataszteri főmérnök jubileuma. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 21. (1912) 5:177–179.

30 Berczeli István működéséhez l.: SCHMIDT ANIKÓ: A mérnök mint elbeszélő. Sci-fi és adománygyűjtemény a kataszteri mérnökök tollából. *Catastrum*, 2. (2015) 4:31–38. Pechán János szolgálati és minősítési táblázata. MNL OL, S 92. No. 25/6. fol. 97.

31 A hivatal ünnepségeiről, így erről a bankettéről is, részletesen ír KISS MÁRTON: Ünnepségek és ünnepi szokások a kataszteri szervezetben a 19. és a 20. században. *Catastrum*, 9. (2022) 4:36–42.

32 Hozzánk érkezett adományok. PN, 26. (1915) 64:4. (márc. 19.); MNL BaVL, VI.181.b.-1.-2.-4. Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség szervezeti iratai (= PÁFF). 1915. évi mutatókönyv. A hivatal iratanyaga teljesen megsemmisült, így csak a megmaradt néhány mutató- és iktatókönyv ad némi bepillantást az ügymenetbe.

33 Pechán János szolgálati és minősítési táblázata. MNL OL, S 92. No. 25/6. fol. 97.

34 MNL BaVL, X.56.b. Pechán. Nyugalomba vonult műszaki főtanácsos ünneplése. *Pécsi Lapok* (= PL), 1. (1922) 11:4. (márc. 12.).

35 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

elő, ilyen minőségében vonult nyugdíjba 1922-ben.³⁶ Mint tíz évvel korábban, 30 éves jubileumán, úgy kollégái ez alkalommal is nagy ünnepségben részesítették. A Pénzügyminisztérium képviselőjében Vucskics Zoltán központi műszaki főtanácsos mondott köszönetet Pechán munkásságáért, zenei működését méltatva pedig Rozmanits Timót, a pécsi kereskedelmi iskola tanára tartott beszédet. Székely Gyula főmérnök szavai is főnöke mély emberi vonásait emelik ki, „*ki akkor is, midőn a háború zivataros napjaiban a távollevő főnököt helyettesítette, a tisztviselőben nem lelketlen gépet, hanem gondolkodó, érző szívvel felruházott lényt látott és akként is bánt a tisztviselőket*”.³⁷

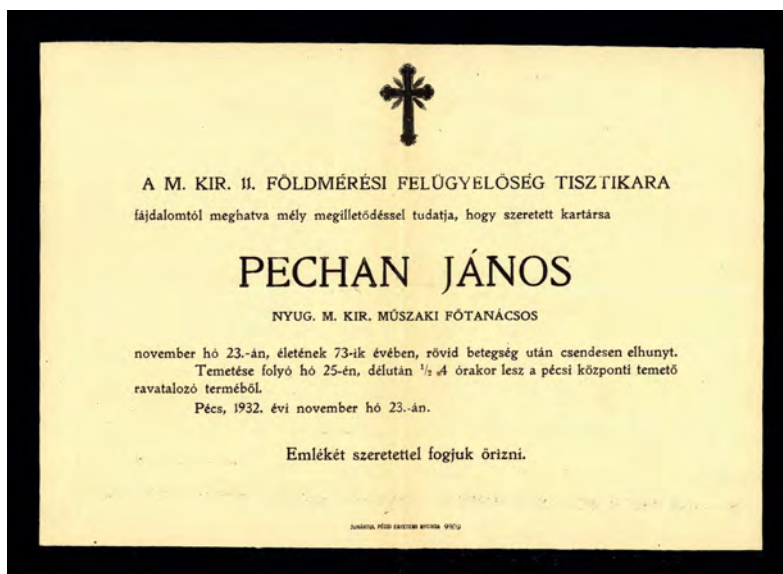
A hivatal nem maradt azonban „Pechán nélkül”, még 1917-ben maga mellé vette lányát, Dórát mint „nő díjnok”-ot.³⁸ 1921-ben közölték vele, hogy megtartják állásában, ezután 1923-ban kezelői szakvizsgát tehetett, és 1925-ben véglegesítették, majd a felügyelőség 1929-ig megmaradt mutatókönyveinek tanúsága szerint adminisztrátorként elindult felfelé a hivatali ranglétrán.³⁹

Pechán János nyugdíjas évei alatt most már összes megmaradt energiáit a zene világára összpontosíthatta. Újra elkezdett komponálni, ekkor szerezte a *Bányászdal*, a *Balatoni himnusz* és a *Letűnt álmok* című műveit.⁴⁰ 1927-ben két újabb hegedűdarabbal jelentkezett, amelyekről a sajtó is beszámolt: „*Hosszabb szünet után új szerzeménnyel lép a nyilvánosság elé Pechan*

János, az ismert pécsi zeneszerző. Most jelent meg Heilbronnban (am Neckar) Schmidt C. F. zeneműkiadónál »Hic Rhodus, hic salta!« cím alatt két hegedűszólója nevének, sz. Czigliányi Lujzának ajánlva [...]. Reméljük, hogy Pechan János most már végleg a művészetnek szenteli kivételes talentumát, és hogy még sokat fogunk róla hallani.”⁴¹

Ez az óhaj azonban nem teljesülhetett, mert bár a zeneszerző mérnök is úgy szerette volna, ha még soká állhat a zene szolgálatában, a sors másképp akarta. Pechán János rövid betegeskedés (gyomorvérzés) után 1932. november 23-án hunyt el. A pécsi központi temetőben helyezték örök nyugalomra. A helyi sajtó szerint „*Pécs egyik jellegzetes, közkedvelt alakja*” volt.⁴² Saját feljegyzése szerint ezt a szöveget szerette volna sírkövére íratni (ez végül nem valósult meg, mert a szöveget csak utólag lelték föl): „*A túlvilágon egykoron rátalálunk egymásra – dalaim nyomán!*”

A lapok ugyan közkedvelt, jellegzetes alak-

■ Pechán János gyászjelentése (MNL BaVL, X.56.b. Pechán.)

36 Pechán János szolgálati és minősítési táblázata. MNL OL, S 92. No. 25/6. fol. 94. Ugyanekkor Ruttkai Vilmos is műszaki főtanácsos lett. MNL BaVL, VI.181.b.-1.-2.-5. PÁFF. 1919–1921. évi iktatókönyv.

37 MNL BaVL, VI.181.b.-1.-2.-6. PÁFF. 1917. évi mutatókönyv.

38 Nyugalomba vonult műszaki főtanácsos ünneplése. *PL*, 1. (1922) 11:4. (márc. 12.).

39 MNL BaVL, VI.181.b.-1.-2.-6.–11. PÁFF. 1917., 1923, 1925, 1929. évi mutatókönyvek. MNL BaVL, VI.181.b.-1.-2.-5. PÁFF. 1919–1921. évi iktatókönyv.

40 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

41 Két új hegedűszóló – pécsi zeneszerzőtől. *DU*, 17. (1927) 87:35. (ápr.17.).

42 Pechán János műszaki főtanácsos meghalt. *PN*, 41. (1932) 267:5. (nov. 25.).

ként beszélnek Pechánról, de azt hozzá kell tennünk, hogy ő alapvetően visszavonultan élt, az első világháború kitörésétől kezdve alig vett részt a város zenei életében, zeneszerzéssel sem tudott foglalkozni, a hivatali munka minden energiáját lekötötte. Személyét főnöke, Ruttkai Vilmos megfogalmazása szerint „közmondásossá vált pontossága”, szerény modora, munkája iránti szeretete, „*simulékony tempe-*

ramentuma”, precíz, de „óvatos” munkavégzés jellemezte.⁴³ Olyan szavak, amelyek egy érzékeny lelkű, álmodozó, kissé introvertált, ám jólelkű, kötelességtudó, a durva világot talán kicsit felülről szemlélni tudó, igazi művészember képét rajzolják ki előttünk, aki ugyanakkor képes volt arra, hogy a dolgokat a helyükön kezelve elválassza a magánéletet a hivatal világától.

■ A Schlaflose Nacht című mű kottájának borítója és első oldala (MNL BaVL, X.56.c.3.97. Kottatár)

43 Jubilált hivatalfőnök. *PN*, 21. (1912) 99:2. (ápr. 30.); Pechán János kataszteri főmérnök jubileuma. *KK*, 21. (1912) 5:177–179; Pechán János szolgálati és minősítési táblázata. MNL OL, S 92. No. 25/6. fol. 93–97.

TIMÁR GÁBOR

Kataszteri területet magyar lakosságért

Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során

A magyar–délszláv határhelyzet a trianoni szerződés életbe lépéséig

A trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírása nem jelentette annak azonnali hatályba lépését. A szerződés rendelkezései értelmében mind a magyar törvényhozásnak, mind az aláíró antant főhatalmak közül legalább háromnak ratifikálnia kellett azt, és az ezt megerősítő nyilatkozatokat Párizsban letétbe kellett helyezni. Ez a folyamat 1921. július 26-án zárult le, a békeszerződés ekkortól hatályos, eddig a pillanatig állt fenn a hadiállapot az aláírók között.

A magyar–délszláv határ keleti részén, a teljes leendő határ bő kétharmadán (Barcstól a leendő magyar–román–délszláv hármastárpontig) az 1918. november 13-án Belgrádban megkötött magyar–antant fegyverszüneti megállapodás értelmében fennálló fegyverszüneti vonal működött határként.¹ Ez a vonal a Maros középvezetékén és Szegeden át húzódva a trianoni határvonalától északra haladt. Lényegében a Szabadka–Baja–Bátaszék–Pécs–Barcs vasútvonal még szerb fennhatóság alatt volt, a demarkációs vonal ettől valamivel északabbra húzódott. Barcstól nyugatra nagyjából a leendő határt követte a délszláv megszállás vonala, azonban helyenként és időnként azon túlterjeszkedett. 1921 augusztusában, a trianoni szerződés életbe lépésekor a délszláv katonaság visszavonult nagyjából a szerződéses határra, azonban nyugaton a korábbi megszállási vonal fenntartásával bent maradtak Szomoróc és Szentistvánlak településeken; ezek közül az elsőt a szerződés nevesítetten Magyarországnak

ítélte, a másik pedig nem szerepelt abban. Az így előálló új demarkációs vonal az, amelyhez képest a határmegállapítás során történt változások egyenlege számítható, és amely magyar vagy délszláv „területi nyereségként” értelmezhető a folyamatban.

A magyar–délszláv határmegállapítás folyamata

A határmegállapító bizottságok (= HMB-k) a békeszerződésekben csak igen vázlatosan leírt új határvonalak tényleges terepi kijelölésére hivatott szervezetek voltak. A trianoni békeszerződés 29. cikke általánosságban, 43. cikke pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Állam (= délszláv állam) irányában határozta meg a HMB felállítását. A bizottságba a két érintett állam egy-egy szavazati jogú képviselőt küldött, az antant főhatalmak közül pedig Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán küldött ún. „nem érdekelt” biztosokat, akik országuként egy szavazattal rendelkeztek.² Az Egyesült Államok a békerendezésből kilépett, a trianoni szerződést nem is ratifikálta, így a HMB-be sem delegált biztost.

A bizottság elnöke a brit David Cree alezredes volt, Franciaországot Maurice Marminia alezredes, Olaszországot Giovanni Valvassori vezérkari ezredes, Japánt pedig Heisuke Yanagawa alezredes képviselte. A magyar határbiztos Vassel Károly vezérkari ezredes, a délszláv pedig Vojin Čolak-Antić ezredes volt. A bizottság 1921. nyári megalakulása után 1924 júliusáig működött. A politikai határmegállapítás, vagyis a határvonalról szó-

1 A fegyverszüneti vonal pontos futásával kapcsolatban: TIMÁR GÁBOR: A jugoszláv határ kialakulása. *Trianon 100 Blog*, 2020. július 17. (<https://trianon100.hu/blog-cikk/a-jugoszlav-hatar-kialakulasa>, elérés ideje: 2023. 05. 01.).

2 Részletesen: SUBA JÁNOS: Magyarország trianoni határainak kitzűzése. *Magyar Rendészet*, 21. (2021) 1:217–231.

ló érdemi döntés azonban 1922 végéig gyakorlatilag lezárult, ezt követően már csak a határvonal kialakításának műszaki munkálatait: a határjelek elhelyezését, a határtérképek és a határleírások elkészítését felügyelte a bizottság. A HMB működése felett az antant Párizsban működő delegátusaiból álló és a mindenkor francia külügyminiszter által elnökölt Nagykövetek Tanácsa gyakorolta az operatív felügyeletet.

A Nagykövetek Tanácsa a Párizs-környéki békék által felállított valamennyi HMB számára kötelező Általános Utasításokat, illetve a kizárólag a magyar határokon működő HMB-k számára útmutatást adó Pótutasításokat adott ki a határmegállapító tevékenység alapelveként.³ Ez utóbbiakra azért volt szükség, mert Alexandre Millerand francia miniszterelnök még a trianoni béke aláírása előtt ún. Kísérőlevelet (Lettre d'Envoi) bocsátott közre, amelyben annak lehetőségét említette, hogy a békeszerződés igazságtalanságait a határmegállapítás folyamatában korrigálni lehet. A Kísérőlevél ennek jogi folyamatát csak nagy vonalakban említi: *„De majd, ha a határbizottságok megkezdték munkájukat, ha úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései, mint fentebb mondtuk, valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt, ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltozta-*

tását valamelyik határbizottság kívánatosnak mondja.”⁴

Összefoglalva: a határmódosítás akkor lehetséges, ha

1. a HMB többsége azt javasolja;
2. legalább az egyik érintett fél azt kéri;
3. azt a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) Tanácsa békés úton jóváhagyja.

A fenti alapon történt a magyar–osztrák határ Pinka-völgyi korrekciója és a magyar–csehszlovák határ somoskőújfalu–somoskői kiigazítása is. A magyar–román HMB is döntött a határ kisebb, négy települést és egy vasútállomást érintő korrekciójáról, azonban ezt egyik érintett fél sem kérte formálisan, ami legalábbis magyar részről kapitális hibának értelmezhető.⁵ A magyar–délszláv HMB a Lendva-vidéken fogalmazott meg határkorrekciós javaslatot; ennek sorsát és a HMB egyéb vitáinak kontextusába helyezését alább ismertetem.

A javaslatot a Nagykövetek Tanácsa útján kellett a Népszövetség elé terjeszteni. A tanács egyes, kisebb jelentőségű esetekben maga is elutasította a javaslatot, illetve az említett román–magyar esetben a tanács levelezett az érintett kormányokkal a mediáció ügyében. És ebben az esetben is a tanács volt az, amely az ügy elhúzódása és a népszövetségi referens bizonytalankodó jelentése után lezárta az ügyet és kitarított a trianoni határvonal mellett.

A magyar–délszláv HMB által végzett politikai határmegállapítás folyamatát a magyar biztos összefoglaló jelentésében írta le.⁶ A bizottság brit elnöke a brit földrajzi társaság folyóiratában közölt cikket a munkáról.⁷ A japán határbiztos tevékenységéről egy szlovén szakmunka is elérhető.⁸

3 VASSEL KÁROLY: *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar–jugoszláv határrendező bizottság által*. Vassel Károly m. kir. vezérkari tiszteletbeli ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése. Szeged, 1922 (= VASSEL 1922). 11–13.

4 VASSEL, 1922. 8–11.

5 TIMÁR GÁBOR: *A román–magyar politikai határmegállapítás (1921–1923)*. Az egymillióstól a kataszteri méretarányig. *Catastrum*, 10. (2023) 1:37–53.

6 VASSEL, 1922.

7 CREE, DAVID: *Yugoslav–Hungarian Boundary Commission*. *The Geographical Journal*, 65. (1925) 2:89–110. (= CREE, 1925).

8 BERTALANIĆ, BOŠTJAN: *Lt. Col. Yanagawa Heisuke and the demarcation of Prekmurje*. A Japanese account of the Yugoslav–Hungarian Border Commission's activities in 1921–1922. *The 20th Century Through Historiographies and Textbooks. Chapters from Japan, East Asia, Slovenia and Southeast Europe*. Eds.: Shiba, Nobuhiro – Lazarević, Žarko. Ljubljana, 2018. 191–202.

A HMB a határvonalat 6 szakaszra osztotta. Az első szakasz (A-szakasz) lényegében a mai szlovén–magyar határt jelenti az osztrák hármashatárponttól a Mura folyóig. A B- és C-szakaszokon a trianoni békeszerződés lényegében a korábbi magyar–horvát „belhatárt” tette államhatárrá, a szakaszhatár köztük az akkor még létező, a második világháborúban elpusztult barcsi vasúti híd volt. A D-szakasz a Dráva és a Duna közötti, baranyai határ, az E-szakasz a Duna és a Tisza közötti, míg az F-szakasz a Tiszától a román hármashatárig tartó határrészt jelentette⁹. Ezek közül a B- és C-szakaszokon csak technikai határmódosítások történtek, amelyekkel itt most nem foglalkozom.¹⁰

A bizottság munkamódszere az volt, hogy az egyes határszakaszokat külön-külön vitatta meg, és igyekezett azokat elkülönítve elfogadni. Így nem nyílt arra lehetőség – a többi határszakaszunkon ezt a magyar biztosok rendre megtették –, hogy Vassel ezredes a Kísérőlevélre hivatkozva nagyívű, a teljes határvonalat érintő javaslattal éljen. Lett volna ilyen: a magyar fél az A- és D-szakaszon a teljes revíziót (a Muravidék és a baranyai háromszög Magyarországon tartását), az E-szakaszon a Ferenc-csatorna vonalát tartotta „igazságos határnak”, és némi korrekciót az F-szakaszon is szükségesnek tartott. A bizottság elnöke kérdezte ugyan a magyar határbiztos: nyilatkozzon, hogy milyen mértékű korrekciókra tesz majd javaslatot, a konkrét elképzeléseket mégis határszakaszonként tárgyalták. Így viszont a magyar biztos – okulva az A-szakasz esetéből – lényegesen kisebb terület visszacsatolására tett javaslatot a D-, E- és F-szakaszokon.¹¹ Ezekre – ahogy az A-szakasz esetén is – a szerb határbiztos saját javaslattal válaszolt, felelevenítve a régi délszláv elképzeléseket Baranyában, Észak-Bácskában és a Maros déli

partján. A HMB által végül megszavazott trianoni határ a két ellentétes javaslat közti kompromisszumként könnyen elfogadható volt a nem érdekelt biztosok számára.

A HMB a határvonal tárgyalását az A-szakasszal kezdte. Itt a magyar biztos rögtön a fent említett, a határt a Murán tartó javaslattal élt, ami nyilvánvalóan komoly eltérést jelentett a békeszerződéshez képest. Ráadásul a javaslat nemzetiségi alapon csak kis részben volt indokolható, hiszen a Muravidéknek csak a keleti, 1-3 település szélességű sávja volt magyar többségű, sőt a határ hét vend (szlovén) falut Magyarországon hagyott Vas megyében. A terület gazdasági kapcsolatai mindazonáltal kelet, tehát Vas és Zala megyék Magyarországon maradt részei felé mutattak. A békeszerződés életbe lépésekor a Muravidéknek kizárólag Muraszerdahelynél volt vasúti és közúti összeköttetése a délszláv állam többi területe felé. A HMB által megejtett terepbejárás során a lakosság emiatt is inkább a Magyarországon maradás mellett foglalt állást.

A HMB ezt a javaslatot mindazonáltal a békeszerződéstől való indokolatlanul nagy eltérésnek értelmezte. A terepbejárások eredményeként viszont kisebb mértékben magáévátette a határkorrekció elképzelését, és a HMB 1921. november 14-i ülésére benyújtott csökkentett magyar javaslatot (Alsólendva és 25 település visszacsatolásáról) elfogadta.¹²

A Lendva-vidéki határjavaslat

Az immár a HMB által is támogatott Lendva-vidéki határkorrekciós javaslat kapcsán a Kísérőlevél értelmében a magyar kormány is kérte a Népszövetség közbenjárását. A Nagykövetek Tanácsa továbbította a javaslatot a Népszövetségnek, ahol az ügy referense 1922-ben Paul Hymans belga küldött lett. Hymans – aki a

9 VASSEL, 1922. 3.

10 Részletesen: TIMÁR GÁBOR – KONDOR ATTILA CSABA: A drávai határ megállapítása Trianon után. *Trianon 100 Blog*, 2020. április 29. (<http://trianon100.hu/blog-cikk/a-dravai-hatar-megallapitasa-trianon-utan>, elérés ideje: 2023. 05. 01.)

11 Nemcsak a lendvai eset készítette más stratégiára Vasselt. A Nagykövetek Tanácsának elnökeként Briand francia külügyminiszter 1921. szeptember 14-én kelt levelében azt az iránymutatást adta a HMB-nek, hogy nem távolodhat el nagyon a szerződésben megadott határvonaltól. Briand levelét idézi VASSEL, 1922. 30–31. (1. melléklet).

12 VASSEL, 1922. 19–22.

■ A magyar–délsláv HMB által a Népszövetség Tanácsa felé javasolt Lendva-vidéki határkorrekció térképvázlata (MNL OL, K 49. 11921-531.)¹³

13 SUBA JÁNOS: Az Állami Földmérés szerepe a trianoni határok kijelölésében, kitűzésében. A magyar–oszátrák határszakasz. *Catastrum*, 5. (2018) 2:39–57. Idézett hely: 52.

■ Az előző ábrán bemutatott határkorrekcióról a Népszövetség elé terjesztett részletes térkép részlete a terület déli végével és a Muravidéket a Szerb-Horvát-Szlovén Állam többi részével összekapcsoló muraszerdahelyi hidakkal¹⁴

magyar–osztrák határ Pinka-völgyi módosítása esetén is referens volt – a Kísérőlevél fenti feltételrendszerét úgy értelmezte, hogy a módosításba mindkét félnek bele kell egyeznie, különben azt a Népszövetség nem fogadhatja el. Ez a – vagy naiv, vagy kifejezetten képmutató – hozzáállás természetesen azt eredményezte, hogy a trianoni határ olyan jellegű revíziójára, amely az „igazságtalanságokat” orvosolhatta volna, vagyis a Magyarországot valamely szomszéddal szemben favorizáló határváltozást eleve kizárta. Az ellenérdekeltek félnek semmi más dolga nem volt, csak kifejezte, hogy ő ezzel nem ért egyet, és ezzel a kérdést el is intézte.¹⁵ A Millerand-féle Kísérőlevél eredetileg megfogalmazott szándéka a referens ilyen ér-

telmezésén bukkott el a konkrét esetben. A délszláv fél azonban nem egyszerűen ellenkezett: a javaslat egy részét bevette az E-szakaszon felmerült területcsere-elképzelésbe. Így, amikor azt a magyar fél, majd lényegében a HMB is elutasította, Hymans széttárhatta a kezét: a felek azok, akik nem kívánnak megegyezni.

A javaslatot mindazonáltal a HMB elnöke 1921. november 15-i, a Népszövetséghez címzett levelében megtette.¹⁶

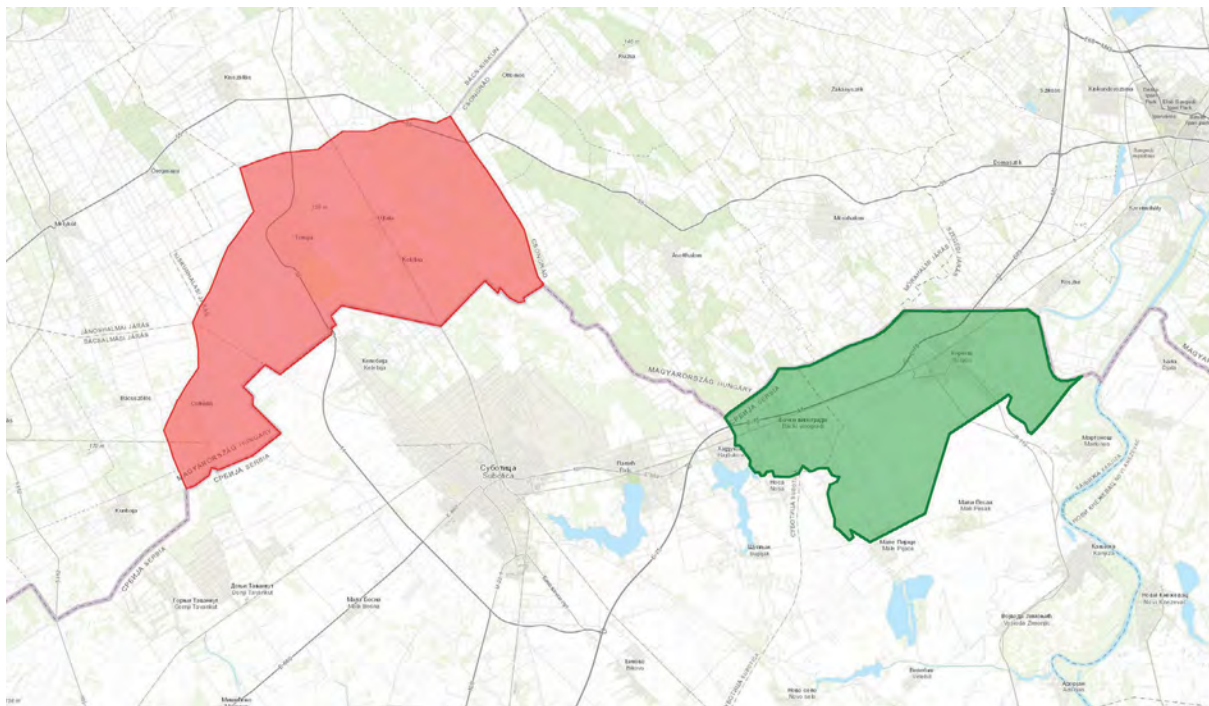
Észak-Szabadka és Horgos

Az E-határszakaszon a Lendva-vidékihez képest sokkal összetettebb tárgyalási folyamat zajlott, ami nem is véletlen: a délszláv határ-

14 File R598/11/18598/17643 – The Council adheres to the proposal made on this subject by the Conference of Ambassadors and decides to await the reception of all the reports of the Boundary Commissions relating to the borders of Hungary before resolving this question. Resolution adopted by the Council on January 13, 1922. (<https://archives.ungeneva.org/le-conseil-adhere-a-la-proposition-faite-a-ce-sujet-par-la-conference-des-ambassadeurs-et-decide-dattendre-la-reception-de-lensemble-des-rapports-des-commissions-de-delimitation-relatifs-aux-frontieres-de-la-hongrie-avant-de-resoudre-c>, elérés ideje: 2023. 05. 01.)

15 A Pinka-völgy esetében kicsit más volt a jogi helyzet: az 1921. október 13-i velencei egyezményben az osztrák fél beleegyezett, hogy a magyar–osztrák HMB többségi döntését a Népszövetségben sem vitatja. Az osztrák határmegállapítás végén, az Ilonakna esetében azért legalább a Nagykövetek Tanácsa közbenjárását kérte: sikerrel.

16 VASSEL, 1922. 76–78. (15. melléklet); CREE, 1925. 102.

■ Szabadka kataszteri területének északi részét (a mai Tompa, Kelebia és Csikéria községek területét; pirossal) Horgosért (zölddel) – a délszlávok által erőltetett javaslatot végül összekapcsolták a Lendva-vidéki korrekció egy kis részével (a szerző rekonstrukciója)

szakasz legfontosabb része, a „délvidéki” elcsatolás területileg és az érintett magyarság létszámát tekintve is legnagyobb darabja valósult itt meg.

A magyar biztos 1922. március 24-én Eszéken azt a javaslatot terjesztette a HMB elé, hogy a Tisza bal partján (F-határszakasz) Rábé, Gyála, Ókeresztúr és Magyarmaidán, a jobb parton (E-szakasz) pedig Horgos, Martonos és Magyararkanizsa maradjon Magyarország része.¹⁷ A szerb ellenjavaslat Szabadka város kataszteri területének északi, a trianoni határ magyar oldalán maradó részét és a teljes Torontált (a Maros és a Tisza bal partját; Újszegedtől a mai határig) kérte a délszláv államnak.¹⁸

A HMB 1922. április 20-i ülésén először elutasított két, a fentiekben nem említett kisebb

szerb és magyar javaslatot, majd az előző bekezdésben említetthez képest mindkét irányban kisebb területről hozott döntést: Szabadka északi kataszteri területe „állt szemben” Horgossal és Martonossal.¹⁹ A szerb küldött nagyjából ezt a területcserét kétoldalú tárgyaláson is felvetette.²⁰ A javaslat nem volt különösebben jó, de nagyon rossz sem: a területi egyenleg Magyarország ellen szólt ugyan, de a ritkán lakott észak-szabadkai tanyavilágért egy komoly nagyközséget adott volna, mintegy 8000 fős, gyakorlatilag színmagyar lakossággal.²¹

A két határjavaslat összekapcsolása

Az azonban csak a Népszövetség iratanyagának publikálása nyomán, Hymans levelezésé-

17 VASSEL, 1922. 58.

18 VASSEL, 1922. 16–17.

19 VASSEL, 1922. 74–75. (14. melléklet).

20 VASSEL, 1922. 23–24.

21 A Szabadka kataszteri területének északi részére irányuló szerb aspirációk a területcserék nélkül, önmagukban sem voltak veszélytelenek. A Nagykövetek Tanácsának Általános Utasításaiban közölt határmegállapítási elvek a települések kataszteri területének lehetőség szerinti egyben tartását javasolták. Így ezt az igen nagy, kb. 160 km²-es területet a szerbek annak ellenére próbálták megszerezni, hogy a trianoni határleírás egyértelműen Magyarországnak ítélte.

nek elérhetővé válásával derült ki, hogy ezt az ajánlatot a délszláv fél „megfejelte” a lendva-vidéki terület egy kisebb részére vonatkozó javaslattal is. Hymans végső, 1922. október 4-i jelentése angol változatának legfontosabb része szerint ugyanis:²² „A Szerb-Horvát-Szlovén Állam elutasítja a Prekomurje nevű terület rész átengedését Magyarországnak, arra hivatkozva, hogy a határt a szerződés rögzítette, és hogy ezt a szerződést az a Szerb-Horvát-Szlovén parlament ratifikálta, amelynek hozzájárulása nélkülözhetetlen lenne egy ilyen jelentős módosítás jóváhagyásához. A Szerb-Horvát-Szlovén Állam azonban késznek mutatkozott arra, hogy Magyarországnak átengedje a Prekomurje északnyugati végét átszelő utat és egy, azon az úton fekvő falut azzal a feltétellel, hogy Magyarország hozzájárul a határ keleti szakaszán való területcseréhez. Ez a csere abban állna, hogy Magyarországnak átengednék Horgos községet, 8000 magyar lakossal, azzal a feltétellel, hogy Szabadka északi részét, más falvakkal együtt, a Szerb-Horvát-Szlovén Államnak átengednék. Ez a második kérdés nem került a Tanács elé. A Népszövetség jó szolgálatát csak abból a célból kéri, hogy »barátságos megegyezés« útján elérjék az eredeti nyomvonal kijavítását azokon a helyeken, ahol a határmódosítást a Határmegállapító Bizottság kívánatosnak tartja [...] Magyarország viszont kijelentette, hogy csak abban az esetben kész megfontolni a Horgos–Szabadka közötti területcserét, ha a Szerb-Horvát-Szlovén Állam elfogadja a Népszövetség Tanácsának döntőbíráskodását a Prekomurje területen, amelyet a Határmegállapító Bizottság teljes egészében a magyar államhoz javasol csatolni.²³ Magyaror-

szág úgy véli, hogy a Prekomurje északnyugati végén futó út javasolt átadása túlságosan kis engedmény lenne. [...] Miután a Tanács szeptember 23-i ülésén még egyszer meghallgatta a két kormány képviselőit, hogy utoljára megvizsgálja velük a kompromisszum lehetőségeit, felkérte őket, hogy írásban küldjék meg válaszukat. A válaszok azt mutatják, hogy mindkét fél fenntartja korábbi álláspontját. Egyrészt a Szerb-Horvát-Szlovén Állam nem hajlandó a Prekomurje területén semmiféle engedményt tenni azon túlmenően, hogy Magyarországnak átengedi a terület északnyugati végét átszelő utat. Másrészt Magyarország kijelenti, hogy ez az engedmény nem elegendő ahhoz, hogy tárgyalásokat kezdjen egy másik határszakaszon történő területcseréről. Ilyen körülmények között mélységes sajnálatomra kénytelen vagyok azt javasolni, hogy a Tanács tájékoztassa a Nagykövetek Tanácsát arról, hogy erőfeszítései ellenére sem tudta meggyőzni az érdekelt feleket a kérdések barátságos rendezéséről.”

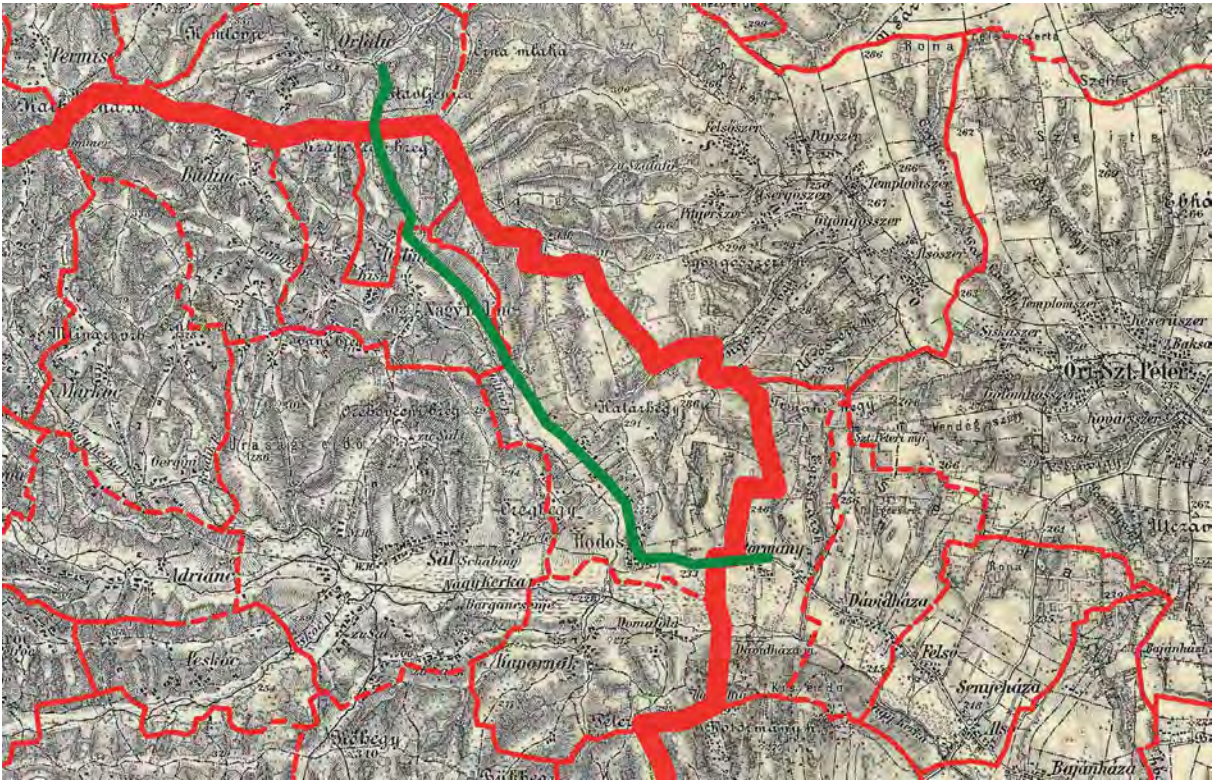
Hymans levelét megelőzően a Nagykövetek Tanácsát már szeptember 30-án tájékoztatta a kétoldalú tárgyalások sikertelenségéről Sir Eric Drummond, a Népszövetség főtitkára.²⁴ A Nagykövetek Tanácsának ezután már nem maradt más feladata, mint hogy az elutasítást közölje a magyar–délszláv HMB-vel, amely ezek után a határ eredeti, trianoni vonalát tűzte ki, mind az A-, mind pedig az E-szakaszon.

Egy kérdés maradt még nyitva: hol is volt ez az út, amelyet Hymans jelentése szerint a délszláv küldött a lendva-vidéki területtől felajánlott a Horgos és Észak-Szabadka közti területcsere érdekében? A Népszövetség iratanyagában természetesen több helyen megta-

22 File R599/11/23812/17643 – Delimitation of the Hungarian–Serbian border – Council of the Society – Report of Mr. Hymans on this subject, adopted by the Council on September 30, 1922. (<https://archives.unige.ch/delimitation-de-la-frontiere-hungaro-serbe-conseil-de-la-societe-rapport-de-monsieur-hymans-a-ce-sujet-adopte-par-le-conseil-le-30-septembre-1922>, elérési ideje: 2023. 05. 01.)

23 Ebben a szövegösszefüggésben a „Prekomurje” kifejezés nem az egész Muravidékre, hanem csak a HMB által Magyarországhoz csatolandó részre vonatkozik.

24 File R599/11/24862/17643 – Delimitation of the Hungarian–Serbian–Croatian–Slovenian border – Conference of Ambassadors. Paris – Declares that the Serbian–Croatian–Slovenian and Hungarian governments will retain the right to conclude during the delimitation work an agreement on this subject which will have to be submitted to the Conference of Ambassadors for approval. (<https://archives.unige.ch/delimitation-de-la-frontiere-hungaro-serbe-croate-slovene-conference-des-ambassadeurs-paris-declare-que-les-gouvernements-serbe-croate-slovene-et-hongrois-conserveront-la-faculte-de-conclure-pendant-les-travaux-de-delimitation-un-accor>, elérési ideje: 2023. 05. 01.)

- A Kotormány és Orfalu közötti út (zölddel), amely Őrihódos, Nagydolány és Kisdolány közigazgatási területén a délszláv államnak átadandó területen haladt át. A délszláv javaslat az alföldi területcseréért nem a teljes, 26 községes Lendva-vidéki javaslatot, csak ezt a három települést ajánlotta fel Magyarországnak (a szerző rekonstrukciója)

lálható a lendva-vidéki határkorrekció térképe, de egyik változat sem említi ezt a bizonyos utat. A terület korabeli térképének tanulmányozása arra vezet, hogy a kérdésnek egyetlen lehetséges megoldása van: a Kotormányt Őrihódoson át Orfalával összekötő út az egyetlen, amely a terület „északnyugati végét” metszi, és Magyarország számára valameny-

nyire fontos is lehetett. A Hymans-jelentés szerint a szerbek „egy útmenti falut” ajánlottak fel, ez pedig csak Őrihódos lehetett. Maga az út metszi Nagy- és Kisdolány közigazgatási területét is, azonban itt a határ megvonható lett volna úgy, hogy ezek a falvak a délszláv államban maradjanak, bár ez esetben közlekedési kapcsolat nélkül.

- Vassel Károly vezérkari ezredes, a magyar-délszláv határmegállapító bizottság magyar tagja (Bacsa Gábor: Magyarország térképének átrajzolása a trianoni békediktátum alapján. Pannon Tükör, 1./1996/ 6:51.)

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában

Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1980-as évek (1. rész)

A Földrajzinév-bizottság a 70-es évek végétől kissé hullámzó jogi és szervezeti keretek között, de töretlenül végezte a munkáját, szoros együttműködve a Kartográfiai Vállalattal (KV). A nagy lélegzetű munkák mellett (Magyarország földrajzinév-tára megyei kötetei, az új világatlasz névrajza) a helységnevek, később a közterületek neveinek területén is feladatok keletkeztek. Két korábbi munka átdolgozott kiadása térképi melléklettel az első évek emblemikus terméke.

Jogszályi és szervezeti változások

Az FNB 1975 óta az Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (OFTH) elnöke és Térképészeti Főosztálya mellett működő véleményező, tanácsadó testület volt. A tevékenysége más ágazatok névhasználatára is hatást gyakorolt, országos szintű feladatkörrel bíró intézményekkel egyeztetett, és döntéseket hozott, azok alkalmazása viszont csak az ágazat keretében volt elvárható (a KV alapvetően az FNB által megvizsgált névanyagot jelentetett meg a nagyközönség számára), a különböző szervek saját gyakorlatuktól függően fogadták el, vagy nem (településrésznevek, víznevek, exonimák stb.). A 10/1974. (III. 31.) MÉM-rendelet eleve csak véleményező funkciót adott a miniszternek (közvetve a bizottságnak) a más tárcához tartozó államigazgatási, vízügyi és közlekedési földrajzi nevek ügyében. Jogszályba foglalt eljárásrendet eleve csak magyarországi és azon belül a *Földrajzinév-tár* (FNT) tematikájába illeszkedő nevekre határoztak meg. A változások bejelentését és szűrését a rendelet a megyei és fővárosi tanácsok éllelmeszer- és mezőgazdasági szakfeladatait ellátó részlegeihez delegálta és a *Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Értesítőt* jelölte meg a közzététel

helyeként. Ez az elképzelés nyomokban sem valósult meg. A megoldandó feladatok zöme magában az OFTH által felölt szervezeti keretekben, azaz a tágabb értelemben vett polgári térképészetben és a Földrajzinév-bizottságba delegált intézményeknél jelentkezett, továbbá a bizottság munkájára jelentősen rányomták a bélyegüket a nemzetközi ajánlások.

A működés területe és a jogi háttér közötti ellentmondások folytonos útkeresésre motiválták a bizottság munkájában érdekelteket. Az egyik irány a jogszályi keretek kiszélesítése iránti törekvés volt, a másik irány a földrajzi nevek megállapításában és használatában érdekelt területek minél szélesebb körének a bevonása a bizottsági munkába. A névhasználat egységesítése szempontjából kedvező körülmény lett volna, ha a szervezeti és működési szabályzat szerint képvisellel rendelkező Magyar Rádió és Televízió (MRT) elnöke tagot delegált volna a bizottságba, ez azonban mindig elmaradt, és az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközponttal való kapcsolatfelvétel sem hozta meg az eredményt. A 70-es évek végén kezdődtek az egyeztetések az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatallal és a Külügyminisztériummal, ezek végül csaknem egy évtized múlva vezettek eredményre. A Honvédelmi Minisztériumot 1979-ben hivatalosan is a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete váltotta fel.

Az 51/1979-es minisztertanácsi rendelet először emelte ki a földrajzi nevek ügyét a szűk ágazati keretektől (azaz a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium – MÉM – szintjéről minisztertanácsi szintre), de meghagyva a MÉM felelősségi körében, és egyes földrajzi névi osztályokra való szűkítés nélkül kimondta, hogy „a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter [...] megállapítja, illetve véleményezi

a Magyar Népköztársaság területén a földrajzi neveket, szabályozza a külföldi földrajzi nevek hazai térképi használatát”¹

Ezzel a passzussal egészítették ki a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. (III. 11.) Korm. rendelet 13. §-át. Erre támaszkodik a 36. ülésen (1980. június 30.) előterjesztett és a bizottság által jóváhagyott új szervezeti és működési szabályzat (SZMSZ) is. A bizottság feladatai közt az 1975. évi szervezeti és működési szabályzat „a rendeletben meghatározott földrajzi nevek megállapításához és megváltoztatásához” (ti. véleményezés, javaslat, tanácsadás) szövegrésze helyére a jóval általánosabb, „a Magyar Népköztársaság területén a földrajzi nevek megállapításához” szövegrész került. Aláírt példány ugyan nem került a kezembe, mindenesetre a későbbiek fényében úgy tűnik, hogy ezt tekintették irányadónak még az alább részletezett szervezeti változás után is. Érdekes módon a 10/1974-es MÉM-rendelet vonatkozó részleteinek a módosítása elmaradt, így némi inkonzisztencia állt elő, de ez a gyakorlatot már a jogszabályok hierarchiája miatt sem befolyásolta.

1981-ben a Minisztertanács a kormánybizottságok radikális csökkentését határozta el, és ugyanerre szólította fel az egyes tárcákat is. Egy rövid ideig reális lehetőségnek tűnt, hogy a MÉM feláldozza az FNB-t az erősebb ágazati érdekeket érvényesítő bizottságok megmentésének oltárán. Talán a tagok osztatlan felháborodásának és a delegáló intézmények informális támogatásának is köszönhető, hogy más megoldás körvonalazódott. Az OFTH „a földmérés és térképészet területén az ágazati irányítás hatékonyságának növelése, a döntések jobb előkészítése és megalapozása, továbbá az ágazati feladatok (kutatási, fejlesztési, tervezési, vetületi, alapponthálózati, felmérési, térképezési, légifényképezési, automatizálási, táv-

érzékelési, erőforráskutatási, földrajzi nevekkel összefüggő, geokartográfiai, térképkiadói, szakemberképzési, továbbképzési és egyéb) végrehajtásának elősegítése, érdekében” újjászervezte a Geodéziai és Kartográfiai Bizottságot (GKB), és ennek keretén belül szakbizottság címen működhetek tovább a korábban önálló bizottságok, így a

- Geodéziai Szakbizottság,
- Felmérési és Automatizálási Szakbizottság,
- Térképészeti Szakbizottság,
- Mérnökgeodéziai Szakbizottság,
- Távérzékelési és Erőforráskutatási Szakbizottság,
- Földrajzinév Szakbizottság

az 1985. évi felsorolás szerint.² A bizottság a dokumentumokban az 1981. decemberi 42. ülésétől kezdve az OFTH Geodéziai és Kartográfiai Bizottsága Földrajzinév-szakbizottsága nevet használta, a rövidítésben megmaradt az Fnb. vagy FNB.³ Földi Ervin volt elnök a következőkben az SZMSZ szerint a szakbizottság vezetője titulust kezdte használni, és megszűnt a titkári poszt, ugyanis a teljes GKB-nak egy titkára volt, kezdetben Bölcsvölgyi Ferenc személyében. Más tekintetben a szervezeti változás nem érintette a bizottság összetételét. Ahogy Földi Ervin is hangsúlyozta az ülésen, „lényegében az eddigi Földrajzinév-bizottsággal azonos körülmények között folytathatja a munkáját”. Bár a szervezeti átalakulás nem jelentett törést az FNB munkájában, az mégis nyilvánvaló, hogy szakbizottságként messzebb került attól, hogy valódi döntéshozó szerv legyen, az általa megfogalmazott irányelvek és egyedi döntések érvényesülése más szereplők alaposágától és következetességétől függött. A bizottság jogállásának rendezése nem került le a napirendről, de csak a 80-as évek második felében nyílt kedvező lehetőség a megvalósítására.

1 51/1979. (XII. 20.) MT rendelet a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. (III. 11.) Korm. számú rendelet módosításáról (https://jogkodox.hu/jsz/1979_51_mt_rendelet_1891734, elérés ideje: 2023. 05.05.), 8. §.

2 Részlet A MÉM Földügyi és Térképészeti Hivatal Geodéziai és Kartográfiai Bizottságának szervezeti és működési szabályzatából. Kézirat. 1985. Lechner Tudásközpont Nonprofit Kht.

3 1985-ben az „országos” szó kikerült a hivatal nevéből, tehát OFTH helyett az FTH rövidítés jelölte a működési keretet.

A Politikai világtérkép

Mind a nemzetközi elvárás, mind a térképész, a sajtó, az oktatás stb., de leginkább a diplomácia jogos igénye a rendszeresen felújított hivatalos országnévjegyzék. Az FNB működésének első éveiben összeállította és megjelentette az első verziót.⁴ Utána is minden évben számos napirendi pont foglalkozott az államok alakulása és átalakulása tekintetében már akkoriban igen gyorsan változó világ követésével. 1976-ban 55 helyen módosult a jegyzék, az viszont nem jelent meg önálló kiadványban a szélesebb szakmai közönség számára.⁵ Az

■ Az FNB országnévjegyzékét és a világ aktuális nemzetközi jogi felosztását részletesen bemutató térképet közös kiadványban jelentette meg a Kartográfiai Vállalat. A kiadvány kereskedelmi tekintetben is sikeresnek bizonyult (Politikai világtérkép többnyelvű országnévjegyzékkel. *Címlap*)

újabb kiadás igénye már 1978-ban felmerült, de részben a KV leterheltsége, részben a sok új ügy miatt halasztódott. 1981-re újabb sok tucat helyen történt változás az anyagban. Ezen nemcsak az országnevek rövid és teljes alakját kell érteni (*Dominica* > *Dominikai Közösség*, *Iráni Császárság* > *Iráni Iszlám Köztársaság*, *Jemen* > *Észak-Jemen*, *Liechtensteini Fejedelemség* > *Liechtensteini Hercegség*, a *Közép-afrikai Köztársaság* rövid országnevének, illetve *Írország* teljes nevének kiiktatása stb.), de tételesen átvizsgálták az országnevekből képzett melléknéveket (*dzsibuti*, *közép-afrikai köztársaságbeli*, *Trinidad és Tobago-i*, *zöld-foki* stb.), a népek és a hivatalos nyelvek nevét, felsorolását (pl. a spanyol elvesztette hivatalos státuszát a Fülöp-szigeteken, a filippínó szó vonatkozatható a korábban csak tagalog néven jelzett nyelvre is), az átírási rendszereknek való megfelelést, továbbá az idegen nyelvű megnevezéseket is. A jegyzék ugyanis megfelelő forrás esetén angol, francia, német, spanyol, orosz és az illető ország saját nyelvén (nyelvein) tartalmazta a neveket. A részletkérdésekben sok-

60 Északi-Mariana-szigetek H37
ang: Northern Mariana Islands
fr: Îles Mariannes du Nord
ném: Nördliche Marianen
sp: Islas Marianas del Norte
or: Северные Марианские острова
mn, nn: északi-marianai; ny: angol
61 Etiópia, Szocialista Etiópia I26-27
ang: Ethiopia
fr: Éthiopie
ném: Äthiopien, Sozialistisches Äthiopien
sp: Etiopia
amh: Itjópja, Behabreteszebavit Itjópja
or: Эфиопия, Социалистическая Эфиопия
mn: etióp(iai); nn: etióp; ny: amhara

■ Az országnévjegyzék az államok és a függő területek nevét a nemzetközi érintkezésben leginkább elterjedt nyelveken is feltüntette, a nem latin betűs helyi hivatalos nyelvek neveiből magyar átírást közölt (Politikai világtérkép többnyelvű országnévjegyzékkel. *Részlet*)

4 Országnévjegyzék. Összáll.: TAKÁCS JÓZSEF, szerk.: FÖLDI ERVIN. Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal keretében működő Földrajzinév-bizottság. Bp., 1971. (Vö.: MIKESY GÁBOR: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1960-as évek. *Catastrum*, 8. (2021) 3:52–64. = MIKESY, 2021).

5 MIKESY GÁBOR: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1970-es évek. *Catastrum*, 9. (2022) 2:39–50.

szor külső nyelvi szakértők véleményét kellett kikérni.

A hat ülésen is tárgyalt témakörhöz számos külön dokumentum készült, amelyek eldöntendő kérdések sorát hozták fel. Így készült összevetés a térképészetben használt fontosabb forrásokkal,⁶ amelyek különösen a függő és gyámság alatt álló területek névanyagában hordoztak bizonytalanságokat: például a korábban is *Amerikai Virgin-szigetek* néven futó területnek a helyben hivatalos neve két formában is megvan: *Virgin Islands* és *Virgin Islands of the U. S.*, és számos nyelvben ezt követték, például németül *Jungferninseln ~ Jungferninseln der Vereinigten Staaten*. A franciák feltüntették szótáraik névalakjában a tengeren túli megyéik, területeik státusát is – mi megtartottuk az eredeti rövid magyar alakokat mindkét esetben. Összefoglaló előterjesztés készült a rövid és teljes magyar nevekkkel kapcsolatban. Érdekesség, hogy *Írország* az alkotmányában és a nemzetközi szervezetekben csak a rövid névvel szerepelt, az atlaszok és földrajzi lexikonok mégis hosszan fenntartották az *Ír Köztársaság* szószerkezetnek megfelelő alakokat, amelyet mi ekkor vetettünk el. *Etiópia* teljes névalakját viszont annak ellenére adta meg az új jegyzék „a széles körben használt” *Szocialista Etiópia* alakban, hogy erre nem voltak igazán figyelembe veendő források. A *Dominikai Közösség* rövid neve (*Dominika*) azért maradt ki a jegyzékből, mert a hasonló nevű másik karibi államnak, a *Dominikai Köztársaságnak* sincs rövid neve, és hogy a kettő különbözősége erősebb hangsúlyt kapjon (ez egyébként unikális megoldásnak tűnik). Természetesen – ahogy korábban is – az egyszerű szerkezetű és bevett magyar elnevezéseket (pl. *Osztrák Köztársaság*) a nemzetközi párhuzamok kedvéért sem változtattunk meg (azok alapján *Ausztriai Köztársaság* vagy *Ausztria Köztársaság* lenne).

Külön tárgyalási anyag készült az országnevekben és a szócikkekben alkalmaz-

ható jelzőkről. Megvitatták, hogy az afgán, indonéz, jordán, namíb stb. mellékevek léteznek-e vagy meghonosodtak-e a magyarban. Ezek végül bekerültek az országnévjegyzékbe, szemben például az egyes forrásokban felbukkanó bolív, nigér, tanzán stb. szavakkal. A thaiföldi mellett a thai vagy sziámi használata is kérdéses volt. Viszont amikor *Brazília* a követségén keresztül szerette volna elérni, hogy *Brazil* legyen az ország neve a magyarban és *Brasília* a fővárosé, akkor meglehetősen egyértelműséggel jelentette ki a bizottság, hogy a brazil szó nálunk kizárólag melléknévi jelentésű. Földi Ervin precíz ségére jellemző, hogy a magyar sajtóból is erős válogatást készített a megjelenő névváltozatokból, pl. *Suriname ~ Szurinom, Bissau-Guinea Köztársaság ~ Bissau-guineai Köztársaság ~ Bissau Guineai Köztársaság*.

A politika hatását kell látnunk abban, hogy – a Magyar Távirati Iroda (MTI) javaslatára – *Tajvan* kimaradt a jegyzékből, továbbá egy sajátos szóösszetételi kérdés mögött is. A *people's republic*, *république populaire*, *народная республика* kifejezésnek országcsoportonként más alakját adták meg. *Albánia, Kambodzsa, Kína, Lengyelország, Mongólia* és természetesen *Magyarország* esetében a népköztársaság, *Algéria, Angola, Banglades, Benin, Guinea, Kongó, Laosz* és *Mozambik* esetében a népi köztársaság került a teljes államnévbe, az előterjesztés eufemisztikus megfogalmazása szerint „*az általános használathoz igazodva*”. Egy malőr még mindenképpen a témakörhöz tartozik: a *Spanyol Királyság* nevet túlságosan korán megelőlegezte a bizottság (ugyancsak az MTI vetette fel), bár az idegen nyelvi alakok közt *Estado Español* (továbbá *Spanish State, État espagnole* stb.) állt.

Az országnévjegyzékhez a KV 1:35 000 000 méretarányú, 115×75 centiméteres térképet készített, és *Politikai világtérkép több nyelvű országnévjegyzékkel* címen került kereskedelmi forgalomba 1982-ben, a január 1-jei állapotnak megfelelően.⁷

6 Például *Atlas Annual. Supplement to the National Geographic Atlas of the World*. Washington, 1979; *Countries of the World and their Leaders*. Detroit, 1979; *Dictionnaire géographique de la France*. Paris, 1979; *Instruktion für die Schreibweise geografischer Namen in kartographischen Erzeugnissen der DDR*. Berlin, 1979.

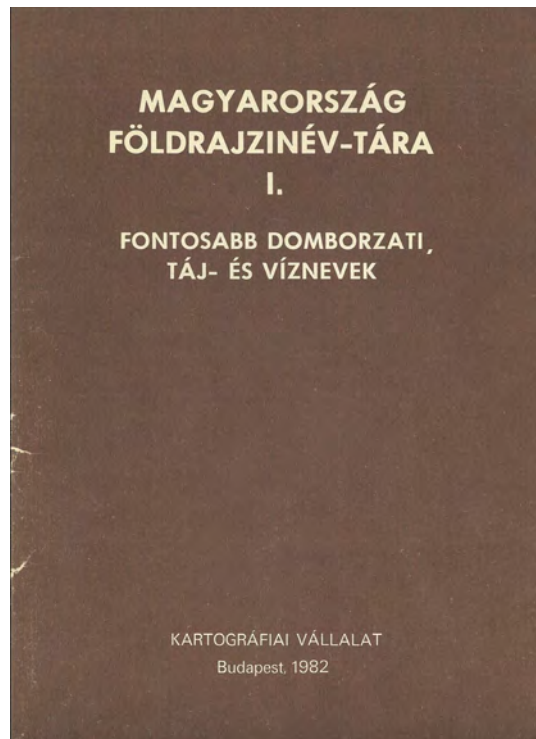
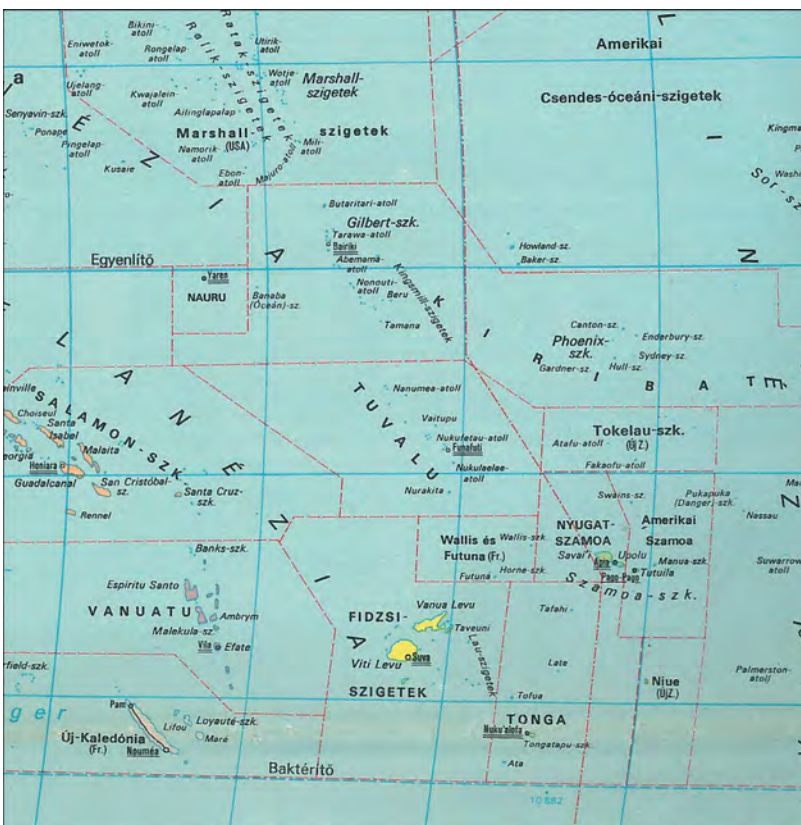
7 *Politikai világtérkép több nyelvű országnévjegyzékkel*. Szerk.: FÖLDI ERVIN – IHÁSZ ILDIKÓ. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1982.

A Földrajzinév-tár I. újabb kiadása

A Földrajzinév-tár létrehozásának tervezett ütemezése szerint először az ország legfontosabb természetföldrajzi (domborzat, vizek, tájak) neveire kellett egységesített javaslatot kidolgozni, majd a közepes és a nagy méretarányú változat kerülhetett sorra. Az FNT I. mintegy 760 nevet tartalmazó első kiadása 1971-ben látott napvilágot.⁸ A névsűrűséget egy 1:500 000 méretarányú térképhez igazították, viszont a térkép akkor nem jelenhetett meg. 1980-ban befejeződött az FNT II., azaz a megyei kötetek szerkesztése. Amikor az egyes megyék bizottsági tárgyalására és a helyi egyeztetésekre sor került, számos esetben derült fény az FNT I.-től való különbségekre, és sokszor az utóbbit kellett módosítani. Így

kezdett felhalmozódni az az anyag, amelynek alapján szükségessé vált egy átdolgozott kiadás megjelentetése, de némely tekintetben változott a földrajzi tájbeosztás, a földrajzi jellegek terminológiája, és újabb helyesírási kérdések merültek fel. Az első kiadás alapján a nevek lokalizációja ugyancsak megoldatlan maradt.

Földi Ervin 1980 végén olyan tervezetet nyújtott a bizottság elé, amely többféle megoldást kínált, de mindegyik jelentős előrelépést hozott mind a hazai, mind a hangsúlyosan figyelembe vett nemzetközi használat szempontjából. Lehetőség nyílt a) 1:500 000 méretarányú térképi melléklet készítésére változatlan névmennyiség mellett, b) azonos alaptérképpel, de a természetföldrajzi elemek csökkentése és az igazgatási nevek felvétele mellett, c) az FNT I. és II. egyesítésével térkép nélkül, illetve d) csak a

- A Politikai világtérkép többnyelvű országnévjegyzékkel kiadvány mutatta meg elsőként a hazai szakmai és civil közönségnek számos új független állam, pl. Kiribati, Tuvalu, Vanuatu helyét és az átrendezett felségjogú óceáni részleteket (Politikai világtérkép többnyelvű országnévjegyzékkel. Részlet a kötet térképmellékletéről)

- A Földrajzi-névtár I. kötetének átdolgozott kiadása hamar kifogyott a boltokból, ami leginkább a gondosan kidolgozott 1:500 000 méretarányú térképi mellékletnek köszönhető (Magyarország Földrajzinév-tára I., Kartográfia Vállalat, Bp., 1982. Címlap)

8 Magyarország földrajzinév-tára I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek. Szerk.: FÖLDI ERVIN. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Bp., 1971. (Vö.: MIKESY, 2021).

A glossary of generic terms, and geographical attributes appearing in this gazetteer

ág	branch, arm of a river or creek	karszt	karsi(ic)
ágy	1. gorge; 2. river bed; 3. brook, creek	kelet(i)	east(ern)
alföld	lowland, plain	kis	small, little
alja	lower part of...; foot of... (relating to the preceding proper name, usually a mountain range)	kopasz	bare
alsó	lower	kő	1. stone; 2. rocky peak, summit of a mountain
árapasztó	flood decreasing canal	köz	intermediate space between roads, or region between rivers
árok	1. ditch, canal, ravine; 2. valley; 3. brook	középhegység	mountain range of medium height
barlang	cave	közép(ső)	central, middle
belső	inner	láp	moor, marsh, bog
bérc	1. peak, crag, rock; 2. hill	lapály	flat, lowland, level
berék	1. grove, copse; 2. reedy marsh	lapos	1. flat (adj.), even; 2. = lapály
csatorna	canal	mál	adret, southern or western slope of a hill
cseppkő-barlang	stalactite cave	medence	basin
dél	1. south; 2. southern slope; 3. noon	megye	county, a first order administrative unit
déli	southern	mellék	1. environs, surroundings; 2. subsidiary, side-

■ A leggyakoribb földrajzi köznevek és más névelemek angol nyelvű magyarázata alkalmassá tette az FNT I. kötetét a terjesztésre nemzetközi szakmai körökben (Magyarország Földrajzinév-tára I., 11.)

nagyobb egységek vázlatos megjelenítésével. Ismertette az UNGEGN ajánlásainak vonatkozó részleteit,⁹ így a földfelszíni részlet egyértelmű kategorizálására, a helyek jellegének és az ezeket jelölő lexikai elemek összefüggéseinek vizsgálatára, a helyes kiejtésre a Nemzetközi Fonetikai Társaság átírási rendszere (APhI) szerint, és a földrajzi közneveket, gyakran előforduló szóelemeket értelmező jegyzékek összeállítására. Bár az ajánlások megelégedtek a helyeket bennfoglaló nagyobb egységek közlésével, ő a térképpel vagy koordinátapárral való pontosabb lokalizálást szorgalmazta.

A névanyag, az adattartalom mennyisége és a térbeli elhelyezés módja erősen különböző finanszírozást és munkaidő-ráfordítást igényelt. Kompromisszumos megoldásként és a mielőbbi közreadás érdekében a KV-nél tulajdonképpen készen álló 1:500 000 méretarányú térképi alaphoz igazodva a szótári rész az első kiadás átdolgozott változata lett. A kötet egységesítette és egyszerűsítette a földrajzi köznevek és a jellegek használatát (kimaradt például: csatornázott és részben csatornázott vízfolyás, hegycsoport, hegygerinc, hegység-sor, hűtőtó, lápos tó, malomcsatorna stb.), és közöl egy angol nyelvű értelmező szöveget az így redukált listához. Az APhI átírást csak a magyar ábécére vonatkozóan találjuk meg a kötet elején, az egyes neveknél nem.

Néhány jellemző változás az első kiadáshoz képest, a helyesírással és a földrajzi irodalommal való összhang érvényesítésére:

- *Aggteleki-barlang* > *Aggteleki-cseppkőbarlang*
- *Arany-hegyi-patak* > *Aranyhegyi-patak*
- *Duna-kanyar* > *Dunakanyar*
- *Hajdú-hát* > *Hajdúhát*
- *Karancs* > *Karancs-vidék*
- *Öreg Futóné* > *Öreg-Futóné*
- *Solti-lapály* > *Solti-síkság*.

A *Kis-Konda-patak* > *Kiskondai-patak* és *Kis-kondai-halastavak* > *Kiskondai-halastavak* csere jó példa az FNT II. helyi egyeztetésekor feltárult motiváció (*Kiskondapuszta* létező településrész) miatt megvalósult helyesbítésre. Egy másik vízfolyásnak helyben két változata egyaránt élt: *Csíkát-patak* > *Cinca-Csíkát*.

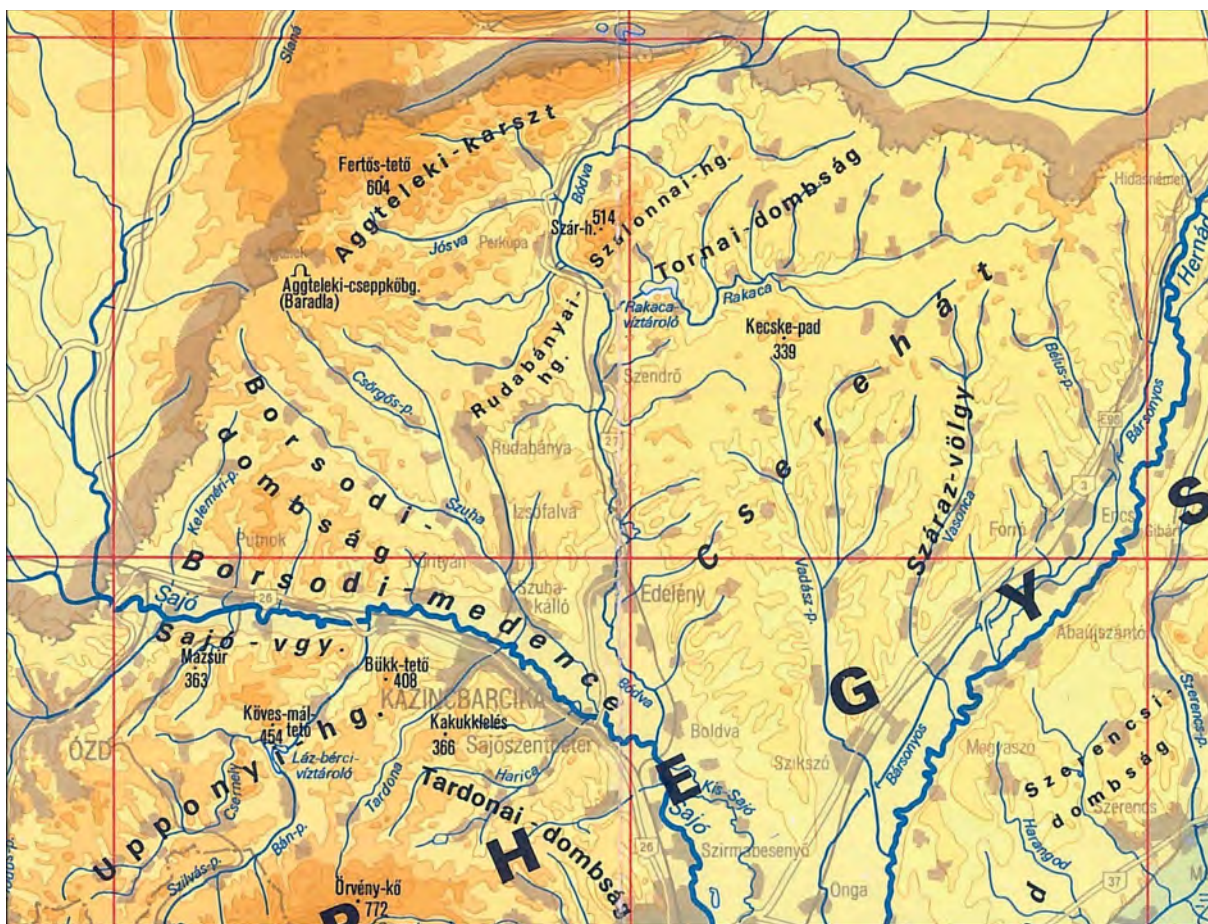
A kötetek tartalmazták a hegységek, dombvidékek, illetve ezek kisebb körzeteinek legmagasabb pontjait, néhány esetben azonban az új mérések, új találatok miatt helyesbíten kellett:

- *Asztag-kő* > *Üstök-fő* (Mátra)
- *Görbe-tető* > *Köves-tető* (Keszthelyi-hegység)
- *Haragistya* > *Fertős-tető* (Aggteleki-karszt)
- *Körtvélyes* > *Nagy-Csákány* (Vértess)
- *Macska-hegy* > *Purga* (Cserhát)
- *Nagy-Papaj* > *Fekete-Papaj* (Zempléni-hegység).

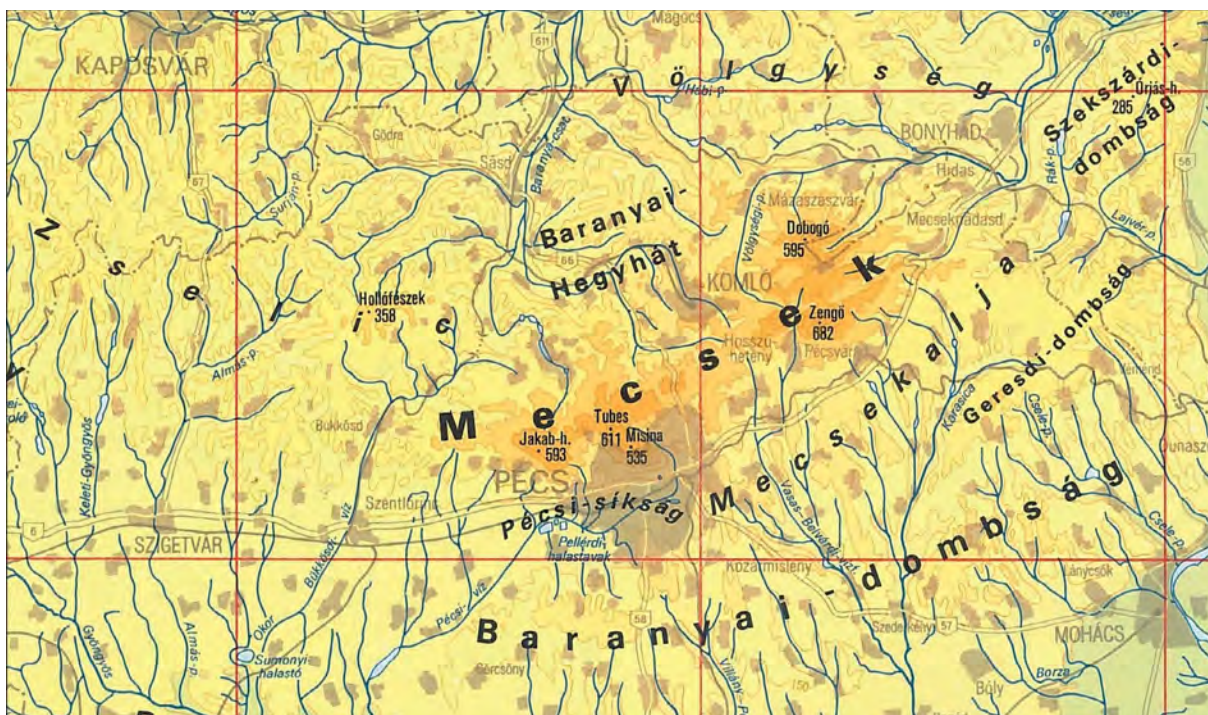
Újonnan felvett nevek:

- *Jászsági-főcsatorna*
- *Kalocsai-Sárköz*
- *Nádor-csatorna*
- *Rudabányai-hegység*
- *Sajó-völgy*.

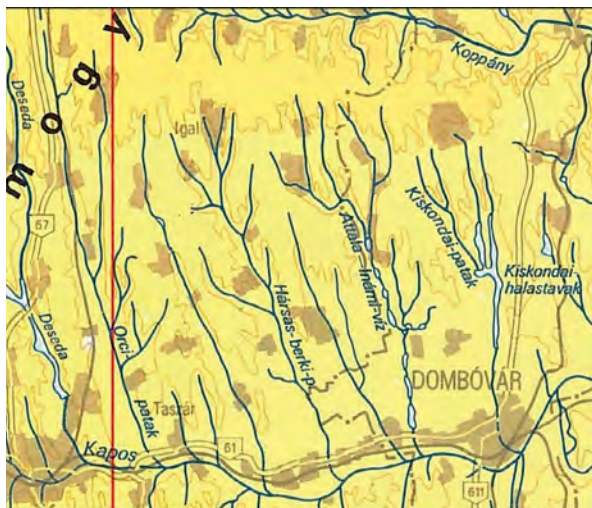
Nyilván a korrekt ábrázolhatóság szempontja is közrejátszott abban, hogy a *Palócföld* kikerült, a *Matyóföld* bekerült, a *Galyáságot* pedig nem vették figyelembe a javasoltak közül. Érdekes módon az elvi irányításkor a

■ Az északkeleti hegyvidék tájneveinek részlete. A tájnevek fizikai megjelenítése mögött hosszú egyeztetések álltak, és a legnagyobb összhangra törekedtek a földrajzi és a néprajzi tájbeosztásokkal (Magyarország Földrajzinév-tára I. Részlet a térképmellékletéről)

■ Dél-dunántúli tájnevek a Zselicel. A Zselicség alakot helyi kezdeményezésre és alapos kutatómunka után váltotta fel az egyszerűbb Zselic, és a használata hamarosan teljesen általánossá vált. (Magyarország Földrajzinév-tára I. Részlet a térképmellékletéről)

■ Részlet Somogy megye vízrajzából. Az FNT I. vízrajza meszszenenőkig figyelembe vette a helyi névhasználatot (Magyarország Földrajzinév-tára I. Részlet a térképmellékletről)

névváltozatok elhagyását határozták el, a szerkesztés során mégis növekedett a számuk az el nem fogadott javaslatokkal, így például a *Heves-Borsodi-dombság* szócikke kiegészült a *Heves-Gömöri-dombság* változattal. Függetlenül a készülő új kiadástól, de véletlenül éppen megfelelő időben Baranya megyei értelmiségiek egy csoportja azzal fordult a bizottsághoz, hogy a *Zselicség* tájnév helyett a *Zselic* legyen a használatra javasolt alak. Kérésüket mind a helyi névhasználatból származó, mind a történeti forrásokból bőségesen alá tudták támasztani. A bizottság kutatásai is megerősítették, hogy a képzett alak valószínűleg a *Völgység*, *Őrség*, *Hanság*, *Ormánság* stb. tulajdonnevek, illetve a hegység, dombság stb. földrajzi köznevek analógiájára terjedt el, és mivel a helyi használatból való minél nagyobb egyezés a fontos szempontok között szerepel, helyt adott a kérésnek, és az újabb kiadásban már így szerepel.

Az új, átdolgozott kiadás az 1:500 000-es melléklettel 1982 elején jelent meg.¹⁰ Ez a névanyag egy évtizeden keresztül alapja lett a kis méretarányú természetföldrajzi térképeknek, iskolai atlaszoknak. A rendszerváltás után erős kritikák érték, arra hivatkozva, hogy államhatárok közé szorított tájsemléletet érvényesített. Azóta több tájbeosztás lá-

tott napvilágot, mégis jelen pillanatig az *FNT I.* az utolsó, amelyre azt lehet mondani, hogy a nemzetközi standardizáció fogalma szerint előállt névanyag.

Helységnevek

A helységnevek (vagy államigazgatási helynevek, ahogy az FNB korai dokumentumaiban szerepelnek, jóllehet megye- és más közigazgatási nevek soha nem kerültek a bizottság elé) különleges helyet foglalnak el az FNB történetében. Egyrészt azért, mert minden bizonynyal a legfontosabb névcsoporthoz van szó, akár a hivatali oldalt és a közszolgáltatások (lakcímnnyilvántartás, anyakönyvezés, postaforgalom, menetrendek stb.), akár a történeti folytonosság és a személyes identitás oldaláról nézzük. Másrészt a bizottság abban a sajátos helyzetben volt, hogy jogszabály nem írt elő kötelezettséget a számára e névcsoporthoz kapcsolatban, viszont más szakértői testület hiányában működése folyamán mégis mindig magára vállalta a véleményezést (településnévi albizottság). Az általános szakmai vélemény szerint a bizottság az 1954-ben megszüntetett Országos Községi Törzskönyvbizottság utódja volt, noha ezt az utódlást csak a részlegesen átfedő működési területtel és a tagokat delegáló intézmények egy részével lehet indokolni, hivatali felhatalmazással nem.

Az 1970-es évek végétől megszaporodtak a közigazgatási átszervezések (községegyesítések és szétválások). A *Földrajzinév-tár II.* munkabizottságának is feltűnt, hogy a helységnevek írása gyakran eltér a helyesírási szabályoktól, és a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) képviselőjétől is olyan kérések érkeztek, hogy működjön közre a bizottság a helységnévtári névanyag következetességének, egységének a megteremtésében. Volt ebben egy kis előremenekülés is: a *Helységnévtár* szerkesztői ugyanis megkezdték a helyesírási egységesítést, de minden felhatalmazás nélkül, így például az 1962. évi kiadásban egységesen hosszú ú-val és egy l-lel írták a hajdú és szőlő, szőlős sza-

10 Magyarország földrajzinév-tára I. Fontosabb domborzati, táj- és víznevek. 2., átdolg. kiad. Kartográfiai Vállalat. Bp., 1982.

vakat tartalmazó neveket, míg az 1956. évben még *Hajduszoboszló*, *Hajduvid*, *Mátraszöllös*, *Szöllősgyörök* stb. állt. A 11/1971. (III. 31.) Korm. rendelet viszont kimondta, hogy „államigazgatási helynévként csak a hivatalosan megállapított helynevet szabad használni”.¹¹ Így az előbbi típus hivatalossága kétséges mind a helységnévtárban, mind az *FNT*-kötetekben. Azóta sem nyugvó elvi kérdés, hogy a köznyelvi elemekre vonatkozó helyesírási szabályok vonatkoznak-e a hivatalos nevekre, vagy az utóbbiak ugyanúgy nem változtathatók meg önkényesen, ahogy a régies írásmódú vezetéknevek sem (Rácz, Váczi, Kováts, Weöres stb.).

Az FNB véleményezése céljára Orlicsek József, a *Helységnévtár* hosszú évtizedeken át működő, legendás szerkesztője kivonatot készített a helységnévtár azon neveiből, amelyek azonos vagy azonos eredetű szavakat tartalmaznak, mégis különbözőképpen vannak írva, továbbá azokból a nevekből, amelyeket nem a modern hangjelölés szabályai szerint írtak. Földi Ervin kiegészítésével összesen 34 lexikai elem 82 helységnévi előfordulását vizsgálták, és alapvetően a bizottsági tag Kiss Lajos viszonylag friss etimológiai szótárának szócikkei szolgáltak a szavak egymással vagy a köznyelvi formával való egybevetésére.¹² A legtöbb esetben a magánhangzók hosszúságjelölése okozott gondot. A híd szó hét, a víz (héviz) négy község nevében állt rövid *i*-vel: *Megyehid*, *Óhid*, *Hidvégardó*, *Szabadhidvég*, *Galgahéviz*, *Vizvár* stb., hasonlóképpen indokolatlan volt a rövid magánhangzó *Füzvölgy*, *Bakonyszücs*, *Timár* stb. nevekből, ahol élő irodalmi nyelvi alakok szolgáltatták a mintát. Kérdésebbek voltak a *Nyirád*, *Szin*, *Szinpetri*, *Töttös* ~ (*Csikós*)*töttös*, *Lökősháza* féle esetek. A mássalhangzók közül a bükk szó rövid *k*-ja három helységnévben (*Bükk*, *Nemesbükk*, *Ozmánbükk*) már átvezet a nyelvjárásiasság és a hagyományos írásmódok tiszteletének csak szubjektíven megítélhető kérdéséhez. A hárs+ágy szavak összetétele háromféle írásbeli

formában volt (és maradt) hivatalos: *Hásságy*, *Somogyhárságy*, *Zalaháshágy*, a *Farkasgyepű*-vel szemben áll *Gyepükaján*, a megyyesek egy része *Medgyesbodzás* és *Medgyesegyháza* formában, van o-val írt *Nyugotszenterzsébetünk*. Vajon milyen mértékben kell egységesíteni a köznyelvben már nem motivált, viszont tudományos elemzéssel nyilvánvalóan egy töről valónak minősített névelemeket: *Pápadereske* ~ *Mátraderecske*, *Balatonlelle* ~ *Maroslele*, *Páty* ~ *Kőszegpaty*, *Rábapaty*, *Tállya* ~ *Kistálya*, *Nagy-tálya* stb.? *Mersevát* és *Külsővat* szomszédos települések, ugyanazon történelmi gyökerekkel, a *Vat*-*Vát* elem különbözősége mindössze abból adódik, hogy más megyékbe esvén, más és más időpontokban történt a törzskönyvezésük. Az 1950. évi közigazgatási átszervezés után tucatnyi megyenévi megkülönböztető előtaggal bíró község került másik megyébe, például *Somogyhatvan* és *Somogyviszló* Baranyába, *Zalaszegvár* és *Zalahaláp* Veszprém megyébe. Vajon ezek a csak néhány évtizede viselt előtagok mennyire váltak a nevek szerves részévé, nem fontosabb szempont-e, hogy az előtag az aktuális közigazgatási beosztást tükrözze? Az előterjesztés mennyi elvi és gyakorlati kérdést felvetett. Sajnos a jegyzőkönyvek részletes magyarázatokkal nem szolgálnak, és a vitákba nem nyújtanak betekintést, mindössze annyit szögeznek le, hogy „a bizottság megállapodott abban, hogy a változásra csak azokat az államigazgatási helységneveket javasolja, amelyeknél biztos alapokon áll az indoklás, és a változást a bizottság egyhangúan szükségesnek látja”.¹³ Az OFTH elnöke végül 22 helységnévet terjesztett fel a Minisztertanács Tanácsi Hivatalához (MTTH) helyes névalak hivatalossá tétele érdekében. Hosszú magánhangzós formát javasoltak: *Bucuszentlászló*, *Füzvölgy*, *Gyepükaján*, *Galgahéviz*, *Hévizgyörk*, *Megyehid*, *Óhid*, *Baranyahidvég*, *Hidvégardó*, *Rábahidvég*, *Sajóhidvég*, *Szabadhidvég*, *Himesháza*, *Pápoc*, *Szin*, *Szinpetri*, *Timár*, *Hosszúvíz*, *Vizvár*; *Bácsborsód* második o-ja legyen rövid;

11 Az 1971. évi I. törvény, az ún. tanácstörvény végrehajtási rendelete.

12 KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1978.

13 Emlékeztető az OFTH Földrajzinév-bizottságának 1979. május 29-én megtartott 32. üléséről. Kézirat. Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft.

Héviz (1. Galgahéviz)
HÉVIZGYÖRK
 Hévizszentandrás
 Hid (1. Megyehid, Óhid)

Hidvég (1. Baranyahidvég, Rábahidvég, Sajóhidvég, Szabadhidvég)
HIDVÉGARDÓ
 Hidvégardó vasútállomás (Hidvégardó)

▪ Helytelenül rövid i-s nevek az 1973. évi helységnévtár névmutatójában. A helységnevek esetében a közsői helyesírás érvényesítése is akadályba ütközött (A Magyar Népköztársaság helységnévtára. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1973)

a hosszú gy köznyelvi hangjelölése: *Medgyesbodzás, Medgyesegyháza*. A tanácstörvény rendelete nem adta meg a „hivatalos eljárás” módját, így egyelőre megrekedt az ügy. Az 1985. évi helységnévtárba mindössze *Hosszúvíz* és *Vízvár* helyes alakja került, továbbá két olyan változás, amely mellett az FNB-ben nem volt konszenzus: *Keleviz* > *Kelevíz*, *Lökösháza* > *Lökösháza*.¹⁴

Hajdúhadház és *Téglás* egyesítése megmutatta az eljárásrend szabályozásának hiányát. Az FNB elé a *Hadháztéglás* nevet terjesztették fel helyi egyeztetés nélkül. A bizottságnak a hagyományos és az OKTB gyakorlatán is alapuló véleménye szerint a magyar helységnévrendszerben a második tag van hangsúlyos helyzetben, és a *Tégláshadház* formát javasolták, eredmény nélkül, 1984-ben az első alakkal jött létre az egyesített város. A lakosságban azon nyomban mozgalom indult a hajdú előtag visszaszerzéséért, amely 1986-ban az FNB jóváhagyása mellett be is következett, viszont meg kellett harcolni az egybeírásért: *Hajdúhadháztéglás*. Öt év után újra szétváltak a hagyományos elnevezésekkel. *Homokterenye*, *Mátranovák* és *Nádújfalu* egyesítésekor sem vették figyelembe az FNB véleményét. Történetileg indokolt lett volna a *Homokterenye* név megtartása, másodsorban a *Nováserterenye* alakot javasolták, végül *Mátraterenyét* hirdették ki. Az eredeti

előterjesztés *Mátraújterenye* volt. *Nagybátony* és *Kisterenye* egyesítésekor rábólintott a bizottság a *Bátonyterenye* névre, ugyancsak formális volt a *Lajosmizséből* kiváló, történetileg jól adatolható *Felsőlajos* elfogadása. A *Hajós* területéből kiváló település esetén minden történeti előzmény az *Érsekhalom* alak mellett szólt, mégis az eredetileg előterjesztett *Érsekhalma* lett hivatalos. Nem sikerült a bizottságnak azt sem elérnie, hogy a *Szackmárból* kiváló falu az *Újteleknél* egyedibb nevet vegyen fel. Az 1952-ben *Kecskemét* határából kiszakadt, *Alsószentkirály* és *Felsőszentkirály* pusztákból alkotott falu az előzmény nélküli, helyben ismeretlen és indokolhatatlan *Lászlófalva* nevet kapta. Az ezzel megbékélni nem tudó lakosságra hivatkozva a tanácselnök kezdeményezte a *Szentkirály* név felvételét. A bizottság teljes mértékben egyetértett a névváltoztatás szükségességével és a felsorolt történeti indokokkal, viszont – Kiss Lajos részletes véleményére is hivatkozva – megkülönböztető előtagos alakot látott indokoltnak, elsődleges javaslata szerint a *Kunszentkirályt*. A modern magyar közigazgatásban már volt egy *Szentkirály*, ezt 1950-ben csatolták Szombathelyhez, az összes többi még a század elején jelzöt kapott, pl. *Bakonyszentkirály*, *Porrogszentkirály*, *Rinyaszentkirály*. Sajnos a hivatalok ebben az esetben sem vették figyelembe a szakértői véleményt. Mindenesetre a bizottságban az esetek kapcsán kialakult egy erős, a történetiségre érzékeny eljárásrend, aminek alapján joggal vindikálhatott magának erősebb jogosítványt a helységnevek ügyében is.

Az 1980-as években a bizottság tevékeny szerepet vállalt a készülő új helyesírási szabályzat földrajzi neves részében és a budapesti utcanévek rendezésében, továbbá megtörténtek az előkészületek és a kísérleti munkák a *Földrajzinév-tár* nagy méretarányú verziójának felméréséhez. A legnagyobb erejű változást azonban a jogállás szintjének emelésével sikerült elérni. Ezeket e sorozat következő tanulmánya ismerteti majd.

14 A Magyar Népköztársaság helységnévtára. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1985.

NAGY PÉTER

*Hogyan keressünk vízimalmot a kataszteri térképen?**Pápateszér malmai**

A vízimalom-kutatásaim során számos hasznos tanácsot kaptam dr. Balázs György néprajzkutatótól, a levelezésünk során ezen építménytípus kutatásának fontosságáról készített összefoglalóját az engedélyével most közkinccsé is teszem.

„A folyó vízenergiájának felhasználása munkavégzésre az egyik legrégebb módja a természeti erők munkába fogásának. A 19. század végétől a századfordulón át az első világháborúig nagyon sok kis vízimalom növelte meg teljesítményét, hogy az örlőkőpár mellé hengerszéket, ahhoz transzmissziót, felvonókat, szitát, koptatót tudjon működtetni, s az új divatnak megfelelően, többféle, de főként hófehér lisztet tudjon előállítani. Ennek ellenére a 19–20. század fordulójától a hagyományos malmok – vízi-, száraz- és szélmalomok – száma és főképpen a gabonafeldolgozásban, lisztörlésben betöltött szerepük, teljesítményük arányai drasztikusan csökkentek a hengerszékekkel örlő gőzmalomokkal, majd motoros malmokkal szemben.

A második világháború előtt meglévő 3870 malomból 1948-ra 2270 maradt. 1948-ban azért írták össze a magántulajdonban lévő üzemeket, gyárakat, hogy előkészítsék az államosítást. A kommunista hatalom 1948 és 1961 között 1819 magántulajdonú malmot szüntetett meg, az összes malmoknak 1/5-e maradt meg. 1956 után új lendületet kapott a szocialista hatalom, 1961 és 1964 között további 255 malmot szereltek le, takarmánykeverő üzemek, raktárak lettek belőlük. Amelyiket nem akarták tovább használni (körzetesíteni és termelőszövetkezet, megyei takarmányforgalmi vállalat kezelésébe

adni), azokat lezárták, a gépeket elvitték, ha nem sikerült kiszerezni, összetörték, a vízikerekeket ki kellett venni a helyéről, a zsilipeket elrontani, megsemmisíteni mindent.

Mára néhány tucat maradt csupán, elsősorban üres épület, a belső berendezést a még megmaradtak közül is többnyire széthordták. A mára megmaradtak átvészelve négy-öt évtized állást, pusztulást, egymás után újulnak meg önkormányzatok, magántulajdonosok kezén.”

Pápateszéren a 19. század első felében a pápai Bakonyalja karsztforrásainak vizén 25 kis gabonaörlő malom működött. Az Esterházy grófok pápai uradalmának lajstromozott iratai között van egy 1799. május 9. keltezésű, címlapján latin, tartalmában magyar nyelvű dokumentum, amely felsorolja azon malmokat, „melyeket a Mlgos Pápai Uraságh engedelmeiből részében vagy Contractus mellett árendában jobbágyai bírnak”.¹ A felsorolásban 25 pápateszéri malom szerepel. Az 1857. évi földadó-kataszteri felmérés térképei és iratai, valamint az 1860-as években felvett pápateszéri ingatlan-nyilvántartási telekjegyzőkönyvek ugyancsak 25 vízimalmot jelölnek.²

Az alábbiakban a pápateszéri kataszteri felmérés (térkép és telekkönyv), a pápateszéri telekjegyzőkönyvek, a vízikönyvek és több éves terepi munka alapján mutatom be az egykor volt 25 pápateszéri patakmalom, amelyek közül mára négy épületet tulajdonosaik felújítottak, és 2019-ben megalakult a Pápateszéri Molnár Céh Egyesület.³

* A levéltári kutatásaimat és a terepi munkámat 2012 és 2016 között a Norvég Civil Támogatási Alap, 2020 és 2022 között a Magyar Falu program segítette. Hasznos tanácsokat kaptam dr. Hajósy Adrienne geofizikustól, első vízimalmos könyvem szerkesztőjétől, dr. Balázs György néprajzkutatótól, könyvem lektorától, valamint e cikk írása során a kataszteri jegyzőkönyv német szövegének értelmezéséhez dr. Török Enikőtől, a Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) főlevéltárosától.

1 MNL Országos Levéltára (= OL), P 1216 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Esterházy család levéltárai, Esterházy család ifjabb fraknoi grófi ágának levéltárai, A pápai uradalom lajstromozott iratai, 35. csomó 40–50. p.
2 MNL OL, S 78 Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, Térképek (= S 78) 2389.; S 79 Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, Iratok (= S 79) 1504.-(1-7.).

■ Pápateszér kataszteri térképe, 1857 (MNL OL, S 78-2389.)

A vízimalmot a malomépülethez rajzolt ☼ szimbólum jelöli, Pápateszér község bel- és külterületén 25 ilyen jelölést találunk az 1857-ben felvett kataszteri térképen, valamennyi gabona-őrölő malom volt.⁴

Georeferált térképek

A vízimalmok helyének meghatározására, a kataszteri térképen való kereséshez elsőként javaslom az Arcanum Térképek (<https://www.>

3 NAGY PÉTER: *Pápateszéri molnárcsaládok*. Pápateszér, 2019. NAGY PÉTER: *A pápateszéri malmok vízikönyvei*. Győr, 2014. (= NAGY, 2014). WÖLLER ISTVÁN: *Pápateszéri malmok. Válogatás a helytörténeti, munkásmozgalmi és üzemtörténeti pályázatokból, szakdolgozatokból*. Veszprém, 1978. 81–120.

4 Az 1856. felmérési utasítás jelmagyarázata elérhető a *Catastrum* honlapján: <https://www.catastrum.hu/index.php/hu/jog/instruction/1856-evi-utasitas/jelkulcs>.

arcanum.com/hu/maps/) honlap használatát.⁵ Kattintsunk a Kataszteri térképek felíratra, majd a keresőbe írjuk be a település nevét, amelynek vízimalmait szeretnénk kutatni. Válasszuk a műholdas alaptérképet, majd a teljes képernyő módot és nagyítsuk föl a térképet a szükséges mértékig. Az átlátszóság állításával össze tudjuk vetni a kataszteri térképet a mai állapottal: a műholdas alaptérképen látható, ha a malomépület még áll. A kataszteri térképen keressünk ☼ szimbólummal jelölt malomépületeket a településen található vízfolyások mentén, a folyásirány szerinti sorrendben.

■ Malomjelölés Pápateszér kataszteri térképén, amely a B2 feynyőfői Kis malmot mutatja (MNL OL, S 78-2389.)

Pápateszért illetően megkönnyíti a keresést, hogy 20 esetben külön helyrajzi számmal (hrsz.) jelölt malomtó is tartozik a malomhoz, ezeket könnyű megtalálni a térképen, van azonban 5 olyan malom – az S2, S3, S4, S5 és S6 –, amelyekhez nem tartozik malomtó, ezeket nehéz felismerni.

Mielőtt elkezdenénk a munkát, készítsük el az 1. táblázatot, amelyben majd rögzítjük a térképen felfedezett malmok adatait: az általunk kialakított azonosító jelet, a malomépület és – ha van – a malomtó kataszteri térképről leolvasott helyrajzi számát, a georeferált térképről megállapított GPS-koordinátákat és az esetleges megjegyzéseket.

A kataszteri térképen megtalált vízimalom GPS-koordinátáinak megállapításához vigyük a kurzort a malomépületnek arra a részére, ahol a térképész ☼ szimbólummal jelölte a vízikereket. Ekkor a képernyő alján, középen megjelennek a

kurzor helyzet mutató koordináták, ezeket másoljuk be a táblázatunk megfelelő helyére. Miután rögzítettük a malom helyét, vigyük a kurzort a képernyő jobb felső sarkába, és az átlátszóságot 100%-ról fokozatosan közelítsük a 0%-hoz. Látni fogjuk, hogy a mai állapotot mutató térképen áll-e még ott épület. Később, a terepi munka során e koordináták segítségével találjuk majd meg a keresett malomépületet, vagy ha az már nem áll, annak helyét.

■ A B2 malomépület földrajzi koordinátái: a keleti hosszúság, az északi szélesség

Pápateszéren három vízfolyáson találunk vízimalmokat, ennek megfelelően a folyásirány és a vízfolyás kezdőbetűje szerint a Bánya-éren B1, B2, B3, B4, B5, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13, B14, a Körtvély-patakon K1, K2, K3 és a Szakács-éren S1, S2, S3, S4, S5, S6, S7, S8 azonosító jellel láttam el a malmokat. Ezek a malomnevek a későbbi egyértelmű azonosításához kellene.

A Bánya-ér malmjai

A Bánya-éren Pápateszér külterületén, folyásirány szerint az első a B1 malom, ezen a vízfolyáson 14 malom volt összesen. A táblázatban a malmok azonosítója után megadom

1. táblázat

azonosító jel	malomépület hrsz.	malomtó hrsz.	GPS-koordináta (keleti hosszúság)	GPS-koordináta (északi szélesség)	megjegyzés

⁵ A Habsburg Birodalom – benne a Magyar Királyság - történelmi térképeinek georeferált változata – egy több országra kiterjedő, nagyszabású együttműködés eredményeként, például az Osztrák Állami Levéltár és az MNL részvételével, 2014 óta elérhető az Arcanum Adatbázis Kft. honlapján (korábban www.mapire.eu).

a malomépület és a hozzá tartozó telkeknek az 1857. évi térképen és birtokrészletli jegyzőkönyvben szereplő adatait (művelési ág,

hrsz.), a malom korabeli megnevezését mai helyesírással. Külön oszlopban az 1857. évi térkép részletét közlöm.

B1 – malomépület (2146. hrsz.), malomtó (2147. hrsz.), mellette gyümölcsös (2148., 2149. hrsz.) Mészáros malom		B7 – malomépület (1511. hrsz.), malomtó (1518. hrsz.), konyhakert (1510. hrsz.) Szigeti malom⁶	
B2 – malomépület (2144. hrsz.), malomtó (2145. hrsz.) Fenyőfői kis malom		B8 – malomépület (1508. hrsz.), malomtó (1507. hrsz.), szántó (1499., 1501., 1504., 1506. hrsz.), kaszáló (1500., 1502., 1503., 1505. hrsz.), malomtó melletti vizes terület (1509. hrsz.) Teszéri helység alsó malma	
B3 – malomépület (2141. hrsz.), malomtó (2142. hrsz.), mocsár, malomtó-farok (2143. hrsz.) Simony malom		B9 – malomépület (1487. hrsz.), malomtó (1490. hrsz.), kopár terület (1489. hrsz.), kaszáló (1488., 1491. hrsz.) Bolla malom	
B4 – malomépület (2091. hrsz.), malomtó (2092. hrsz.) Fenyőfői községi malom (Fenyőfőer Gemeinde Mühle)		B10 – malomépület (1455. hrsz.), malomtó (1452. hrsz.), gyümölcsökert (1454. hrsz.), legelő (1453., 1456. hrsz.) Kuti malom	
B5 – malomépület (2059. hrsz.), malomtó (2060. hrsz.), konyhakert (2058. hrsz.) Andrási malom			
B6 – malomépület (2055. hrsz.), malomtó (2056. hrsz.), konyhakert (2054. hrsz.), kaszáló, malomtó-farok (2057. hrsz.) Horvát, másképp Égett malom			

⁶ A katastreri telekkönyv szerint a B7 malomhoz tartozó, 1518. hrsz. alatti, 1 katastrális hold és 51 négyszögöl területű malomtó 116. szám alatt Koncz Ferenc tulajdonában volt 1857-ben. MNL OL, MNL OL, S 79. 1504.-1.

B11 – malomépület (475. hrsz.), konyhakert (474. hrsz.) Teszéri kis malom	
B12 – malomépület (866. hrsz.), malomtó (862. hrsz.), konyhakert (865. hrsz.), szántó (864. hrsz.), legelő (863, 867. hrsz.), kaszáló (858. hrsz.) Lukáts malom	
B13 – malomépület (1146. hrsz.), malomtó (1142. hrsz.), konyhakert (1145. hrsz.), szántó (1144. hrsz.), kaszáló (1143., 1147. hrsz.) Sági család malma	
B14 – malomépület (1068. hrsz.), malomtó (1064. hrsz.), szántó (1066., 1067. hrsz.), legelő (1065. hrsz.), kaszáló (1069. hrsz.) Fancsali malom	

A Körtvél-patak malmjai

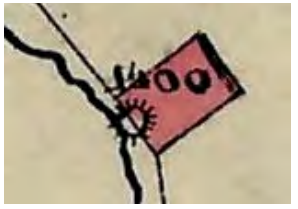

A Körtvél-patakon Pápateszér külterületén három malom van összesen, folyásirány szerinti első a K1 jelű malom.

K1 – malomépület (1948. hrsz.), malomtó (1949. hrsz.), gyümölcsös (1947. hrsz.) Stekli malom	
K2 – malomépület (1426. hrsz.), malomtó (1427. hrsz.), gyümölcsös (1425. hrsz.), legelő (1428., 1438. hrsz.) Tóth János malom	
K3 – malomépület (19. hrsz.), malomtó (1439. hrsz.), konyhakert (18. hrsz.) Csigi malom	

A Szakács-ér malmjai

A Szakács-ér Pápateszér külterületén nyolc malomot működtetett, a folyásirány szerinti első az S1 jelű malom.

S1 – malomépület (2159. hrsz.), malomtó (2158/b hrsz.), legelő (2158/a hrsz.) Izsa malom	
S2 – malomépület (2173. hrsz.) Bognár malom	

S3 – malomépület (2174. hrsz.) alsó Márton malom	
S4 – malomépület (2176. hrsz.) felső Márton malom	
S5 – malomépület (2181. hrsz.) Szücsi malom	
S6 – malomépület (1400. hrsz.) Csóthi malom	
S7 – malomépület (1367. hrsz.), malomtó (1365., 1368., 1371. hrs.), mocsár (1369. hrs.) Szabó malom	
S8 – malomépület (1363. hrsz.), malomtó (1361. hrsz.), kaszáló (1360., 1362., 1364. hrs.) Teszéri helység malma	

Terepi munka

Miután a georeferált térképek segítségével meghatároztuk a malmok helyét, rögzítettük a GPS-koordinátákat és elkészítettük a malmok adatait tartalmazó 2. táblázatot, mehetünk terepi munkára, megkereshetjük, vajon áll-e még

■ A Pápateszéri Molnár Céh Egyesület tagjai a felújított Bögi malom (K1) előtt 2020-ban

■ A felújított Schvarcz malom (B10) ma vendégház

■ Tábla az egykori Fenyőfői községi malom (B4) helyén

2. táblázat

azonosító jel	malomépület hrsz.	malomtó hrsz.	GPS -koordináta (keleti hosszúság)	GPS -koordináta (északi szélesség)	malombirtok helyszínelési száma a telek-jegyzőkönyvben
A Bánya-ér malmai Pápateszéren					
B1	2146	2147	17.75513	47.37073	981
B2	2144	2145	17.75269	47.37062	979
B3	2141	2142	17.74738	47.37139	973
B4	2091	2091	17.74149	47.37309	963
B5	2059	2060	17.73806	47.37475	955
B6	2055	2056	17.73281	47.37616	949
B7	1511	1518	17.72370	47.37799	755
B8	1508	1507	17.72075	47.37931	753
B9	1487	1490	17.71733	47.38209	748
B10	1455	1452	17.71348	47.38443	735
B11	475	-	17.70673	47.38912	238
B12	866	862	17.70262	47.39268	547
B13	1146	1142	17.69943	47.39951	625
B14	1068	1064	17.69672	47.40251	607
A Körtvél-patak malmai Pápateszéren					
K1	1948	1949	17.71510	47.37058	763
K2	1426	1427	17.71217	47.37342	768
K3	19	1439	17.70401	47.37959	19
A Szakács-ér malmai Pápateszéren					
S1	2159	2158b	17.70441	47.35002	-
S2	2173	-	17.70309	47.35431	985
S3	2174	-	17.70047	47.35917	986
S4	2176	-	17.69711	47.36410	987
S5	2181	-	17.69063	47.37024	731
S6	1400	-	17.68792	47.37597	722
S7	1367	1368	17.68153	47.38749	703
S8	1363	1365	17.67770	47.39254	694

a malomépület, vagy már csak a malomhelyet tudjuk beazonosítani.

Pápateszéren az egykori huszonöt malomból kilenc épület (B1, B2, B3, B8, B14, K3, S1, S4, S5) ma már nem áll, ezek helyét a Pápateszéri Molnár Céh Egyesület tagjai táblákkal jelölték. Két malomépület (B7, B9) ma is lakott, négyet a tulajdonosok felújítottak (B5, B6, B10, K1).

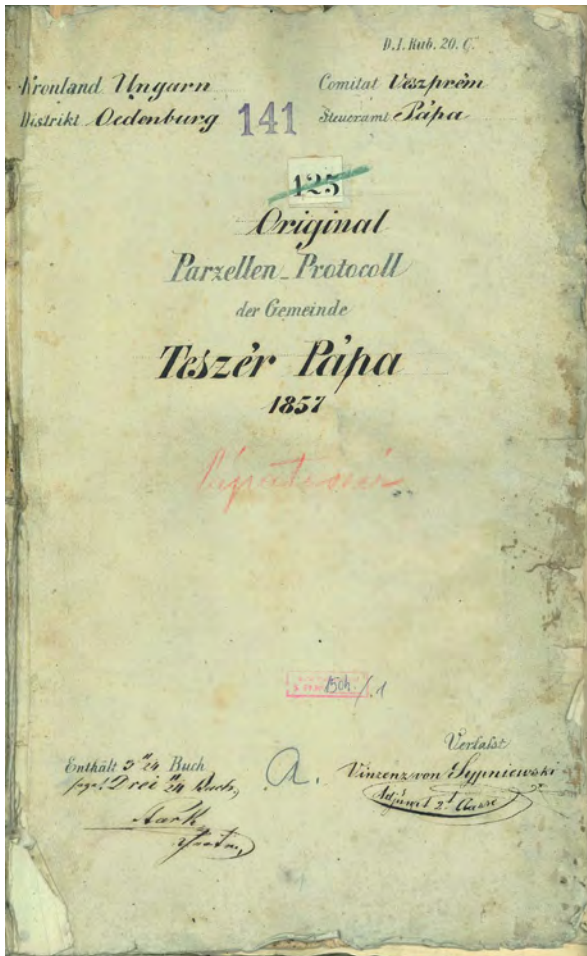
Négy további pápateszéri malom (B11, B13, S2, S7) romos állapotban várja, hogy felújítsák, nyolc egykori malomnak ma már csak a falmaradványai fedezhetők fel (B4, B12, K2, S3, S6, S8).

Levéltári kutatás

A malomépületek és malomtavak térképről leolvasott helyrajzi számainak ismeretében kezdhethetünk hozzá a kataszteri telekkönyv adatainak feldolgozásához.

Pápateszér 1857. évi kataszteri telekkönyve, korabeli megnevezéssel birtokrészteli jegyzőkönyve (*Original Parzellen Protocoll der Gemeinde Teszér – Pápa 1857*) német nyelvű, a táblázat fejléce magyar és német nyelvű. A későbbiekben elkészült a címoldal magyar nyelvű változata is.⁷

7 A telekkönyvet Vinzenz von Sypniewski és Josef Stark készítette. MNL OL, S 79. 1504.-1.

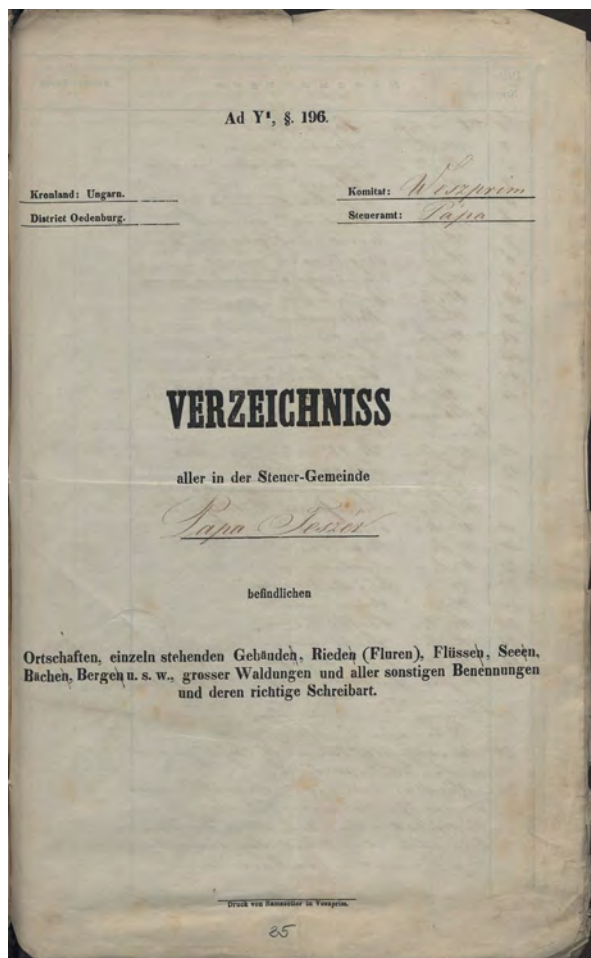
■ Pápateszér kataszteri teleggönyvének német és magyar nyelvű címlapja, 1857 (MNL OL, S 79. 1504.-1.)

Birtokállapotú főkönyv lapjának oldala. Blattsseite des Besitz-Stand-Hauptbuches.	A lap száma Nr. des Blattes	A dűllő megnevezése Benennung des Riedes	A birtokrészlet száma Nr. der Parzelle	Törvényes Minősége Gesetzliche Eigenschaft		A földbirtokos Des Grundeigenthümers				
				földesúri Gutsherrlicher	telkek Sessional-szabad eladása frei veräußerlich.	ház-száma Haus-Nr.	Kereszt és vezeték neve Vor- und Zuname	Állapotja Stand	lakhelye Wohnort	
										földbirtok Grund

■ Pápateszér kataszteri teleggönyvének kétnyelvű fejléce, 1857 (MNL OL, S 79. 1504.-1.)

17	1		Ersterhazy Gf Familie Gnt							1288
18	1	162	Ersterhazy Gf Familie							272
19	1	162								25
20	1		2 Horvat György Lt. Lúner							190

■ A K3 malom (19. hrsz.) Pápateszér kataszteri teleggönyvében, 1857. A művelési ág rovatban: Wohngebäude Mühle samt Hof (MNL OL, S 79. 1504.-1.)

■ Pápateszér kataszteri helynévjegyzékének címlapja, 1857 (MNL OL, S 79. 1504.-3.)

A 328 oldalas telekkönyv tartalmát össze kellett vetni a georeferált térképek alapján az általam összeállított, a malomépületek és malomtavak helyrajzi számait tartalmazó táblázattal.

A kataszteri telekkönyv 3–4., 55–56., 93–94., 113–114., 121–122., 143–144., 147–148., 149–150., 153–154., 155–156., 157–158., 201–202., 213–214., 215–216., 221–222., 223–224., 225–226. oldalain összesen 25 malomépület és 19 malomtó adatait találtam meg. Egyes malmokhoz tartozott konyhakert (*Gemüsegarten*) és gyümölcsös (*Obstgarten*), néhány esetben legelő (*Weide*), kaszáló (*Wiese*) és/vagy szántó (*Acker*) is, másoknál a malomépülethez (*Wohngebäude*, *Mühle sam[m]t Hof*) nem tartozott más ingatlan (B2, B4, S2, S3, S4, S5, S6). A legkisebb épület a B5 malom volt (16 négyszögöl), a legnagyobb a B3 malom (70 négyszögöl). A legkisebb malomtó az S1 malomé 313 négyszögöl, a legnagyobb az

Post-Nro	Benennungen
1	Mühle Papa-Teszér
2	Mühle "Königs" genannt
3	Mühle "Fischer'sches malom" genannt
4	Mühle "Hörner" genannt
5	Mühle "Fischer'sches malom" genannt
6	Mühle "Ladner's" genannt
7	Mühle "Korvat" alias "Eget malom" genannt
8	Mühle "Bogt malom" genannt
9	Mühle "Fischer'sches malom" genannt
10	Mühle "Bolla malom" genannt
11	Mühle "Reiti malom" "
12	Mühle "Fischer'sches malom" "
13	Mühle "Kortats malom" "
14	Mühle "Sági család malom" "
15	Mühle "Fischer'sches malom" genannt Bánya vice genannt für alle ob. benannten Mühlen.
16	Mühle "Stekli malom" genannt
17	Mühle "Fischl'sches malom" "
18	Mühle "Csigi malom" für die Mühle für den Fischer'sches malom
19	Mühle "Bosa malom"
20	Mühle "Wagner malom"
21	Mühle "aloclaton malom"
22	Mühle "Fischer'sches malom"
23	Mühle "Bisari malom"
24	Mühle "Kochi malom"
25	Mühle "Szabó malom"
26	Mühle "Fischer'sches malom" genannt Mühle für die Fischer'sches malom genannt.

■ A 25 pápateszéri malom 1857-ben, helyben ismert nevével, a kataszteri helynévjegyzékben az egyedül álló épületek (einzeln stehenden Gebäuden) között, 1857 (MNL OL, S 79. 1504.-3.)

S7 malom tava 4 kat. hold és 972 négyszögöl, utóbbi fele a szomszéd község, Bakonyszentiván területére esett. A pápateszéri malmok tulajdonosa 1857-ben – egy kivétellel – a földesúr, gróf Esterházy Pál és családja. Az egy kivétel az S6 Csóthi malom (1400. hrsz.), ez – ha a kataszteri jegyzőkönyv adata nem téves – ebben az időben Szabó Imre földműves tulajdonában volt, aki családjával a 45. szám alatt lakott, és a malommal együtt 18 kat. hold és 1368 négyszögöl birtoka volt Pápateszéren.

A 25 pápateszéri malom 1857-ben helyben ismert nevét a kataszteri felmérés során készített helynévjegyzék (*Verzeichniss aller in der Steuer-Gemeinde Papa-Teszér befindlichen Ortschaften, einzeln stehenden Gebäuden, Rieden, /Fluren/, Flüssen, Seen, Bächen, Bergen, usw., grosser Waldungen und aller sonstigen Benennungen*)

3. táblázat

Post-Nro [Sorszám]	Benennungen [Megnevezések]	Anmerkung [Megjegyzés]
2.	Mühle „Mészáros” genannt	B1
3.	Mühle „fenyőfői Kis malom” genannt	B2
4.	Mühle „Simony” genannt	B3
5.	Mühle „fenyőfőer Gemeinde Mühle”	B4
6.	Mühle „Andrási” genannt	B5
7.	Mühle „Horvát - anders Égett malom” genannt	B6
8.	Mühle „Szigeti malom” genannt	B7
9.	Mühle „Teszéri helység alsó malma” genannt	B8
10.	Mühle „Bolla malom” genannt	B9
11.	Mühle „Kuti malom” genannt	B10
12.	Mühle „Teszéri Kis malom” genannt	B11
13.	Mühle „Lukats malom” genannt	B12
14.	Mühle „Sági család malom” genannt	B13
15.	Mühle „Fancsali malom” genannt für alle Oben benannten Mühlen am Fluss „Bánya vize”	B14
16.	Mühle „Stekli malom” genannt	K1
17.	Mühle „Toth János malom” genannt	K2
18.	Mühle „Csigi malom” genannt - die drei Mühlen sind von Flüsschen „Körtvélyfői ér”	K3
19.	Mühle „Izsa malom”	S1
20.	Mühle „Bognár malom”	S2
21.	Mühle „alsó Márton malom”	S3
22.	Mühle „felső Márton malom”	S4
23.	Mühle „Szücsi malom”	S5
24.	Mühle „Csothi malom”	S6
25.	Mühle „Szabó malom”	S7
26.	Mühle „Teszéri helység malma” die Mühlen sind alle am Flüsschen „Görgőér” genannt.	S8

und deren richtige Schreibart) tartalmazza, amit a 3. táblázatban rögzítettünk.⁸

Időrendben elsőként a Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltárban kutattam a pápateszéri malmok vízikönyveit 2012/13-ban.⁹ Ezt követően az MNL Veszprém Vármegyei Levéltár (VeVL) Pápai Fióklevéltárában kutattam a 25

pápateszéri malomingatlan telekjegyzőkönyveit, telekkönyvi betéteit 2015/16-ban.¹⁰ Ezzel párhuzamosan kezdtem használni az Arcanum weboldalán fokozatosan elérhetővé váló georeferált kataszteri térképeket. 2018-tól online és személyesen is kutattam a pápateszéri anyakönyvekben, ennek eredményeképpen

8 MNL OL, S 79. 1504.-3.

9 Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár (= KVL), VI.21. Székesfehérvári Kultúrmérnöki Hivatal iratai 157. és 158. doboz. NAGY, 2014.

10 MNL VeVL, VII.5.b.2.-42. A jogszolgáltatás területi szakszervei, Pápai Törvényszék, 1875-től Járásbíróság iratai, Telekkönyvi iratok (= VII.5.b), Telekjegyzőkönyvek, Pápateszér 13., 14., 163., 168., 169., 170., 171., 172., 173., 174., 175., 176., 177., 178., 179., 249., 250., 251., 252., 253., 254., 255., 256., 257., 483. sz. NAGY PÉTER: *Pápateszéri molnárcsaládok*. Pápateszér, 2019.

elkészítettem *A pápateszéri molnárok és feleségeik* című, még nem publikált adatbázist.¹¹ Személyesen és online is kutattam az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában. 2021-ben fölvettem a kapcsolatot az MNL Országos Levéltárával, digitális másolatot kértem és kaptam Pápateszér kataszteri térképszelvényeiről. 2022-től személyesen is kutattam az MNL OL Bécsi kapu téri levéltárában, valamint online a következő iratokat: a kataszteri telekkönyvet, a házsámjegyzéket, a birtokosok névjegyzékét, a helynévjegyzéket, a talajhasználati kimutatást, a felvételi előrajzot és a lakóházak jegyzékét.¹²

A források értelmezésénél gondot okozott, hogy a földadó-kataszteri felmérés helyrajzi számai (*Parzellen-Zahlen*) és az ingatlannyilvántartási telekjegyzőkönyvek helyszínelési számai (*Lokalisierung-Zahlen*) Pápateszér esetében nem egyeznek. Ennek oka, hogy a malmok tulajdonjogát igazoló 1886. évi községi bizonyítvány és az ennek alapján az 1885. évi XXIII. törvény előírásai szerint kiállított vízikönyvek a telekjegyzőkönyvek helyszínelési számai szerint tartották nyilván a malmokat, így adták ki a vízjogi engedélyeket is.¹³ Hiába dolgoztam föl a kataszteri felmérés malomépületekre vonatkozó helyrajzi számait, és vettem össze a telekjegyzőkönyvek malombirtokra vonatkozó helyszínelési számaival, a 25 pápateszéri malom közül mindössze egy esetben egyezett a két szám, a belterületi K1 malom esetében, ahol a kataszteri telekkönyvben és a telekjegyzőkönyvben egyaránt 19. hrsz. szerepel.

Mivel a malmok tulajdonjogát igazoló községi bizonyítványban és a későbbi vízjogi engedélyekben egyaránt a telekjegyzőkönyv helyrajzi (helyszínelési) számai szerepelnek, ez megnehezíti a malmok azonosítását a kataszteri iratokban

■ A B3 malom a 252. sz. pápateszéri telekjegyzőkönyvben, alul a 973-as helyszínelési szám (MNL VeVL, VII.5.b.2.-42.)

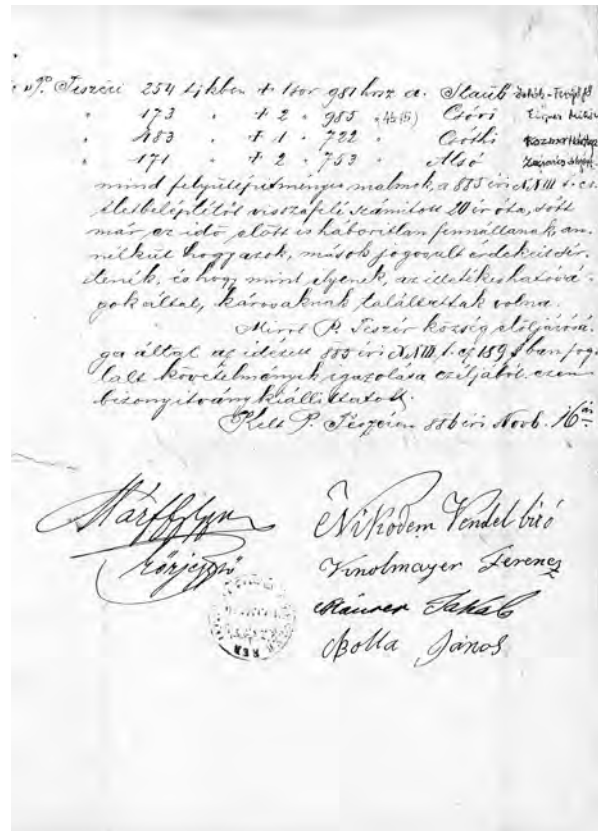
a telekjegyzőkönyvek, valamint a vízikönyvek helyrajzi számai alapján. Például a Bánya-éren, a forrás után harmadikként épült malom (B3) a pápateszéri kataszteri telekkönyvben 2147. hrsz. alatt, a 252. számú telekjegyzőkönyvben 973. helyszínelési szám alatt szerepel. Az 1886-ban keltezett községi bizonyítvány és az ennek alapján végül 1909-ben Fekete Imre és társai nevére kiállított alispáni engedélyokirat a 252. sz. pápateszéri telekjegyzőkönyv 973. helyszínelési számát adja meg.

A kutatómunkát megkönnyíti, hogy az MNL OL-ban folyó tudományos alapkutató program eredményeképpen a kataszteri telekkönyvek jelentős része már digitálisan is elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon

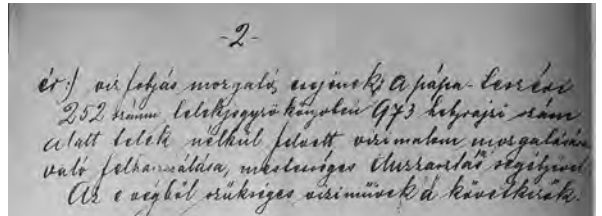
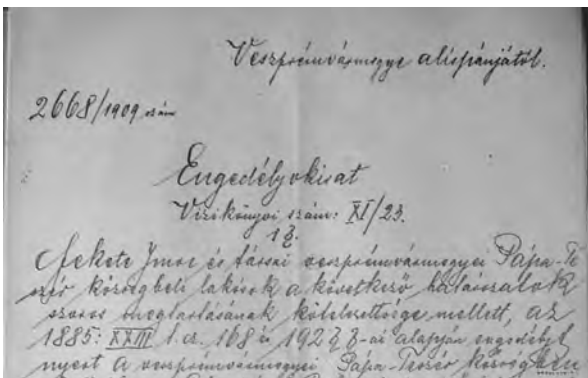
11 MNL VeVL, VII.5.b.3.-44. Betéttervek és betétfogalmazványok, Pápateszér.

12 MNL OL, S 79. 1504.

13 SCHNIERER GYULA: *A Telekkönyvi eljárás rendszeres kézikönyve honi törvényeinkhez és az országbírói értekezlet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályokhoz, különös tekintettel a végrehajtási eljárásra alkalmazva és példagyűjteménnyel ellátva.* Pest, 1864. 18.

■ A pápateszéri malmok tulajdonjogát igazoló 1886. évi községi bizonyítvány a telekjegyzőkönyvek (tjkv.) helyszínelési számaival (MNL VeVL, XV.127. Wöller István malomkutató /Veszprém/ malomtörténeti gyűjteménye)

■ Engedélyokirat részlete a telekjegyzőkönyv (tjkv.) helyszínelési számával, 1909 (KVL, VI.21.)

és az MNL Adatbázisok Online szolgáltatásában is, és folyamatosan bővül a digitalizált kataszteri iratok száma.¹⁴

A kataszteri felmérés (térkép, telekkönyv), a telekjegyzőkönyvek és vízikönyvek adatainak

összevetésével, valamint többszöri helyszíni vizsgálat alapján sikerült minden kétséget kizáróan azonosítanom a 25 pápateszéri vízimalom helyét, elnevezését, a malomingatlanok egykori és mai tulajdonosait.

14 L. ehhez: Török ENIKŐ: Kataszteri iratok a világhálón. Az MNL Országos Levéltára kataszteri gyűjteménye. Catastrum, 8. (2021) 4:62–64.

HOMOK ZSOLT – JAKAB RÉKA – KÁRPÁTI ATTILA ISTVÁN

A budapesti ingatlan-nyilvántartás áttekintő története

A telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási gyűjtemény Budapest Főváros Levéltárának (BFL) egyik leggyakrabban használt irategyüttese. A telekkönyvi betétekre, tulajdoni lapokra és telekkönyvi alapiratokra leadott kutatási kérések és ügyfélszolgálati megkeresések elsősorban a földhivatali ügyintézésel kapcsolatosak, azonban akadnak olyan kutatók is, akik művészettörténeti vagy családtörténeti kutatásaik miatt szeretnének többet megtudni egy-egy ingatlanról. A BFL telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási gyűjteményének és a budapesti ingatlan-nyilvántartás történetének áttekintő ismertetése segítséget nyújt a kutatásokhoz.

Budai, óbudai és pesti telekjegyzőkönyvek és telekkönyvi betétek (BFL XV.37.a–c)

1973 előtt az ingatlan-nyilvántartás két részből tevődött össze: a kataszteri nyilvántartásból, amely elsősorban adózási célból a földrészletek területét, helyrajzi számát, valamint a talaj minőségét és a művelési ágat tartotta nyilván, valamint a telekkönyvi nyilvántartásból, amely az ingatlanhoz kapcsolódó jogokat, kötelezettségeket és terheket tartalmazta. A párhuzamosan fennálló nyilvántartási rendszerek együttesen biztosították valamely ingatlanra vonatkozó adatok hitelességét. Az országos földadókataszter bevezetéséről Ferenc József 1849. október 20-i pátense intézkedett.¹ 1853-ban a felmérés

és a térképkészítés előfeltételeként megindult a háromszögelési hálózat fejlesztése,² a részletes felmérési munkálatok pedig 1856-ban kezdődtek meg.³

Bár a telekkönyvezés szabályozásáról már a 18. század elejétől több törvénytervezet született, valamint az 1840-es évek reformországgyűléseinek bizottságai is foglalkoztak a kérdéssel, a modern telekkönyvi nyilvántartás az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1852. november 29-i császári nyílt paranccsal történő bevezetésével jelent meg Magyarországon. Az 1853. április 18-án, majd pedig az 1855. december 15-én megjelent igazságügy-miniszteri rendelet – ez utóbbi Telekkönyvi Rendtartás néven vált ismertté – a telekkönyv elkészítése céljából előírta az ingatlanok összeírását, felmérését, valamint az érintettektől az ingatlanok tulajdonjogára és terheire vonatkozó adatok összegyűjtését.

A török kiűzését követően a Budai Kamarai Adminisztráció vezette a budai és a pesti ingatlanok nyilvántartását, majd az a két város privilégiumainak 1703. évi visszaállítása után került vissza a két város tanácsának jogkörébe. Az 1705-ben megalakult budai és az 1733-tól működő pesti városi telekkönyvi hivatal volt felelős a városi ingatlan-nyilvántartás vezetéséért. Budán 1709-től maradtak fenn a teleköszeírások, amelyek tulajdonosonként sorolják fel az adott személy ingatlanait, azok jellegét és területét.⁴ Ezt egészítik ki az 1705-től vezetett

1 Magyar fordítása: TUZA CSILLA: Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről. *Catastrum*, 1. (2014) 4:2–4.

2 A háromszögelés a 17. században kidolgozott eljárás volt egyes pontok egymáshoz viszonyított helyzetének meghatározására. Az eljárás azon alapult, hogy három pont egymáshoz viszonyított helyzete meghatározható, ha ismert az általuk bezárt háromszög két csúcsa közötti szakasz hossza, valamint a belső szögek.

3 BARANYA MARGIT: A telekkönyv funkciója és a telekkönyvi iratok, 1873–1914. *Levéltári Szemle (= LSz)*, 20. (1970) 3:572–618. (= BARANYA, 1970) 578. A kataszteri iratok családtörténeti célú felhasználásához: TÖRÖK ENIKŐ: Hol vannak a gyökereink? Kataszteri iratok és térképek a családtörténet-kutatásban. MNL OL, A hét dokumentuma, 2020. február 25. A felmérések fővárosi vonatkozásairól: ZÁVOCZKI ADRIENN: Óbuda belterületének határleírása. *Catastrum*, 1. (2014) 2: 32–37.; CSIMA PÉTER: Budapest-Budaörs határvonala és határjelei. *Catastrum*, 7. (2020) 2: 33–45.; REISZ T. CSABA: Adalék Buda és Óbuda kataszteri felmérésének történetéhez. *Catastrum*, 8. (2021) 1: 52–64.

4 Budapest Főváros Levéltára (= BFL), IV.1009.a Buda Város Telekhivatalának iratai (=IV.1009.), Teleköszeírások.

telekátírási jegyzőkönyvek, amelyek a budai ingatlanok tulajdonosainak körében bekövetkezett változásokat rögzítették.⁵ Pest esetében 1694-től kezdve maradtak fenn a telekkönyvek, majd 1752-től a telek- és betáblázási könyvek.⁶

Az 1723. évi CVII. törvénycikk vezette be országosan a betáblázási könyveket. A jogszabály elrendelte, hogy a megyék, illetve a városok minden adósságot rögzítsenek, amelyek a területükön fekvő ingatlanokat terhelik. Az 1840. évi XXI. törvénycikk megerősítette az 1723. évi rendelkezéseket, továbbá a városok esetében előírta, hogy a betáblázáshoz a tanács előtt be kell mutatni a kötelezvényt, és a betáblázásról tanácsai végzést kell hozni, amelyet a tanácsülési jegyzőkönyvben is megörökítettek.⁷ Amíg Budán külön kötetekben tartották nyilván a be- és kitáblázásokat – az adósságok nyilvántartásba történő felvételét és törlését –,⁸ addig Pesten ezt a telekkönyvvel együtt vezették. A pesti telek- és betáblázási könyvekbe városrészenként vették fel az ingatlanokat, az utcák és azon belül az ingatlanok elhelyezkedésének sorrendjében. A kötetek tartalmazzák az ingatlan jellegét, házszámát, helyrajzi számát, területét, a birtokosokat, valamint az ingatlan terheinek be- és kitáblázási adatait.

A Telekkönyvi Rendtartás bevezetése több szempontból is változást hozott az ingatlan-nyilvántartásban. Egyfelől az kikerült a városi tanács és a városi telekkönyvi hivatalok jogköréből. Az 1850. január 14-i nyílt parancs elrendelte, hogy a járásbíróóságok fennhatósága alatt létre kell hozni a telekkönyvezésért felelős szervezetet, és ennek hatáskörébe utalták az ingatlan-nyilvántartás vezetését, valamint az ingatlanügyekben történő jogi eljárások lefolytatását. Az 1853. február 16-i nyílt parancs értelmében a telekkönyvezésért a törvényszékeken (1913-ig)

és a járásbíróóságokon létrehozott telekkönyvi hivatalok feleltek.⁹ 1914-től az egységes ingatlan-nyilvántartás bevezetéséig a telekkönyvezési jogkör kizárólagosan a járásbíróóságokhoz tartozott. Az 1850-es évektől a budai és az óbudai telekkönyvezést a Budai Országos Törvényszék, majd 1875. október 1-jétől a Budapesti I–III. Kerületi Királyi Járásbíróóság látta el. Pesten 1854-től 1860-ig a Pesti Országos Törvényszék, majd az 1860-ban visszaállított Pesti Királyi Törvényszék, 1915-től pedig a Budapesti Központi Királyi Járásbíróóság mellett létrehozott telekkönyvi hivatal látta el a telekkönyvi hatósági feladatokat.

A Telekkönyvi Rendtartás a hatáskörré vonatkozó változtatások mellett kötelezővé tette a korábbi telek- és betáblázási könyvek helyett az ún. telekjegyzőkönyvek vezetését. A helyszínelés feladatát ellátó bizottságnak, amely egy kötelezően előírt vizsgával rendelkező telekkönyvi biztosból és egy titkárból állt, minden ingatlant össze kellett írnia, utána kellett járnia a tulajdonos személyének, valamint vázlatos rajzot kellett készítenie a földterületekről. A helyszínelés során készült jegyzőkönyvek, továbbá a már rendelkezésre álló telek- és betáblázási könyvekben szereplő adatok alapján a törvényszékeken és a járásbíróóságokon működő telekkönyvi hivatalokban készítették el a telekjegyzőkönyveket, és a későbbiekben itt vezették őket.

A jogszabály meghatározta a telekjegyzőkönyvek formai és tartalmi követelményeit. A vármegyei, valamint a budai és az óbudai gyakorlat szerint a telekjegyzőkönyveket tulajdonosonként fektették fel, azokon egy személy valamennyi ingatlana szerepelt. A budai és az óbudai telekjegyzőkönyvek adatait németül vették fel, a bejegyzéseket az 1860-as évek elejétől magyarul vezették. Az A-val jelölt birtok-

5 BFL, IV.1009.c Teleklevelék jegyzőkönyvei; IV.1009.d Telekátírási jegyzőkönyvek.

6 BFL, IV.1215.f Pest Város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telekkönyvek; IV.1324.a Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telek- és betáblázási könyvek. A korai pesti telekkönyvezésről részletesen lásd: NAGY LAJOS: Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 14. (1961) 165–170.

7 BARANYA, 1970. 574–575. A városi betáblázási könyvekről: KÁLLAY ISTVÁN: A betáblázási jegyzőkönyv. *LSz*, 37. (1987) 2:18–26.

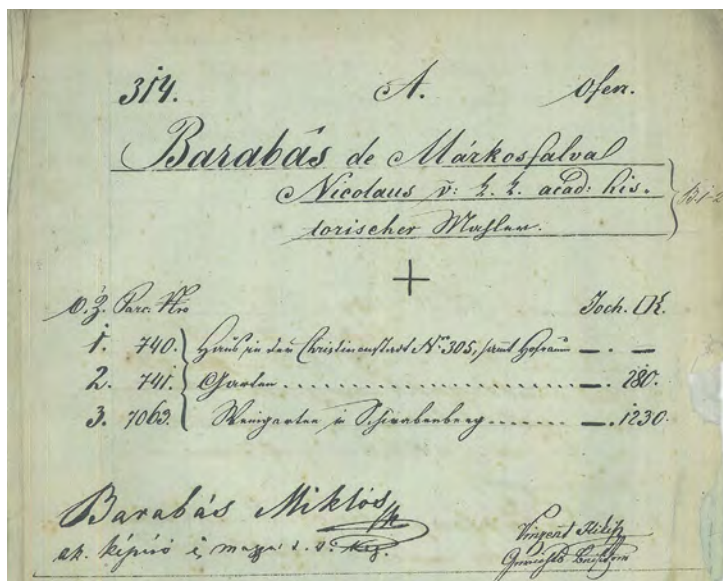
8 BFL, IV.1009.m Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek.

9 MATÚZ GYÖRGY: Telekkönyvi rendszerünk kialakulása és működése, 1840–1973. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, Tom. 73. Fasc. 1–64. Szeged, 2010. 511–536. (= MATÚZ, 2010).

állási lapon szerepeltek az ingatlan elhelyezkedésének beazonosításához szükséges adatok és az ingatlan területe katasztrális holdban megadva, a jogi jelleg, valamint a telekkönyvi birtoktesthez tartozó összes ingatlan megnevezése. A birtokváltózási lapon (B) szerepeltek a tulajdonosváltások adatai, a teherlapon (C) pedig az ingatlanra betáblázott tartozások. A budai és az óbudai telekjegyzőkönyvek teherlapjainak elején szerepeltek a felfektetés előtti, betáblázási könyvekben is szereplő régi terhek (alte Lasten), majd a felfektetés után keletkezett új terhek (neue Lasten). Az elkészült telekjegyzőkönyveket közzé kellett tenni, és

a helyi lapokban hirdetések útján kellett felhívni az érdekeltek figyelmét arra, hogy a kihirdetéstől számított nyolc hónapig van lehetőség a tulajdonjogra vonatkozó adatokban fellelt problémák jelzésére és a tulajdonigények bejelentésére. Az ingatlanok terheinek átkebelezése nem történt meg hivatalból, minden követelést – akár szerepeltek a betáblázási könyvekben, akár újabbak voltak – be kellett jelenteni. A jelzálogjogok bejelentésére, valamint a betáblázásokkal kapcsolatos hibák jelzésére és orvoslására tizenkét hónap állt rendelkezésre. A Telekkönyvi Rendtartás értelmében a határidő lejártát követően a telekjegyzőkönyvek adatai alapján telekkönyvi betéteket kellett volna készíteni. A betétszerkesztési munkálatok azonban a folyamat felgyorsítását célzó jogszabályok ellenére országszerte évtizedekig húzódtak; Óbudán 1894-ig, Budán 1898-ig a telekjegyzőkönyveken vezették tovább az ingatlanok adataiban történt változásokat (mint látni fogjuk, Pesten máshogy alakult a telekkönyvezés átalakításának folyamata).¹⁰

A budai és óbudai ingatlanokról a rende-

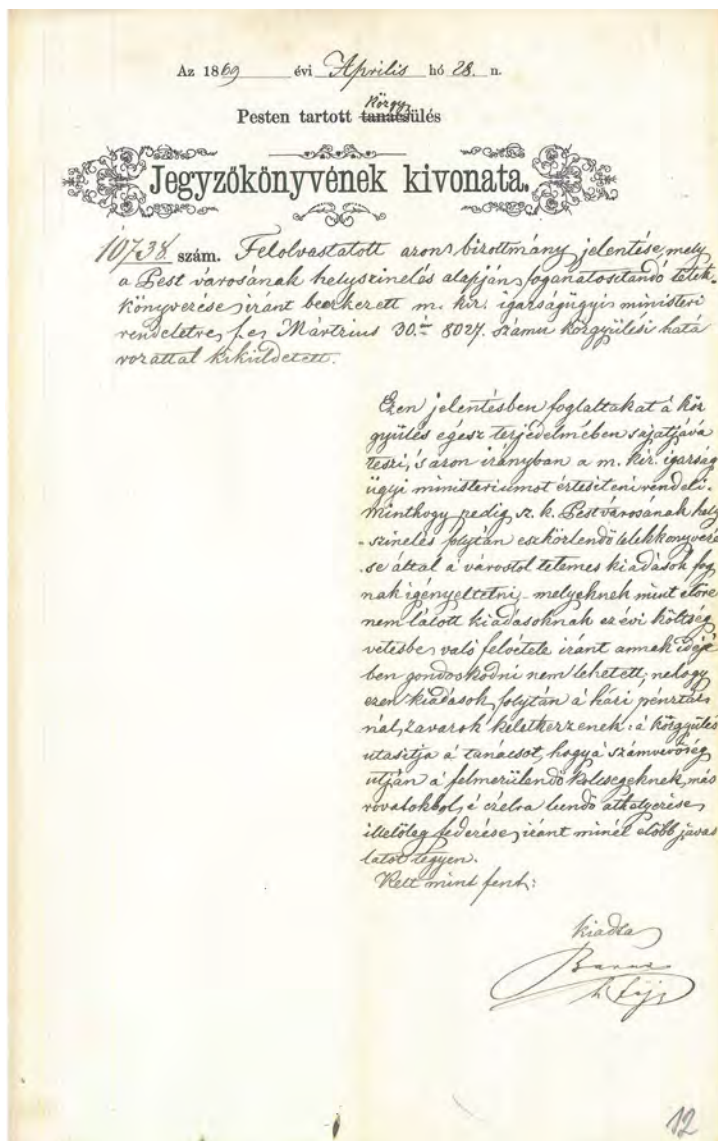

■ A budai Barabás-villa telekjegyzőkönyve Barabás Miklós aláírásával (BFL, XV.37.a R314)

letekben előírt, helyszínelések nyomán felvett telekjegyzőkönyvek 1856 végére elkészültek. 1856. február 1-jén közzétették a telekjegyzőkönyveket, és a továbbiakban ezekben vezették az ingatlanokkal kapcsolatos változásokat. A hirdetmény értelmében 1856 augusztusának végéig volt lehetőség a kiegészítések, javítások iránti igény bejelentésére a telekjegyzőkönyveket vezető Budai Országos Törvényszéknél. Emellett a megadott határidőig kellett bejelenteni a tulajdonjogi igényt abban az esetben, ha az ingatlan tulajdonosa nem egyezett meg a telekkönyvekben szereplő személlyel, azonban az illető a helyszínelés során nem tudta hitelt érdemlően igazolni tulajdonjogát. A jelzálogra vonatkozó bejelentések és hitelt érdemlő igazolásuk határidejét 1856. december végében határozták meg.¹¹ A Budapest Főváros Levéltárában XV.37.a állagban őrzött, ún. R-sorozatot képező budai és a XV.37.b állagban található óbudai telekjegyzőkönyvek csak töredékesen – a budaiak mintegy 25%-a, az óbudaiaknak pedig mintegy 7%-a – maradtak fenn. A budai és óbudai telekjegyzőkönyvek digitális másolatban kutathatók.

10 MATÚZ, 2010. 516–520.; OLÁH ANDRÁS PÁL: A telekkönyvtől az ingatlan-nyilvántartásig. LSz, 71. (2021) 3:6–8. (= OLÁH, 2021). A jogszabályok részletes ismertetése: MATÚZ GYÖRGY: A telekkönyv intézménye Magyarországon, 1855–1960. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2002. 37–90.

11 Hirdetmény. A telekjegyzőkönyvek közzététele Magyarországon. *Budapesti Hirlap*, 3. (1855) 905:3131. (dec. 28.). Az 1856 előtti budai telekátírási és betáblázási könyvek: BFL, IV.1009.d, IV.1009.m.

■ Kivonat a pesti tanács 1869. április 28-i ülésének jegyzőkönyvéből az igazságügy-miniszter által elrendelt telekkönyvezés tárgyában (BFL, IV.1303.f Pest város tanácsi iratai, XI-63/1868: 10738/1869.)

Budával és Óbudával ellentétben Pesten nem kerültek forgalomba a telekjegyzőkönyvek, hanem a már meglévő, az 1840. évi XXI. törvénycikknek (betáblázási törvény) megfelelően rendszeresített telek- és betáblázási könyveket vezették tovább 1856. január 1-jétől a Telekkönyvi Rendtartás előírásai szerint.¹² Az 1861. évi Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 145. para-

grafusa nem változtatott a telekkönyvezésre vonatkozó jogszabályokon, az országgyűlés intézkedéséig érvényben hagyta a Telekkönyvi Rendtartást. 1869 márciusában Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter elrendelte a pesti telekkönyvek aktualizálása céljából a város felmérését, valamint a helyszínelési munkálatokat követően a telekjegyzőkönyvek elkészítését. Mivel az ekkor folyamatban lévő, háromszögelésen alapuló felmérés a tervek szerint 1871 februárjára fejeződött volna be, a miniszter engedélyével a felvett telekjegyzőkönyveken az ingatlan területét csak a felmérés elkészültével tüntették volna fel.¹³

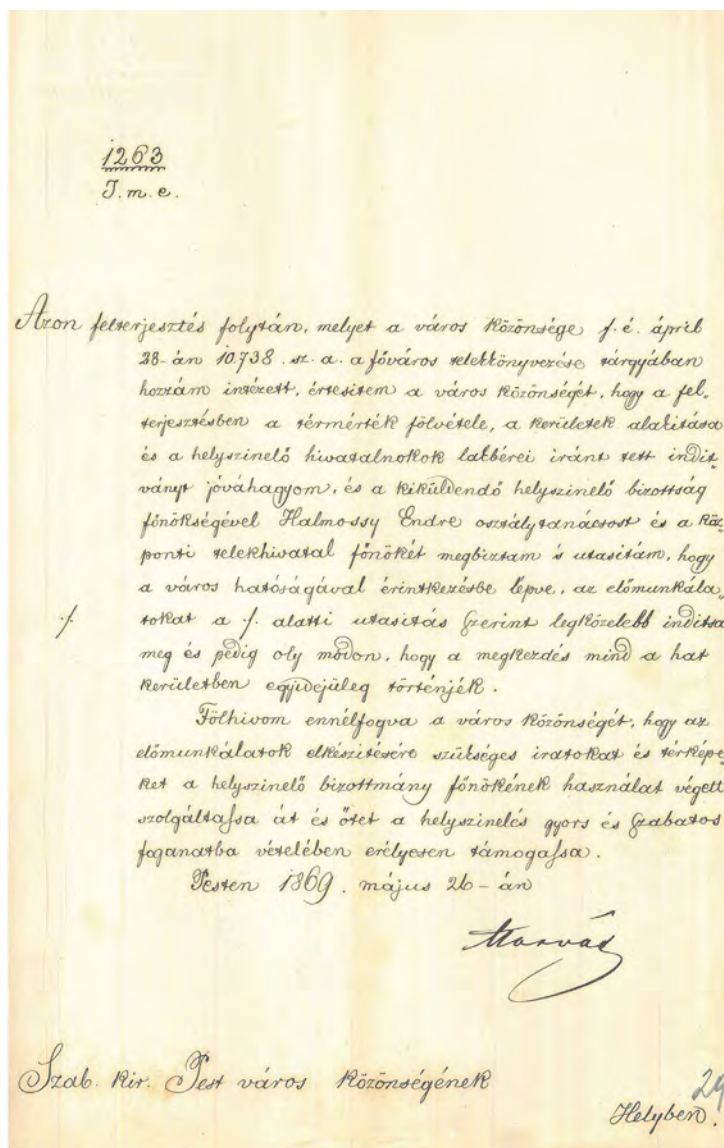
A helyszínelési munkálatokat a Halmosy Endre vezette helyszínelési bizottság 1869 augusztusában megkezdte, és szeptember végén már a telekjegyzőkönyvek felfektetésénél tartottak.¹⁴ 1870 márciusában azonban Pest város tanácsa kérelemmel fordult az igazságügy-miniszterhez, amelyben mentességet kértek a Telekkönyvi Rendtartás néhány pontja alól. A kérdés megvitatására kiküldött bizottság véleményével egyetértve a tanács úgy látta, hogy a nyolc, illetve tizenkét havi hirdetményi határidő teljesen megbénítaná Pest ingatlan- és hitelforgalmát, jelentős gazdasági kárt okozva. Mindemel-

lett becslésük szerint az ingatlanok 96%-ánál helyes tulajdoni viszonyok, 90%-uknál pedig a valóságnak megfelelő betáblázások vannak feltüntetve, így nem indokolt a nyolc, illetve tizenkét hónapos felszólalási határidő. Kérelmezték, hogy csak azokat a telekjegyzőkönyveket hozzák nyilvánosságra, amelyekben a telekkönyvekben szereplő és a helyszínelés során beazonosított

¹² A telekjegyzőkönyvek hiánya a magánjogi peres ügyekben is problémát okozott. Egyes jogi érvelések szerint a pesti telek- és betáblázási könyveket nem lehetett hitelesnek tekinteni, bár a pesti tanács később többször is arra hivatkozott, hogy 1856-ban azokat az osztrák igazságügy-miniszter hitelesnek ismerte el. Telekkönyvi jogeset. *Magyar Themis* (= MT), 4. (1874) 2:14.; *Magánjogi döntvénytár. XIII.* Szerk.: SZALADITS KÁROLY. Bp., 1921. 120–121.

¹³ BFL, IV.1303.f Pest város tanácsi iratai (= IV.1303.f), XI-63/1868: 8027/1869., 10738/1869., 16351/1869.

¹⁴ BFL, IV.1303.f XI-63/1868: 21061/1869., 26979/1869.

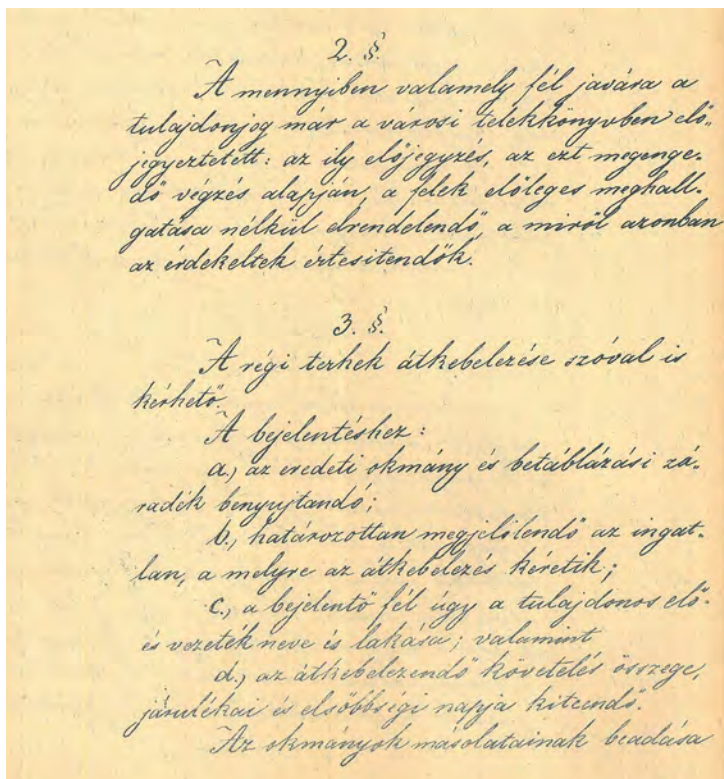
■ Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter leirata Pest városának a telekkönyvesítéshez szükséges előmunkálatok elkezdéséről, 1869. május 26. (BFL, IV.1303.f Pest város tanácsi iratai, XI-63/1868: 16351/1869.)

tulajdonos nem egyezik meg, illetve az ingatlanokra betáblázott terheket hivatalból kebelezzék át a betáblázási könyvekből a telekjegyzőkönyvekbe, ne pedig egyenként, bejelentés útján kerüljön arra sor. Ha a régi és az új nyilvántartási formában szereplő tulajdoni és teheradatok nem egyeznek meg, a nyilvánosságra hozatal nyolc és tizenkét hónapos időtartamának jelentős csök-

kentését kérték. Az igazságügy-miniszter átirata szerint a Telekkönyvi Rendtartás lehetőséget adott a telekkönyvben szereplő és a tényleges tulajdonos egyezésekor a hirdetményi idő három hónapra történő csökkentésére, és ezt a pesti tanács elfogadta. A tehertételek hivatalból történő átkebelezésének módjáról és a hirdetményi határidőről azonban nem sikerült megegyezniük.¹⁵

A pesti telekkönyvek kérdésében a sajtóban is polémia alakult ki a *Pesti Napló* és a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain. A vitát Halmosy Endrének, a helyszínelési bizottság vezetőjének a cikkei indították el, amelyekben beszámolt a minisztérium és a pesti tanács közötti nézetkülönbségekről, és amellet érvelt, hogy a pesti tanács által javasolt, hivatalból történő átkebelezés egyfelől nem felel meg a Telekkönyvi Rendtartás vonatkozó szabályainak, másfelől azt a veszélyt hordozza magában, hogy a telek- és betáblázási könyvekből elavult adatok kerülnek átvezetésre a telekjegyzőkönyvekbe. Busbach Péter fővárosi képviselő – Halmosyt személyében is támadva – ezzel szemben nem csupán a pesti tanács és a minisztérium közötti vitás pontokra reagált, hanem a pesti telekkönyvek átalakítása ellen érvelt általánosságban. Álláspontja szerint a pesti telek- és betáblázási könyvek hitelesen biztosították mind a szerzett tulajdonjogot, mind a jelzálogjogot, és bár a Telekkönyvi Rendtartás bevezetésekor formailag nem feleltek meg az előírásoknak, a kormányzat hitelesnek fogadta el a város telekkönyveit, mivel a bejegyzések tartalma megfelelt a jogszabályoknak. Úgy látta, épp az átalakítás folyamata, különösen a jelzálogokra vonatkozó bejelentési

15 BFL, IV.1303.f. XI-63/1868: 6620/1870., 12952/1870., 16610/1870. Az igazságügy-miniszter átirata a sajtóban is megjelent: *Jogtudományi Közlöny* (= JK), 5. (1870) 18:115–116., 19:120.

■ Az 1870. június 25-én kelt, 1440/1870. számú igazságügy-miniszteri rendelet (BFL, IV.1303.f Pest város tanácsi iratai, XI-63/1868: 20422/1870.)

kötelezettség rejt magában lehetőségeket a jogselelemre, ezért foglalt állást a hivatalból történő átkebelezés mellett.¹⁶

Az 1870. június 25-én kelt, 1440/1870. számú igazságügy-miniszteri rendelet amellelt, hogy a pesti telekkönyvek hatályba lépésének napját 1870. augusztus 1-jére tűzte ki, nem tette lehetővé a terhek hivatalból történő átvezetését a telekjegyzőkönyvekbe, csupán egyszerűsíteni kívánta az átkebelezési eljárást. A pestiek azonban továbbra is ragaszkodtak a hivatalból történő átkebelezéshez, továbbá új elemként javasolták, hogy minden egyes ingatlan külön telekjegyzőkönyvre kerüljön, emellett kérelmez-

ték a telekjegyzőkönyvek hatályba lépésének elhalasztását. Mivel azonban az igazságügy-minisztertől az ingatlanonként vezetett telekjegyzőkönyvekre, a tulajdon- és zálogjogok hivatalból történő átkebelezésére vonatkozó javaslatukra nem kaptak kielégítő választ, sőt a miniszter 1872. március 1-jével elrendelte a telekjegyzőkönyvek közzétételét,¹⁷ felkérték Deák Ferenc vezetésével a pesti képviselőket, hogy terjesszék az ügyet az országgyűlés elé, és törvényben rendezzék a pesti telekkönyvezés kérdéseit.¹⁸ Végül 1872 februárjában az igazságügy-miniszter hatályon kívül helyezte a pesti telekjegyzőkönyvek nyilvánosságra hozatalára vonatkozó korábbi rendeletét, így az elkészült telekjegyzőkönyvek nem kerültek forgalomba.¹⁹

Az országgyűlés felkérte az igazságügy-minisztert a pesti telekkönyvek rendezését célzó törvényjavaslat

kidolgozására, amelyet végül 1874. május 31-én szentesítettek. Az 1874. évi XVII. törvénycikk előírta a hatályos telekkönyvi jogszabályoknak megfelelő pesti telekkönyvi betétek megszerkesztését, amelyre egy bíróból és két segédből álló bizottságot kellett kijelölni. A törvény eleget tett azon kérelmeknek, amelyeket a pesti tanács az igazságügy-miniszterhez intézett korábbi felirataiban fogalmazott meg. Az új szabályozás szerint minden ingatlanról külön betétet kellett készíteni. Mind a tulajdonosokat, mind a betáblázott terheket illetően a jogszabály a régi telek- és betáblázási könyvek adatainak hivatalból történő átvezetését írta elő, ez utób-

16 HALMOSY ENDRE: A Pest városi telekkönyv. *Pesti Napló* (= PN), 21. (1870) 156:2. (júl. 12.); HALMOSY ENDRE: A pestvárosi telekkönyv. PN, 21. (1870) 173:2. (júl. 29.); HODOSSY IMRE: Pestváros telekkönyvének ügyéhez. PN, 21. (1870) 175:5. (júl. 31.); BUSBACH PÉTER: Pestvárosi telekkönyv. PN, 21. (1870) 181:2. (aug. 6.); Busbach Péter levele a pesti telekkönyv ügyében. PN, 21. (1870) 201:2. (aug. 26.); SCHNIERER GYULA: A pestvárosi telekkönyv rendezése (magánvélemény). JK, 5. (1870) 26:165–166.; HALMOSY ENDRE: A pestvárosi telekkönyv közzétételének elhalasztása. JK, 5. (1870) 30:189–190.; BUSBACH PÉTER: Válasz a pestvárosi telekkönyv közzétételének elhalasztása tárgyában. JK, 5. (1870) 31:197–198.; HALMOSY ENDRE: A pestvárosi telekkönyv. JK, 5. (1870) 32:210–211.; ZLINSZKY IMRE: A Pestvárosi telekkönyv kérdése. JK, 7. (1872) 6:37–39.

17 MT, 3. (1872) 5:41–42.; PN, 23. (1872) 22:3. (jan. 27.).

18 Magyarországi rendeletek tára. 4. kötet. Pest, 1871. 228–233.; BFL, IV.1303.f. XI-63/1868: 20422/1870., 22016/1870., 24569/1870., 29880/1870., 2163/1872., 2722/1872.

19 MT, 3. (1872) 7:59. A forgalomba nem került telekjegyzőkönyvek: BFL, IV.1324.b Telekkönyvi betéttervezetek.

binál azzal a kitételrel, hogy csak az 1840 után rögzített terheket lehetett átvezetni. A telek- és betáblázási könyvekben nem vagy tulajdonos nélkül szereplő ingatlanoknál a törvény a bizottságot póthelyszínelésre kötelezte. Az elkészült betéteket a bizottság három hónapra közzétette, ezalatt volt lehetőség a betétek megtekintésére és az esetleges hibák jelzésére. A közzétételi idő lejártával a régi pesti telek- és betáblázási könyveket hatályon kívül kellett helyezni, és ezt követően a telekkönyvi betétekben kellett vezetni az ingatlanok tulajdoni és teheradatait.²⁰

Az 1874. évi XVII. törvénycikk végrehajtásához szükséges feladatok ellátására a főváros törvényhatósági bizottsága egy öttagú bizottmányt nevezett ki.²¹ A munka térképészeti alapját az 1871-re elkészült felmérés képezte, a főváros Mérnöki Hivatala az ekkor elkészült, azonban még nem hitelesített térképekre vezette fel a pótfelméréseket követően az 1871 utáni változásokat.²² Az 1875. január 1-jén megkezdett pótfelmérésekre legelőször a Belvárosban, Lipótvárosban és Ferencvárosban került sor, mivel itt történt a legkevesebb változás 1871 óta. Bár a jogszabály a helyrajzi számok kiosztásának rendszere tekintetében a városra bízta a döntést, ezen a téren is változtatásról döntöttek. Az 1871. évi felmérés során a helyrajzi számokat városrészenként osztották ki, a telekkönyv javítása nyomán azonban elrendelték ennek felülvizsgálatát, és a folytatolagos számozás mellett döntöttek.²³ A pesti telekkönyvek átalakításának munkálatai 1878 decemberére befejeződtek, és egyúttal a pótfelmérések nyomán kiegészített térképeket is hitelesítették.²⁴

Már az 1855. évi Telekkönyvi Rendtartás ren-

delkezett arról, hogy a telekjegyzőkönyvekből idővel telekkönyvi betéteket kell szerkeszteni, azonban ennek részleteit csak az 1886. évi XXIX. törvénycikk szabályozta. Szerkezetüket tekintve a felfektetendő telekkönyvi betétek megőrizték a telekjegyzőkönyvek birtokállási (A), tulajdoni (B) és teherlap (C) felosztását. A jogszabály egyúttal összhangba hozta a kataszteri és a telekkönyvi nyilvántartást, mivel csak akkor adott lehetőséget a telekkönyvi betét elkészítésére, ha az adott telekkönyvi községben a kataszteri felmérés és szerkesztés már megtörtént.²⁵

Elsőként az óbudai telekkönyvjegyzőkönyvek betétekké alakítására került sor, a munka 1894 őszére készült el, a közzétett óbudai telekkönyvi betétekben fellelt hibák javítását 1895. április 30-ig lehetett kérelmezni.²⁶ Az óbudai telekkönyvi betétek felfektetését követően 1894. november 28-án elkezdődtek a budai betétek elkészítéséhez szükséges munkálatok, amelyek 1898 júniusára fejeződtek be.²⁷ Az így elkészült telekkönyvi betétek az igazságügy-miniszter által 1893 tavaszán elfogadott javaslat értelmében a „Budapest fő- és székváros budai és ó-budai része” felirattal jelentek meg.²⁸ Mivel Pesten már telekkönyvi betétek voltak forgalomban 1878-tól, a jogszabály ezeket elfogadta és továbbra is érvényesnek tekintette. Az 1886. évi XXIX. törvénycikk nyomán felfektetett budai, valamint az óbudai telekkönyvi betétek forgalomba helyezésével vált egységesen ingatlan alapúvá a fővárosi ingatlan-nyilvántartás.

A XV.37. a–c állagokban őrzött budai, óbudai és pesti telekkönyvi betétek a Hungaricana közgyűjteményi portálon, valamint a Budapest Időgép 2022 végén megújult felületén is szabadon

20 *Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvénycikkek.* Szerk.: MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1896. 272–275.

21 BFL, IV.1403.a Budapest Főváros Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyvei (= IV.1403.a), 686/1874.

22 A Halácsy Sándor által készített pesti térképek a XV.16.b állagban találhatóak.

24 BFL, IV.1403.a. 747/1878. A térképek: BFL, XV.16.b.221/39. Buda-Pest főváros pesti részének átnézeti térképe; BFL, XV.16.e.264/5 Lipótváros. 5dik kerület. Budapest főváros pesti része telekkönyveinek az 1874dik évi XVII. törvénycikkkel elrendelt átalakítása céljából pótlólag felmért telkeknek térrajza. (Mindkét térkép elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon.)

25 MATÚZ, 2010. 522.; OLÁH, 2021. 10.; 1886. évi XXIX. törvénycikk a telekkönyvi betétek szerkesztéséről. Jegyzetekkel, utalásokkal és magyarázatokkal ellátta: Imling Konrád, a kir. tábla bírása. Bp., 1886.

26 BFL, IV.1403.a. 1345/1894.; *Fővárosi Közlöny* (= FK), 5. (1894) 98:12.

27 BFL, IV.1403.a. 1409/1894., 759/1898.

28 BFL, IV.1403.a. 343/1893., 551/1893.

elérhető digitálisan.²⁹ A Budapest Időgépen az Adatok menüben a telekkönyvekkel rendelkező helyrajzi számok kijelölésével jeleníthetők meg azok az ingatlanok, amelyekhez fennmaradt telekkönyvi betét. Emellett a felületen a mai cím, a régi utcanév és a helyrajzi szám megadásával is kereshetünk. A Hungaricana telekkönyvi betétek adatbázisában szereplő rekordok a mai helyrajzi számot, a budai, óbudai és pesti telekkönyvi betét számát, valamint az ebből felfektett, XV.37.d jelzet alatt őrzött Duna jobb parti vagy Duna bal parti telekkönyvi betét számát tartalmazzák. A XV.37.d állagban őrzött telekkönyvi betétek jelenleg még nem kutathatók online, de a mai helyrajzi szám megadásával a kutatóteremben vagy az Elektronikus Levéltári Portálon keresztül kikérhető.

Az óbudai telekjegyzőkönyvekhez és telekkönyvi betétekhez fennmaradt az eredeti összehasonlító jegyzék és nyomtatott segédlet is.³⁰ A budai telekjegyzőkönyvekhez és betétekhez nem maradt fenn eredeti segédlet, nyomtatott összehasonlító jegyzék segít az iratokban történő eligazodásban.³¹ A pesti telekkönyvi betétekhez az eredeti összehasonlító jegyzékek mellett az 1878 és 1930 közötti névmutatók is fennmaradtak, amelyek a tulajdonos neve mellett a telekkönyvi betét számát közlik.³²

Budapesti telekkönyvi betétek (BFL XV.37.d)

1911-ben új térképszerkesztési munkálat kezdődött a fővárosban, amelynek során kijavították és kiegészítették a korábbi térképeket, egyúttal új helyrajzi számozást

vezettek be, és ezzel párhuzamosan helyesbítették a korábbi telekkönyvi betéteket.³³ 1921-re készültek el a budai, óbudai és margitszigeti betétek, majd miután Budát, Óbudát, Pestet és a Margitszigetet kataszteri községekként egyesítették, 1924-ben forgalomba helyezték a Duna jobb parti, 1930-ban pedig a Duna bal parti telekkönyvi betéteket.³⁴ A földhivatali szakszegony ezeket nevezte ősbetéteknek. A Duna jobb parti és a Duna bal parti telekkönyvi betétek megközelítőleg 10%-a a II. világháború alatt megsemmisült, elveszett vagy használhatatlanná vált, helyettük 1945 és 1947 között ún. pótoltt betéteket készítettek a telekkönyvi alapiratok alapján.³⁵ Ezek az alapiratok a járásbíróságoknál az 1950-es évek elején központilag elrendelt selejtezés következtében ma már nem lelhetők fel, a bennük rögzített jogok, illetve terhek a betétekből rekonstruálhatók.

1289 szám. B) Tulajdoni lap.

Sorszám	Jegyzet
1.	Molnár Ferenc író birtoka / F. Zsigmond u. 20 sz. / lakos vétel jogcímen / 1931 december 7-én 35306 sz. a. / 1946. máj. 20. -tól 1947. szept. 31. -ig / Péterár: 40000 Ft. 1946. szept. 31. -ig / 1946. szept. 31. -ig / Péterár: 40000 Ft. a tulajdonjogi Közvetítői iroda Budapesti f. v. sz. helyrajzi betét alapján előjegyzett betét. Bekelöltés B. 3.
3.	Bk. 1937. február 22. -án 1930. sz. a. A Magyar Nemzeti Bank Ft. 673/4/28.928 sz. korrajzi felmérés alapján a B. l. sz. a. sz. a. Közvetítői iroda Budapesti f. v. sz. helyrajzi betét alapján előjegyzett betét. Bekelöltés B. 3.
4.	20882/450. Károlyi A + 1 - re /: 1910/1949 körm. r. /

■ A II. kerületi Szalag utca 8–10. szám alatti ingatlan telekkönyvi betéte Molnár Ferenc író tulajdonbejegyzésével (BFL, XV.37.d DJP 1289)

29 A Hungaricana Közgyűteményi Portálon a Levéltár/Levéltári iratgyűjtemények/Telekkönyvi betétek, illetve a Budapest Időgép fejezetben.

30 Az ó-budai helyrajzi számok összehasonlító jegyzéke. I–II. kötet. Összeáll.: Székesfőváros Mérnöki Hivatala. Bp., 1903. (Elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon.)

31 A budai helyrajzi számok összehasonlító jegyzéke. I–II. kötet. Összeáll.: Székesfőváros Mérnöki Hivatala. Bp., 1903.; A budai helyrajzi számok összehasonlító jegyzéke. I–II. kötet. Összeáll.: Magyar Királyi 9-ik Földmérési Felügyelőség. Bp., 1924. (Mindkét segédlet elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon.)

32 BFL, XV.37.c Telekkönyvi névjegyzékek.

33 A térképek: BFL, XV.16.e.251/104 Budapest székesfőváros kataszteri térképe.

34 Budapesti Közlöny (= BK), 55. (1921) 7:3.; BK, 58. (1924) 121:4.; Friss Újság, 35. (1930) 237:5.

35 A pesti betétek pótlása gyorsabban haladt, mint a budaiaké, mivel Budán több telekkönyvi betét pusztult el, illetve jelentős károkat szenvedett az irattár is. FK, 57. (1946) 34:I. melléklet, 4.; FK, 58. (1947) 9:II. melléklet, 5.

A főváros területén bekövetkezett telekváltozások miatt 1932 és 1942 között újabb térkép-szerkesztésre került sor,³⁶ ezt követően fektették fel az ún. *kerületi betéteket*. A betétszerkesztés idején, amikor az ősbetétek élő adatait átvezették a kerületi betétekbe, párhuzamosan vezették az ősbetéteket és a kerületi betéteket. Az ősbetéteket ún. hasaszámmal látták el, vagyis a betét „hasára” piros postairónnal ráírták a belőle szerkesztett kerületi betétnek adott új számot. Az ősbetétekbe ragasztott cédulán szerepeltek az ingatlan kataszteri adatai, amelyeket szintén átvezettek a kerületi betétekbe. Az új betétek megszerkesztését követően az ősbetéteket az új betétek száma szerinti rendben helyezték el. Az V., VI., VII. és VIII. kerület esetében azonban nem szerkesztettek kerületi betéteket, ezért az egységes ingatlan-nyilvántartás bevezetése után felfektetett tulajdoni lapokat közvetlenül az ősbetétek adatai alapján készítették el.

Az 1949. évi XXVI. törvény 1950. január 1-jével hét megyei várost és tizenhat nagyközséget csatolt Budapesthez. Az így létrejött Nagy-Budapesten végrehajtott térképezés és felmérés következtében új kerületi betéteket szerkesztettek a peremkerületek többségében is.³⁷ Ezen telekkönyvi községek sajátosságai a levéltári rendben is tükröződnek. Budafok esetében például az 1936-ban felfektetett telekkönyvi betétekből közvetlenül készültek el a tulajdoni lapok, ún. kerületi betétek nem készültek. Pestújhelyen és Rákospalotán szintén nem készültek kerületi betétek, Pestújhely esetében az 1892 körül, Rákospalotán pedig az 1934-ben megszerkesztett ősbetétekből készítették el a tulajdoni lapokat. Más rendszert tükröz Újpest: itt 1897–1898 körül fektették fel a telekkönyvi betéteket, amelyeket egészen az 1960-as évek elejéig vezettek, ekkor vezették be az új helyrajzi számokat, és ekkor készültek el a kerületi betétek.

Az ősbetétek, a kerületi betétek, valamint a peremkerületek betétei alkotják a XV.37.d állagot.

A budapesti telekkönyvi betétekhez többféle segédletet készítettek. A legkorábbiak a Duna bal parti betétekről készült, 1926 és 1944 közötti adatokat tartalmazó névmutatók, amelyek az ingatlan tulajdonosának nevét és a telekkönyvi betét számát adják meg. Emellett elsősorban a peremkerületekről rendelkezésre állnak a telekkönyvi betétek adatait – a községi és a kerületi helyrajzi számot és a telekkönyvi betétek számát, esetenként a tulajdoni lap számát – tartalmazó azonosítási jegyzékek. Ezek akkor jelenthetnek segítséget, ha például nem ismerjük a keresett ingatlan mai helyrajzi számát, hanem csupán az 1950 előtti községi helyrajzi szám áll rendelkezésre. A szintén a peremkerületekről fennmaradt betétszámmutatók abban nyújtanak segítséget, hogy egy adott községi betétből melyik számú kerületi betétet szerkesztették. A birtokrészlet-lajstromok pedig egy adott helyrajzi számhoz tartozó telekkönyvi betét számát mutatják meg.³⁸

Az 1960-as években elindult folyamat keretében a kataszteri földnyilvántartás lassan beépült a telekkönyvi rendszerbe. 1972-től a járásbíróságok mellett működő telekkönyvi hatóságok megszüntetésével létrejött a földhivatali rendszer, és az 1972. évi 31. törvényerejű rendelet 1973. január 1-jei hatállyal létrehozta az egységes ingatlan-nyilvántartás és a tulajdoni lap intézményét. A telekkönyvi betétekből készülő tulajdoni lapok szerkesztése és a telekkönyvi és földnyilvántartási rendszer összeolvasztása az 1980-as évek második felében zárult le. A munka eredményeképpen a tulajdoni lapokon az 1950-ben Budapesthez csatolt kerületek ingatlanai is egységes adatokkal szerepelnek.³⁹ A budapesti papíralapú tulajdoni lapokat, amelyek 1998-ig tartalmaznak adatokat, a XV.37.e állagban őrizzük, és szükség esetén a hatályos adatvédelmi irányelvek és a BFL vonatkozó szabályzata alapján anonimizált formában állnak rendelkezésre.

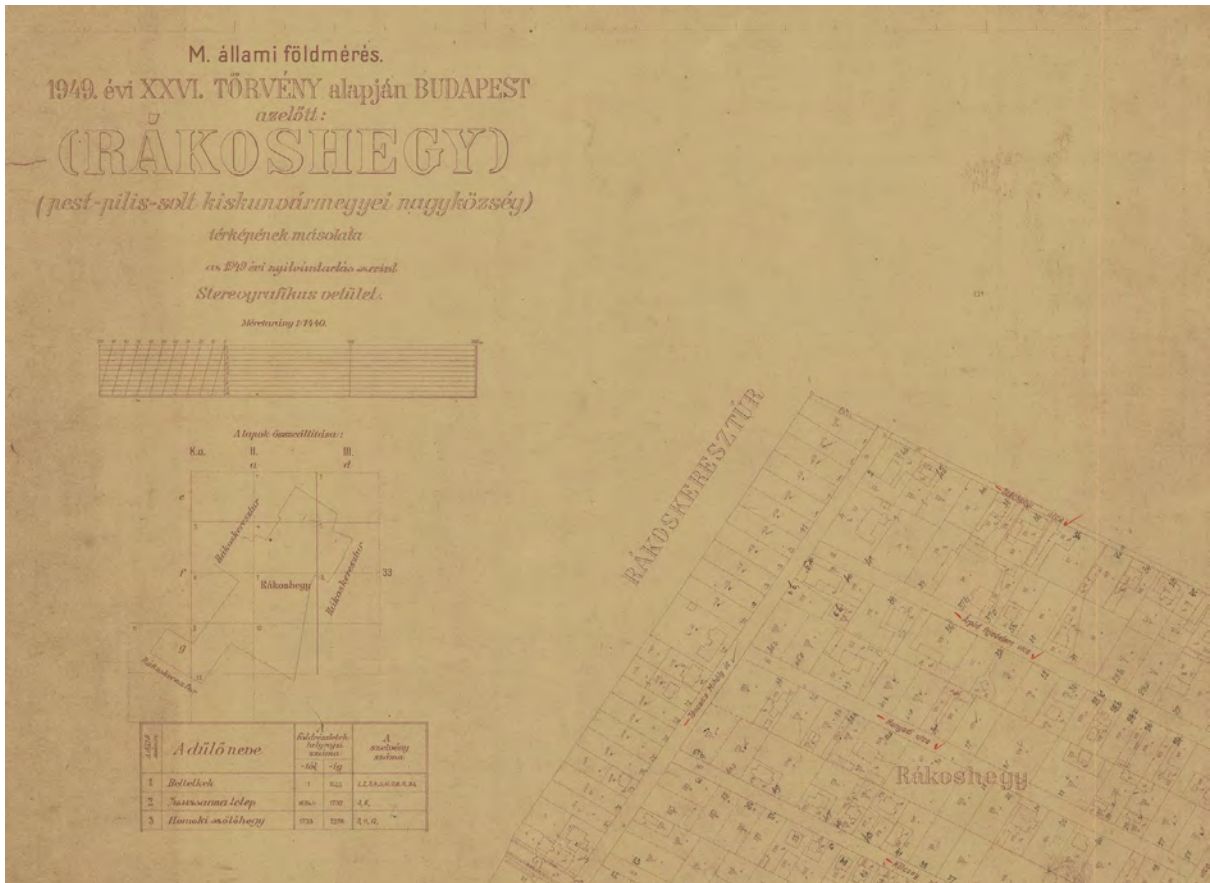
A BFL telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási

36 A térképek: BFL, XV.16.g.201/cop53 Budapest vezetett hiányos kataszteri térképsorozata, nyilvántartási térképe aluszelve nyeken.

37 Az elkészült térképek kerületenként lelhetők fel: BFL, XV.16.g Budapest térképei.

38 A budapesti telekkönyvi betétekre vonatkozó segédletek: BFL, XV.37.d Segédletek.

39 MATÚZ, 2010. 524–525.; OLÁH, 2021. 11.

■ Az 1949. évi XXVI. törvény értelmében Budapesthez csatolt Rákoshegy nagyközség térképe (BFL, XV.16.g.219/2)

gyűjteménye mind a földhivatali ügyintézés, mind a kutatás szempontjából értékes és pótolhatatlan adatokkal szolgál. Tekintettel arra, hogy a kutatói és ügyfélszolgálati megkeresések nem egyszer egy ingatlan mozgalmás történeté-

nek feltárására irányulnak, a fővárosi ingatlanok telekjegyzőkönyveiben, illetve teleknyvi betéteiben történő kutatást jelentősen megkönnyíti a budapesti teleknyvvezési folyamatok történetének ismerete.

Tagadhatlan, hogy ezen munkálatok részben könyvek, berről megoldható volna, ha Pest városa alapos teleknyvvel, és triangulált területekkel rendelkezne, de ezen egy fontos alap hibák, és legjobban csak 4 év után lehet belepótolható. — Fontosabb dolog, hogy a körülbelül 3500 holdra terjedő városi haszonbérleti földek teleknyvben, és nem csak, és éppen most nagy fáradsággal kijelölt, tervek alapján teleknyvbe kerültek. —
Ez magány nélkül alteruvelandum terfogata különös, sőt minden nap fordulnak elő. —
A nyilatkozatok terfogata csak kivételesen a teleknyvbe bevezetve van. —

■ Pest Város Mérnöki Hivatalának folyamodványa a városi tanácshoz a Hivatal újjászervezése és alkalmazottai számának növelése érdekében, 1867. december 23. (BFL, IV.1303.f Pest város tanácsi iratai, XI-65/1868: 40112/1867.)

NKFIH-PÁLYÁZAT

A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása (OTKA K 132475, K 132606)

Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022)

Eredményeink

A kutatócsoport az MNL–BTK TTI konzorciumaként működik. A 2021/22-re kitűzött pályázati cél szakmai megvalósítása kisebb csúszással a tervezett ütem szerint haladt. A kifizetési korlátozás miatt elmaradt külföldi kutatóút a harmadik pályázati évre tervezett forrásfeldolgozás és adatbázis-építés előrehaladását nem befolyásolta, mivel a forrásokat már az OTKA K 108919 számú pályázata során összegyűjtöttük. A pályázati cél megvalósulását veszélyeztető tényező nincs.

1. Defterek tudományos feldolgozása

A harmadik pályázati év célkitűzése a koppányi, szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsákok 16. századi birtokadományozási naplóinak (ruznamçe defteri) feldolgozása volt. Az év folyamán összesen 34 defter adatait rögzítettük. Az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című relációs adatbázis tesztfelületére 1173 új rekordot töltöttünk fel, amelyek mindegyike egy-egy szpáhi jellemzően több településből álló birtoktestének és saját katonai előmenetelének adatait tartalmazza. Az idei feltöltéssel 127-re emelkedett az adatbázisban kutatható, Magyarországra vonatkozó 16. századi defterek száma, amelyekben pillanatnyilag összesen 25 306 kereshető birtok-, hely- és személynévi rekord van.

A szegedi és szekcsői szandzsák deftereinek feldolgozása a terveknek megfelelően már elkészült, a szekszárdi és a koppányi szandzsákok 16. századi adatainak betöltése még folyamatban van.

Az új rekordok elsősorban a 16. századi hadtörténeti kutatás számára jelentenek majd

újdonásokat. Az adatbázis több mint 150 magyar vonatkozású kisebb-nagyobb katonai akció, portya és a bennük részt vevő török csapattestek azonosítására biztosít lehetőséget (pl. egy mohácsi szandzsákhoz tartozó szpáhi az Ördög Mátyás elleni csatában tanúsított vitézségéért kapott javadalomemelést az 1552. 12. 08. – 1552. 12. 17. között kelt szultáni parancs alapján = 1552. 08. 11-én Erasmus von Teuffel ellen a palásti csatában harcolt). A tesztfelületre feltöltött adatok publikálását a redundanciák elkerülése és az adatok további pontosítása miatt csak 2023 végén tervezzük, de megkeresés esetén az adatszolgáltatást már biztosítani tudjuk.

– MNL: Sz. Simon Éva elvégezte a koppányi szandzsák négy birtokadományozási naplójának feldolgozását, valamint a koppányi vlahok 1581/82. évi alkudefterének feltöltését.

– BTK TTI: Fóti Miklós, Dorogi Ilona és Sudár Balázs elvégezték a szegedi, a szekcsői és a szekszárdi szandzsák 30 birtokadományozási naplójának feldolgozását.

A munkát három szakértő segítette:

– BTK TTI: Hegyi Klára folyamatosan végezte a feltöltendő adatok szakmai ellenőrzését.

– MNL: Az Újvidéki Egyetem két tanára, Boris Stojkovski és Miroslav Pavlović elsősorban szláv források elemzésével nyújtottak segítséget egyes helynevek lehetséges eredetének és helyes olvasatának megállapításában. Emellett pilotprojektként folytatták a Dunától délre fekvő hajdani magyar területeken szerveződött, de az Oszmán Birodalomnak már korán törzsterületévé vált szerémi szandzsák 1546. évi összeírásának feldolgozását az erdődi és a herman(vár)i náhijék adattárával.

2. Adatbázis-fejlesztés (Dikális összeírások)

A komparatív kutatások biztosítása érdekében tovább folytattuk a Magyar Kamara által irányított „Porta (dika) összeírások (E 158)” adatbázisának folyamatos fejlesztését. Az oszmán–magyar adatbázisrendszer szinkronizált működésének egyik alapfeltétele az adatbázisokban szereplő településnevek ellátása normalizált névalakokkal és térinformatikai azonosítókkal (ID).

– MNL: Sz. Simon Éva hat, részben vagy egészen hódolt vármegye (Esztergom, Győr, Komárom, Máramaros, Moson, Somogy) településeit látta el a párhuzamos vizualizációt biztosító térinformatikai ID-kkel.

– MNL–BTK TTI: A migrált adatok tesztelését és szükség szerinti javítását Sz. Simon Éva és Demeter Gábor folyamatosan végzi.

A párhuzamos adatbázisok első eredménye Somogy megye 16. századi kondomíniumára vonatkozó térképek elkészítése és azok elemzése (lásd az előadásoknál: Varsó, BTM).

3. Térinformatikai fejlesztés

Célként merült fel a különböző időmetszetekben létező Magyarország-alaptérképek állományának összehangolása, illetve a meglévő állományok alapján a középkorra vonatkozó térkép pontosítása és új kora újkori alaptérkép létrehozása. E célból a Reisz T. Csaba vezette NKFIH-kutatás (K 132723) során készült 1:144 000 léptékű alaptérkép 1912. évi településszintű közigazgatási határait először – időben kisebb ugrásokkal – az 1884. évi, majd a Lipszky János-féle 19. század eleji térkép települési határaival összevetve egy 1:144 000 méretarányú településszintű térképet generáltunk a 18. század végére. Ezt vetületbe húzva ráhelyeztük Engel Pál 1:400 000 léptékű térképére, majd a finomabb felbontású (pontosabb) térkép területi entitásait alapul véve Németh Gábor külső vállalkozó bevonásával megkezdődött az Engel-térképen lévő ponttípusú állomány lokalizációjának korrekciója és a defterekben újonnan megjelenő 16. századi településállomány elhelyezése a térképen. A területi pontosításokhoz a MapiREN található vetületbe húzott katonai térképek névanyaga, a [velemjaro.sk/alkalmazas, a Hungarianán lévő levéltári térképállomány, Magyarország Földrajzinév Tára, a Lelkes György- és a Gyalay Mihály-féle kötetek nyújtottak segítséget. Így a korábbinál nemcsak részletesebb, de pontosabb és a többi projekthez \(akár mai LAU-kódokhoz\) kapcsolódó 16. századi településállomány jön létre, amely a projekt új alaptérképe lesz. A defterek teljes körű feldolgozását követően a középkortól a 20. századig az egyes térképi állományok között az átjárás zökkenőmentes lehet. Jelenleg a ponttípusú entitások korrekciójának mintegy fele \(az eddig feldolgozott defterekhez és dikális összeírásokhoz kapcsolódó állomány\) van készen.](https://</p>
</div>
<div data-bbox=)

– MNL – BTK TTI: a fejlesztést teszteli Demeter Gábor és Sz. Simon Éva.

– BTK TTI: Nagy Béla elkészítette „A szegedi szandzsák települései 1570 körül” c. térképet M=1:400 000-es méretarányban, valamint a „Vlah betelepülés a koppányi szandzsákba 1570-re” és „Vlah betelepülés a koppányi szandzsákba 1580-ra” c. térképeket.

4. Forrásfeltárás

Az idei évre tervezett törökországi hungarikakutatás elmaradt, mert a kutatóút kijelölt időpontja a kormányzati kifizetési korlátozás időszakára esett. A projekt folyamatosága érdekében az isztambuli kutatásokat 2023 első felében szeretnénk pótolni.

5. Tudományos közlések

a) Megjelent publikációk:

MNL – BTK TTI: 1 magyar nyelvű könyv, 2 angol nyelvű cikk, 5 magyar nyelvű cikk, 1 könyvismertetés:

Demeter Gábor – Sz. Simon Éva – F. Romhányi Beatrix – Horváth Gergely Krisztián – Németh Gábor: Creating a database to study settlement level socio-economic development and landuse-changes for the Hungarian Kingdom (1550–1910). Angeliki, Tsorlini; Chrysoula, Boutoura (szerk.) *Digital Approaches to Cartographic Heritage*. Thessaloniki, 2022. 39–53.

Dorogi Ilona: Fóti Miklós – Pánya István. Bodrog vármegye településhálózatának re-

konstrukciója a török defterek alapján. A zombori és a bajai náhije települései. *RECITI*, 2022. november 29., 2022.

Fóti Miklós: Egy szokatlan demográfiai jelenség és háttere a szegedi szandzsák területéről: Mikla pusztá hirtelen várossá válása 1578-ban. *Történelmi Szemle*, 64. (2022) 3:1–13.

Fóti Miklós – Pánya István: *Bodrog vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A zombori és a bajai náhije települései 1578-ban*. Bp., 2022.

Fóti Miklós – Pánya István: A török defterek topográfiai adatainak felhasználása, mint a településhálózat rekonstruálásának eszköze. A bajai és a zombori náhije települései. *Belvedere Meridionale*, 34. (2022) 1:130–147.

Miklós Fóti – István Pánya: Ottoman nam-ı diğeri as a tool for the reconstruction of the settlement network of medieval Bodrog county. *Archivum Ottomanicum*, 39. (2022) 179–190.

Sz. Simon Éva: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (K 132475, K 132609) Szakmai beszámoló a második évről (2020–2021). *Catastrum*, 9. (2022) 1:58–61.

Sz. Simon Éva: A hódoltatás stratégiája, avagy az Oszmán Birodalom magyarországi határainak vizsgálata az adóösszeírások adatainak tükrében. *Élet a török hódoltságban. Válogatás az Élet a török hódoltságban című konferenciasorozat előadásából* (2013–2019). 114–127.

Sz. Simon Éva: A koppányi szandzsák 16. századi területének kistérségi vizsgálata az adóterhek és a népesedés relációjában. *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv*, 2022. 53–84.

b) Megjelenés alatti tanulmányok:

Sz. Simon Éva: A magyarországi oszmán terjeszkedés stratégiája. *Az Oszmán Birodalom tündöklése és bukása*. Gondolat, Bp., 2022. (11 p.)

Sz. Simon Éva: A koppányi szandzsák 16. századi területének kistérségi vizsgálata az adóterhek és a népesedés relációjában. *Magyar Gazdaságtörténelmi Évkönyv*, 2022. 53–84.

Hegyi Klára – Sz. Simon Éva – Tuza Csilla:

Adóztatás és földbirtoklás a hódolt Magyarországon a 16–17. században. *Földügyi szabályozás és társadalmi gyakorlat a 17/18. századtól a 20. század végéig*. Bp., 2023.

Fóti Miklós – Sz. Simon Éva: Balkáni népességelemek integrációja a hódoltságban: vlahok a szegedi és a koppányi szandzsákban a 16. században. *A Vosinszky Mór Múzeum Évkönyve*, XXXIX. Szekszárd, 2023.

Fóti Miklós – Pánya István: Bács mezőváros középkori és kora újkori térszerkezete / The urban spatial structure of the medieval and early-modern-period Bács town. *Belvedere Meridionale*, 2023.

Sudár Balázs: Eflákok a mohácsi náhije török kori adóösszeírásaiban. *A Vosinszky Mór Múzeum Évkönyve*, XXXIX. Szekszárd, 2023.

Sudár Balázs: Óbuda a török korban. *Városatlasz-sorozat*

c) Előkészületben lévő publikációk:

Hegyi Klára: A hatvani szandzsák – monográfia (Készültség: 90%)

Fóti Miklós: A szegedi szandzsák – forráskiadás (Készültség: 90%)

Dorogi Ilona: A szekcsői szandzsák – forráskiadás (50%)

Sz. Simon Éva: A Dél-Dunántúl oszmán birtoklástörténete (Készültség: 80%)

Fóti Miklós – Pánya István: Bács vármegye településhálózatának rekonstrukciója a török defterek alapján: A bácsi és a titeli náhije települései 1578-ban (készültség 30%)

Sudár Balázs: A völgyesség nyugati része a 16. századi oszmán összeírásokban (100%)

Sudár Balázs: A szekszárdi szandzsák – kismonográfia (Készültség: 40%)

d) Konferencián való részvétel:

Demeter, Gábor – Sz. Simon, Éva: The impact of Ottoman rule on the population and settlement structure of Hungary based on hGIS investigations. The Sixth International Congress of Turkology (19–21 September 2022). Faculty of Oriental Studies – Faculty of Political Science and International Studies University of Warsaw.

Demeter, Gábor – Sz. Simon, Éva – F. Rom-

hányi, Beatrix – Horváth, Gergely Krisztián – Németh, Gábor: Creating a database to study settlement level socio-economic development and land-use changes for the Hungarian Kingdom, 1550–1910. 16th ICA Commission Conference on “Digital Approaches to Cartographic Heritage”, Cluj-Napoca, 22–24 September 2022.

Sz. Simon Éva: A kondominium GIS-vizsgálatának oszmán kori településhálózatra vonatkozó eredményei. X. Élet a török hódoltságban (1526–1718) jubileumi konferencia. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2022. november 11.

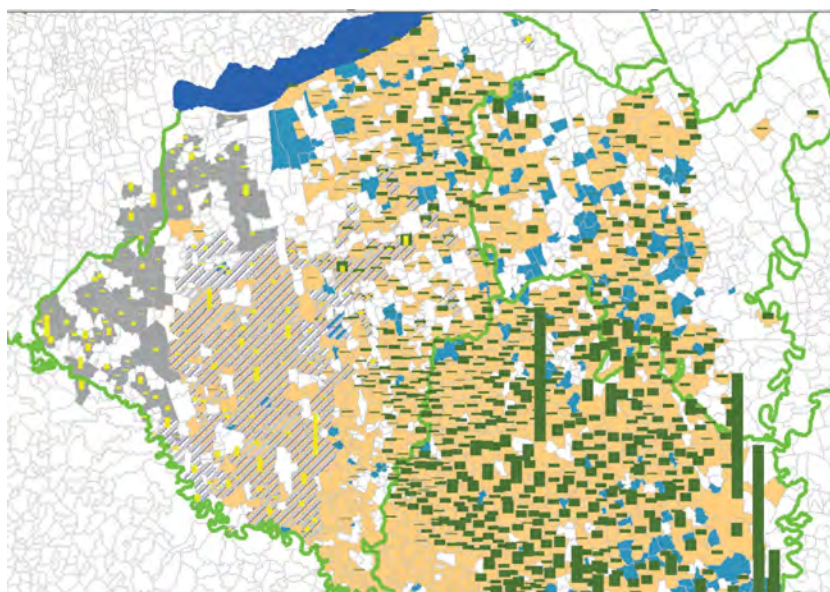
Sudár Balázs: Muszlim megtelepedés a hódoltságban. X. Élet a török hódoltságban (1526–1718) jubileumi konferencia. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2022. november 11.

Sudár Balázs: Muszlim megtelepedés a Délkelet-Dunántúlon. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács, 2022. augusztus 23.

Értékelés

A Történelem zsűri a 2021. 12. 01. – 2022. 11. 30. közötti időszakról szóló szakmai részjelentést elfogadta. Az értékelő bizottság megjegyzése: „A jól strukturált részbeszámolóból a kutatási projekt ez évben elért eredményei jól látszanak. A kutatócsoport tagjai újabb defterek tudományos feldolgozását végezték el. A vonatkozó adatbázist folyamatosan töltik fel adatokkal és megkeresés esetén adatszolgáltatást is tudnak nyújtani. Ezzel párhuzamosan a Magyar Kamara által irányított porta-(dika-)összeírások adatbázisát is tovább építették. A kutatás harmadik évére ígért szinkronizálás a két adatbázis között mindazonáltal még nem történt meg. A vállalt térinformatikai fejlesztések folyamatban vannak. A kutatók 8 publikációt (köztük 1 könyvet) jelentettek meg 2022-ben és további 7 kézirat elkészült. A csoport tagjai 5 előadást tartottak hazai és külföldi konferenciákon. A részjelentés alapján elmondható, hogy a kutatócsoport a munkatervben tett vállalásait nagy részben teljesítette, a résztvevő kutatók magas színvonalú munkát végeznek, a projektvezető kiválóan kézben tartja a dolgokat.”

(Szepesiné Simon Éva)

■ Az oszmán–magyar kondominium ábrázolása Somogy vármegye területén az 1552. évi adóösszeírások alapján. Jelmagyarázat: A magyar adóztatás által elért területeket szürke, az oszmánok által összeírt településeket narancssárga színnel jelöli a térkép. A magyar dikális összeírások pontosan meghatározták az oszmánoknak behódolt területet. Ezt a szürke színen belül (szürke) sárfózás jelöli. Ugyancsak sűrűn-sárga sárfózás mutatja a kettősen adóztatott területet (kondominium) is. Jól látszik, hogy a dikális összeírás a defterben szereplőnél szélesebb területet jelölt hódoltnak. Az oszlopdigrammok (magyar sárga, oszmán zöld) a tervezett adómértékét jelölik (Sz. Simon Éva – Demeter Gábor térképe)